

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Çap için değil

HƏVVA ABDULLAYEVA,
İRADƏ ƏFƏNDİYEVƏ,
MƏLAHƏT ƏLƏSGƏROVA

AZƏRBAYCAN DİLİ 6

Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
kovsershriyyat@gmail.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“KÖVSƏR” NƏŞRİYYATI
BAKİ – 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

§ 1. BİRİNCİ ZƏNG	5	§ 31. UŞUN QOCA OĞLU	
§ 2. HƏYAT GÜZGÜSÜ	7	SƏGRƏK BOYU (2-ci hissə (ixtisarla) ...	82
§ 3. MƏN DƏ TƏYYARƏÇİ OLACAĞAM!	9	§ 32. UŞUN QOCA OĞLU	
§ 4. GÖZƏL VƏTƏN	12	SƏGRƏK BOYU (3-cü hissə)	85
§ 5. ƏMİR VƏ LOĞMAN	14	§ 33. VƏTƏN ƏBƏDİ QORUQDUR	88
§ 6. MİN BİR DƏRDİN DƏRMANI	17	§ 34. GÜCLÜ OĞLAN	91
§ 7. SƏBRİN OLMASA,		§ 35. ATIN BELİNDƏKİ KƏRƏM İDİ	94
HEÇ NƏ ÖYRƏNƏ BİLMƏZSƏN!	19	§ 36. QƏHRƏMANDIR AZƏRBAYCAN	97
§ 8. AZADLIQ (1-ci hissə)	23	§ 37. QARĞA DİLİ	100
§ 9. AZADLIQ (2-ci hissə)	26	§ 38. BALACA GİROVLAR (1-ci hissə)	102
§ 10. UCALMIŞIQ	28	§ 39. BALACA GİROVLAR (2-ci hissə)	105
§ 11. DEYƏSƏN TAPMIŞIQ... (2-ci hissə)	30	§ 40. PEŞMANÇILIQ	108
§ 12. ÖLKƏMİN ÇİÇƏKLƏRİ	34	§ 41. HOPHOP	110
§ 13. KÜÇƏ FƏNƏRİNİN NAĞILI	36	§ 42. FAYDALI MƏSLƏHƏT	112
§ 14. GERBİM, HİMNİM, BAYRAĞIM	39	§ 43. QARA ŞANI	115
§ 15. BAKI OPERA TEATRİNİN TARİXİ	40	§ 44. BAHAR GƏLSİN!	118
§ 16. ŞƏRQDƏ İLK OPERA YAZAN		§ 45. PƏLƏNG OVU	121
QADIN BƏSTƏKAR	44	§ 46. QIRQOVULAM,	
§ 17. QARIŞQANIN SƏRGÜZƏŞTİ	46	TƏKƏM MƏN... (ixtisarla)	124
§ 18. CIRCIRAMA VƏ QARIŞQA	49	§ 47. DAŞYIĞAN ƏMİ (1-ci hissə)	127
§ 19. AQİLİN HƏDİYYƏSİ	52	§ 48. DAŞYIĞAN ƏMİ (2-ci hissə)	130
§ 20. QOCA TRAMVAYÇI	54	§ 49. GƏLİN ELƏ EDƏK Kİ...	132
§ 21. PUL TAPMIŞDIM (1-ci hissə)	58	§ 50. ÇƏKİL, İLAN GƏLİR! (1-ci hissə)	134
§ 22. PUL TAPMIŞDIM (2-ci hissə)	61	§ 51. ÇƏKİL, İLAN GƏLİR! (2-ci hissə)	136
§ 23. NİL SULARINDA (1-ci hissə)	63	§ 52. SƏTTAR BƏHLULZADƏ	139
§ 24. NİL SULARINDA (2-ci hissə)	66	§ 53. MİLLİ ORDUMUZ	141
§ 25. H. Z. TAĞIYEV NECƏ		§ 54. XİLASKAR (1-ci hissə)	143
MİLYONÇU OLDU	68	§ 55. XİLASKAR (2-ci hissə)	146
§ 26. YAXŞI YOLDAŞ	71	§ 56. ƏN QİYMƏTLİ HƏDİYYƏ	159
§ 27. BU GÜN TƏZƏ İL GƏLİR	74	§ 57. GÜL	152
§ 28. BALACA AŞPAZ (1-ci hissə)	75	SÖZLÜK	154
§ 29. BALACA AŞPAZ (2-ci hissə)	78	SÖZ EHTİYYATI	158
§ 30. UŞUN QOCA OĞLU			
SƏGRƏK BOYU (1-ci hissə)	80		

Dərslikdə istifadə olunmuş şərti işarələr:

* – mətndə üzərində müəyyən işlər aparılması nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və ya cümlələr fərqləndirir;

.. – çalışmaların mətnində buraxılmış hərf və ya şəkilçinin yerində işlədilir;

... – cümlələrdə buraxılmış hissənin əvəzinə işlədilir;

– – çalışmaların mətnində buraxılmış sözlərin yerində işlənir;

Qırmızı rəng (məs.: **mehriban**) – mətnə kontekstə uyğun mənalara izahı nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və söz birləşmələrini fərqləndirir;

• – çalışmalara əlavə tapşırıqları fərqləndirir;

*EY TÜRK OĞULLARI, VƏTƏNİN BİR OVUC TORPAĞINI
DÜNYANIN VAR-DÖVLƏTİNƏ, DİLİMİZİN BİR SÖZÜNÜ
LƏL-CƏVAHİRATA DƏYİŞMƏYİN!*

ŞAH İSMAYIL XƏTAİ

§1. BİRİNCİ ZƏNG

Nə mehriban səs gəlir!
Bu səs mənə tanışdır.
Onu şirin mahnitək,
Qəlbim unutmamışdır.
O nə bahar çağında
Daşan çayın səsidir,
Nə budaq-budaq gəzən
Quşların nəğməsidir.
Boy atdıqca bilirəm,
Nə mənə var bu səsdə.
Min xoş arzu, xoş istək
Tutmuş qərar bu səsdə.
... Sentyabr səhəri!
Məktəbə yollanıram.
Bir işıqlı binanın

Yanında dolanıram.
Yenə qulaq*larım
O mehriban səs gəlir.
Gözlərimə gur işıq*,
Qəlbimə həvəs gəlir.
Odur, doğma məktəbin
İlk zəngidir dil açan!
Odur, hər xoş nəğmədən
Daha əziz, mehriban.
İlk zəng!.. yenə də səslən,
Ürək*ləri oxşa sən.
Sinfə çağır sən bizi,
Gəlirsən çox xoşa sən.

Hikmət Ziya

SÖZLÜK

çağ
daşmaq

SÖZ EHTİYATI

boy atmaq
qərar tutmaq
ürəkləri oxşamaq

① Bu il altıncı dəfə ilk zəngin səsinə eşitdiniz. Builki zəng səsinə hansı duyğularla qarşıladınız? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

② Əvvəlki illərdəki ilk zəng günlərindən nələri xatırlayırsınız? Yadınızda qalanları danışın.

③ Altıncı dəfə eşitdiyiniz builki zəng səsinə sizin üçün hansı arzu və istəklər səslənir? Şeirə aşağıdakı bəndini bir də oxuyun və ilk zəng səsinə sizin üçün gizlənən mənalara yoldaşlarınızla bölüşün.

Boy atdıqca bilirəm,
Nə mənə var bu səsdə.

Min xoş arzu, xoş istək
Tutmuş qərar, bu səsdə.

- 4 5-ci sinifdə oxuduğunuz “Sevimli məktəb” şeirinin sonunda deyilirdi:
“Ucalt, sevimli məktəb,
Bir pillə də bizi sən!”

Beşinci sinifdə məktəb sizi bir pillə ucalda bildimi? Ötən bir ildə məktəbin sizin həyatınızdakı, inkişafınızdakı rolu və əldə etdiyiniz uğurlar haqqında danışın.

- 5 Aşağıda qırmızı və göy rəngdə verilmiş şeir parçaları H. Ziyanın “Birinci zəng” şeirindən götürülmüşdür. Bu parçaları oxuduğunuz şeirin hansı hissələrinə əlavə edərdiniz? Özünü yoxlayın və fikirlərinizi əsaslandırın.

Yerin dərin qatından
“Qara qızıl” alanlar,
Xəzərin qucağında
Bu gün şəhər salanlar,
“Ulduz”lar göndərənlər
Aydın, Günün yanına,

Bir zaman mənim kimi
Qulaq asmışlar ona.
Bir an unutmaz səni,
Qələm tutan, söz yazan.
Sən elmin yollarında
Yorulmaz nəğməkərsan!

- 6 Məktəbin insan həyatındakı rolu barədə hər kəs fərqli şəkildə düşünə bilər. Necə bilirsiniz, şair niyə elə hesab edir ki, “Bir an unutmaz səni, Qələm tutan, söz yazan?” Bəs siz fikirlərinizi necə təqdim edərdiniz?

- 7 Həyatda əldə etdiklərimiz üçün biz ancaq məktəbəmi borcluyuq? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.

- 8 Şeirdə rənglərlə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin. Çətinlik çəkdikdə lüğətə müraciət edin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

- Arzu** – 1. Bir şeyin olmasını ürəkdən istəmək – əlaçı olmaq arzusu.
2. Daxili ehtiyac, həvəs, meyil – yemək arzusu...

Sinonimləri: istək, dilək, əməl, həsrət.

- Səmimi** – Ürəkdən gələn; həqiqi, xalis, ciddi, riyasız – səmimi arzu;
Həqiqi, doğru, düz, ən yaxın, qəlbən bağlı – səmimi dost;
Təmiz ürəklə, candan, qəlbən – səmimi danışmaq.

Sinonimləri: mehriban, istiqanlı, ürəyiaçıq.

- 9 “Mənim yay tətili nə ilə yadda qaldı?” başlıqlı təqdimat hazırlayın.

- 10 Aşağıdakı cümlələrdən hər birinə bir neçə cümlə əlavə edərək fikirlərinizi əsaslandırın.

1. Yay tətili çox gözləyirdim. ...
2. Bu yay istirahətim çox ürəyimcə oldu. ...
3. Yay tətili dərindən idti. ...

4. Yay tətilində xoş xəbər eşitmişdim. ...
5. Dərslərin başlanmasını istəmirdim. ...
6. Yay tətilini necə keçirdiyimi soruşmayın. ...
7. Yay istirahətimdən razı deyiləm. ...
8. Dərslərin başlanmasını səbirsizliklə gözləyirdim. ...

11 Şeirdən əlamət bildirən beş söz seçib sualları ilə birlikdə yazın.

12 Necə bilirsiniz, şeirdə “say” və “əvəzlik” işlənmişdirmi? Fikirlərinizi misallarla əsaslandırın.

13 Şeirdə işlənmiş sinonimləri tapıb göstərin.

14 Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri yazılı şəkildə ismin müxtəlif halları üzrə dəyişib yazın. Sözlərdə son səsin yazılışında baş verən dəyişikliklərin səbəbini izah edin.

15 Aforizmləri oxuyun və nəticə çıxarın. Birinci aforizmin məzmunu üzrə debat təşkil edin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eləyə bilməz. Nizami Gəncəvi*

*Alim olsan, özünü nadan hesab et ki,
bilik qapıları sənün üzünə açılsın. “Qabusnamə”*

✿ Aforizmdə qırmızı rəngdə verilmiş söz birləşməsində hansı söz məcazi mənada işlənmişdir. Fikrinizi əsaslandırın:

- A) bilik–həqiqi, qapı–məcazi mənada
- B) bilik–məcazi, qapı–həqiqi mənada

- C) hər ikisi həqiqi mənada
- D) hər ikisi məcazi mənada

§2. HƏYAT GÜZGÜSÜ

Bir gün ata oğlu ilə meşədə **gəzintiye** çıxır. Birdən **ayağı** ilişib yıxılır və “Off!..”, – deyər qışqırır. Qarşıdakı dağın **zirvəsindən** də “Off” səsi eşidən uşaq təəccüblənir və: “Sən **kimsən?**” – deyər qışqırır. Aldığı cavab: “**Sən** kimsən? – olur. **Qəzəblənən** oğlan: “Sən bir **qorxaqsan!**” – deyər yenidən qışqırır. Dağın cavabı oğlanın sözləri ilə eyni olur. Nə baş verdiyini anlamayan uşaq atasından bunun nə olduğunu soruşur. Atas: “Oğlum, dinlə və öyrən”, – söyləyir. O, dağa tərəf çevrilib: “Sənə **heyranam**, sən **möhtəşəmsən!**” – deyər qışqırır. Dağdan gələn səs təbii ki, atanın sözləri ilə eyni olur. Oğlan nə baş verdi-

yini yenə də başa düşməmişdi. Ata oğluna izah edir: “Oğlum, insanlar **buna əks-səda** deyirlər. Əslində isə bu, həyatın özüdür. Həyat **daima** sənə sənə **ona** verdiklərini qaytarır. O, **davranışlarımızın** aynasıdır. Daha çox sev! Daha çox **qayğı** gözlədiyin zaman daha çox **qayğı göstər**! **Hörmət** istəyirsənsə, insanlara daha çox hörmət et! İnsanların **səbirli** olmasını istəyirsənsə, o zaman sən daha **səbirli** olmağı öyrən! Bu qayda həyatımızın bir parçasıdır və hər kəs üçün **gərəkli**dir. Həyat bir **təsadüf** deyil, etdiklərimizin aynadakı əksidir”.

SÖZLÜK

əks-səda

səbirli

1 Mətnəndən çıxardığınız nəticə barədə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Atanın dedikləri ilə razılaşırsınız mı? Bu barədə debat təşkil edə bilərsiniz.

2 Verilmiş söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin.

dağın zirvəsi, dağın cavabı, dağdan gələn səs, həyatın özü, həyatın davamı, qəzəblənən oğlan, atanın sözləri, davranışlarımızın əksi, qayğı gözlədiyin zaman, səbirli olmaq, qarşıdakı dağ

3 Aşağıdakı hər bir cərgədə sözlər arasındakı məna fərqi izah edin və onların nə bildirdiyini deyin. Yadınıza salın, belə sözlər necə adlanır?

doğma – doğmalıq – doğmalaşmaq; mehriban – mehribanlıq – mehribanlaşmaq; yol – yoldaş – yolçu – yollanmaq – yollamaq; şirin – şirinlik – şirinləşmək; məna – mənalı – mənalandırmaq; səs – səssiz – səsləmək; həvəs – həvəskar – həvəslənmək

4 Mətnəndə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin nə bildirdiyini (hansı nitq hissəsinə aid olduğunu) izah edin.

5 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıdakı maddəni oxuyun və yadda saxlayın. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mənasını izah edin.

MADDƏ 42. TƏHSİL HÜQUQU

- I. Hər bir vətəndaşın **təhsil almaq hüququ** vardır.
- II. Dövlət pulsuz icbari **ümumi orta təhsil** almaq hüququnu təmin edir.
- III. **Təhsil sisteminə** dövlət tərəfindən **nəzarət edilir**.
- IV. **Maddi vəziyyətindən** asılı olmayaraq, istedadlı şəxslərin **təhsili davam etdirməsinə** dövlət zəmanət verir.
- V. Dövlət minimum təhsil standartlarını **müəyyən edir**.

SÖZLÜK

icbari

zəmanət vermək

❁ Konstitusiya maddəsindən hərəkət bildirən sözlərə aid nümunələr göstərə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

6 Yanıltmacları öyrənin və səsləndirin. Təkrar olunan səsləri düzgün tələffüz etməyə səy göstərin.

Axşama aş asmışam, çaşib qazanı boş asmışam.

Aşpaz aş asmışdı, asmışdısa da, az asmışdı.

TAP GÖRƏK

7 Tapmacanı oxuyun və cavablandırın. Tapmacada işlənmiş sözlərin hər birinə sual verib nə bildirdiyini müəyyənləşdirin və ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Necə bilirsiniz, tapmacada əvəzlik işlənmişdir, ya yox? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Dənələri turş,

Bir sandıqçada,

Şirin və meyxos.

Yüzü oturmuş. ✉

8 “Hikmət xəzinəsi”ndə verilmiş aforizmləri oxuyun və nəticə çıxarın. Qırmızı rəngdə verilmiş sözlər arasındakı münasibəti müəyyənləşdirin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Yaxşılıq yolunu göstərən adam yaxşılıq edən adama bərabərdir.

Hz. Məhəmməd (s.a.s)

Yaxşı da, yaman da keçər dünyada,

Çalış yaxşılıqla düşəsən yada.

Sədi Şirazi

❁ Aforizmlərdə eyni kökdən düzələn bir neçə söz işlənmişdir? Həmin sözləri səsləndirin və onlarla eyniköklü hərəkət bildirən söz düzəldin.

❁ İkinci aforizmdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin yaxınmənalı qarşılıqlarını deyın və cümlələrdə işlədin.

§3. MƏN DƏ TƏYYARƏÇİ OLACAĞAM!

Bir sabah Kamal tezdən yuxudan durub, **adəti üzrə**, evlərinin yaxınlığındakı **təpəyə** çıxmışdı. O, ətrafa **tamasha** edirdi. Orada, aşağıda **göz işlədikcə** düzənliklər*, **sıx** meşələr, gümüş kəmər kimi parlayan çaylar, məxmər çəmənlər* görünürdü. **Dənələrdən** **yüngül** duman ucalır, **ucaldıqca** sanki göydə əriyib yox olurdu. Göy üzündə bir dəstə **qaraquş** qanadlarını geniş açaraq **halay** vurub **hərlənirdi***...

Birdən aşağıdan, **düşərgə** yanındakı düzənlikdən bir gurultu ucaldı. Bu gurultu **get-gedə** artdı və Kamal bir-birinin ardınca bir neçə təyyarənin **havaalanıb** **dik göyə** ucaldığını gördü. Göydəki qaraquşlar bir anda dağılışıb

yox oldu. İndi onların yerində, onlardan* da xeyli ucada təyyarələr hər-lənir, mayallaq aşır, qanadları üstündə fırlanır, nəre çəkib aşağı **şığ**ıyır, yenə fişəng kimi **dik** **qalx**ırdı.

Sonra təyyarələr durna qatarı kimi cərgəyə düzüldü. Birdən hər təyyarədən bir-iki nöqtə ayrılıb **ağır-ağır** yerə enməyə başladı. Bunlar **yaxınlaşdı**qca, nöqtələr böyüdü və qırmızı, yaşıl, sarı rəngli zolaq-zolaq çətirlərdən* adamların **sallana-sallana** endikləri aşkar göründü.

Bu **mənzərə** o qədər gözəl, o qədər maraqlı idi ki, Kamal heç yuxuda da belə gözəl bir şey görməmişdi.

Necə fikirləşirsiniz, Kamal nə edəcək? O, baxmaqda davam edəcək, yoxsa paraşütçüyə yaxınlaşmaq istəyəcək?

Paraşütçülərdən biri Kamalın durduğu təpədən iki-üç yüz addım aralı məxmər otların üzərinə **enirdi**. Kamal yerindən* qopub düz ona doğru **cumdu**. Paraşütçünün ayağı yerə çatanda Kamal da ona çatdı. Bu paraşütçü **cavan**, qarayanız bir əsgər idi. Gülə-gülə paraşütü yığmağa başlayıb ona **heyran-heyran** baxan Kamala yaxınlaşdı*. Onun qolundan* tutub yuxudan oyadırmış kimi, **silkələdi** və mehriban bir səsle dedi:

– Hə, **qoçaq**, sən də təyyarəçi olmaq [] ?

Kamal, doğrudan da, yuxudan ayılmış kimi, bir neçə dəfə **gözlərini qırpdı** və gözlənilməyən **cürətli**, **inamlı** bir səsle dedi:

– Olacağam, əmican! Mən də təyyarəçi [] !

Bu gündən Kamalın xəyalında uçan xalçalar, **zər qanadlı** zümrüd quşları, şahzadə qəhrəmanlar* əvəzinə, **polad*** qanadlı təyyarələr, **rəngbə-rəng** paraşütlər və tunc üzlü cavan təyyarəçilər canlandı.

Mikayıl Rzaquluzadə

SÖZLÜK

məxmər	tunc
aşkar	zümrüd quşu
havalanmaq	cürətli

SÖZ EHTİYATI

halay vurmaq	xəyalında
mayallaq aşmaq	canlanmaq
nərə çəkmək	

① Aşağıdakı planı mətnin məzmununa uyğun hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın:

- 1) Kamalın heç yuxuda da görmədiyi mənzərə.
- 2) Paraşütçü və Kamal.
- 3) Düzənlikdən ucalan gürultü.
- 4) Kamalın təpədən ətrafı seyr etməsi.
- 5) Kamalın xəyalları.

② Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Hansı suallara cavab tapmadınız? Səbəbini əsaslandırın.

- 1) Kamalın çıxdığı təcədən nə görünürdü?
- 2) Gurultu haradan ucaldı və Kamal nə gördü?
- 3) Kamal atası ilə nə barədə söhbət edirdi?
- 4) Təyyarələr göy üzündə necə hərəkət edirdi?
- 5) Kamalın heç yuxuda da görmədiyi gözəl mənzərə nədən ibarət idi?
- 6) Kamal paraşütçüyə nə vaxt çatdı?
- 7) Paraşütçü Kamala yaxınlaşıb nə etdi?
- 8) Kamal gördüyü hadisəni kimə danışdı?

3 Kamal təyyarəçi olmaq istəyir. Bəs siz böyüyəndə kim olmaq istəyirsiniz? Bu barədə artıq qərar vermişsinizmi? Arzularınız və seçdiyiniz peşə barədə “Mən təyyarəçi (məəllim, həkim, mühəndis, iqtisadçı, dizayner, aktyor və s.) olmaq istəyirəm” başlıqlı inşa yazın.

- 4 Mətnəndən isim, sifət, say və əvəzlilərə aid misallar seçib deyin.
- 5 Mətnəndə işlənmiş mürəkkəb sözləri və beş düzəltmə söz seçib yazın.
- 6 Mətnəndə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri köçürün, tələffüzünü qarşılarında qeyd edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yadda saxlayın: qoşa “yy” ilə yazılan sözlərin çoxu bir “y” ilə tələffüz olunur: təyyarə – [təya:rə], ədəbiyyat – [ədəbiyat], səmimiyyət – [səmimiyət], əziyyət – [əziyət], nəqliyyat – [nəqliyat], hakimiyyət [hakimiyət] və s.

- 7 Yaşıl boşluqların yerinə lazım olan sözləri qoyub, cümlələri tamamlayın.
- 8 Qruplara bölünün və hərəniz mətnin bir abzası üzrə ən azı üç sual olmaqla suallar tərtib edin. Tərtib edilmiş sualların qrammatik cəhətdən düzgünlüyü və məzmunu əhatə etməsi baxımından qiymətləndirmə aparın.
- 9 Aşağıdakı atalar sözlərindən hansı mətnin məzmununa uyğundur?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Ayıdan qorxan meşəyə getməz. 2) Dostsuz adam köksüz ağac kimidir. 3) Elə arxalanan igidin arxası yerə döyməz. 4) Niyyətin hara, mənzilin də ora. 5) Tikan olub ayağa batınca, gül olub yaxaya sancıl.

- 10 Mətnəndə işlənmiş “**kəmə**r, **təyyarələr**, **əsgər**, **qoçaq**, **cavan**” sözlərini əvvəlcə söz birləşməsi, sonra isə cümlə içərisində işlədib yazın.
- 11 Mətnəndə yaşıl rəngdə verilmiş sözlər arasındakı münasibəti müəyyən-ləşdirin.

A) sinonim

B) antonim

C) omonim

D) qohum sözlər

12 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin antonimlərini və sinonimlərini deyən, tapdığınız sözləri cümlələrdə işlədin.

TAP GÖRƏK

13 Tapmacanı oxuyun və cavabını tapın. Qırmızı rəngdə verilmiş sözün əvəzinə başqa hansı sözü işlətmək olar? Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

O nədir nəfəssizdi? Uçanda quş **tək** uçar,
Bülbüldü, qəfəssizdi. Canı yox, nəfəssizdi. ☒

§4. GÖZƏL VƏTƏN

Oxuyuruq, **nəğmə**imiz
Uzaqlara **yayılsın**,
Səsimizdən hər tərəf
Tez **yuxudan** ayılsın.
Gözəl vətən, can vətən,
Bizə **mehriban** vətən.

Qarlıdır, **vüqarlıdır**
Papağı şiş dağların,
Barlıdır, bəhərlidir

Tarlaların, **bağların**.
Gözəl vətən, can vətən,
Qoynu gülüstan vətən.

Sən **xoşbəxt** böyüdürsən
Bizi hər gün, hər saat.
Daim **ucalaq** deyə
Bizə **verirsən qanad**.
Gözəl vətən, can vətən,
Hər gün uçan vətən.

Teymur Elçin

SÖZLÜK	şiş	bəhərli
--------	-----	---------

1 Şeiri oxuyun və əzbərləyin. Vətən haqqındakı fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün və düşüncələrinizi esse şəklində yazın.

2 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edin və hər iki variantı müqayisə edin. Hansı variant daha çox xoşunuza gəlir? Səbəbini izah edə bilərsinizmi?

3 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlə eyniköklü olan neçə söz düzəldə bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın. Bəs bu söz başqa hansı mənada işləyə bilər?

4 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıdakı maddəni oxuyun və yadda saxlayın. 2-ci bənddə ifadə olunmuş fikri üç müstəqil cümlə şəklində yazın.

Qırmızı rəngdə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin mənasını izah edin.

MADDƏ 72. Vətəndaşların vəzifələrinin əsası

- I. Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun **hüquq və azadlıqlarından** bilavasitə **irəli gələn** vəzifələr daşıyır.
- II. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına **əməl etməli**, **başqa** şəxslərin hüquq və azadlıqlarına **hörmət bəsləməli**, **qanunla müəyyən edilmiş digər** vəzifələri yerinə yetirməlidir.
- III. Qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir.

❁ Altından xətt çəkilmiş sözlər arasında hər hansı bir münasibət varmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

5 Şeirdə altından xətt çəkilmiş ifadəni aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?

- A) uçurmaq B) ürəkləndirmək C) yüksəltmək D) düzəltmək

GÜLƏK VƏ DÜŞÜNƏK

6 Lətifəni oxuyun və əsas fikri müəyyənəldir. Fərqləndirilmiş sözlərin mətnə uyğun mənalarını izah edin. Molla ilə kişinin dialoqunu səhnələşdirin.

Nə bildin nə yazmışam?

Molla bir gün dostlarından birinə məktub yazmış. Bir nəfər də onun yanında durub, o yazdıqca **altdan-altdan** yazdıqlarını oxuyurmuş. Molla axırda **təngə gəlib** məktubda yazır: “Əziz dostum, sənə çox şeylər yazacaqdım. Ancaq bu saat yanımda **ədəbsizin** biri dayanıb, hər nə yazıramsa, oxuyur”.

Kişi bunu da oxuyub hirsələnir ki:

– Bu nədir? Sənin nə haqqın var, məni ədəbsiz **adlandırsan**?

Molla deyir: – **Çünki** başqasının məktubunu oxuyursan.

Kişi deyir: – Mən nə zaman sənin məktubunu oxudum?

Molla deyir:

– İndi ki, oxumursan, nə bildin mən sənin haqqında ora nə yazmışam?

KƏLMƏLƏRİN “DİL”Nİ ÖYRƏNƏK!

Ədəbsiz – 1) Yaxşı tərbiyə görməmiş, ədəb və tərbiyədən məhrum, cəmiyyətdə özünü apara bilməyən – ədəbsiz oğlan...

2) Ədəb qayda-qanunlarına uyğun gəlməyən, nalayiq – ədəbsiz hərəkət...

Sinonimləri: tərbiyəsiz, qaba, kobud, diliuzun.

§5. ƏMİR VƏ LOĞMAN

Bir gün Buxara əmiri ağır xəstələn*ir. Əmirlikdə olan həkimlərin heç biri onun dərдинə çarə qıla bilmir. Ağrıdan qovrulan əmir əmr edir ki, bilikli bir həkim axtarib tapsınlar. Əmirin qoyduğu vaxt **bit**əndən sonra vəzir əmirin yatağına yaxınlaş*ıb baş əyir.

– Ya əmir, ölkədə daha heç bir həkim yoxdur. Lakin yenicə həkimliyə başlamış 15-16 **yaş**larında bir uşaq var, bir o qalıb. Mənə elə gəlir ki, xəstəliklərin öhdəsindən gəlməkdə ona təbib bacarığı yox, təsadüflər kömək edir. Onu da hüsurunuza gətirməyə **cürət etmədik**.

Çarəsi kəsilmiş əmir **yeniyetmə** həkimi onun yanına gətirməyi əmr edir. Bu yeniyetmə həkim sonralar bütün Şərqdə loğman adı ilə məşhurlaş*mış böyük həkim, alim, filosof, siyasi xadim Əbu-Əli ibn-Sina idi.

Hüseyni əmirin **hüzuruna** gətirirlər. O, qarşısında ortayaşlı, yanaqlarından **qan** daman, şişman bir adam görür. Əmirin yatağının yanında yağlı plov, cürbəcür Şərq şirniyyatları, növbənöv çərəzlər düzülmüşdü. Hüseyn başa düşür ki, əmirin xəstəliklərinin əsas səbəbi onun düzgün **qidalanmaması** və **hərəkətsizlikdir**. Əmir **güclə** nəfəs alır, bədənində olan ağrılardan **qovrulurdu**.

Hüseyn əmiri müayinə etdikdən sonra ona **pəhriz** təyin edir. Saray həkimləri bir-birinə baxıb dodaqaqltı gülürlər. Çarəsiz qalan əmir gənc loğmanın müalicəsini qəbul edir.

Bir həftədən sonra Hüseyn əmirin yanına gəlir. Onun müalicəsi **müsbət nəticə vermişdi**. Əmir **ağrılardan** qurtulmuş, özünü xeyli yaxşı hiss edirdi. Əmir gənc həkimi hörmətlə qarşılayıb onu tərifləyir* və ondan nə istədiyini soruşur. Saray həkimləri bir-birinə baxıb **qımışır**lar:

– Uşağın necə də bəxti gətirdi. İndi nə qədər var-dövlət istəsə, əmir ona verəcək.

Loğman isə əmirə baş əyib bu sözləri dedi:

– Ya əmir, mən **var-dövlət** istəmirəm, mənim üçün kitabdan böyük **dövlət** yoxdur. Saray kitabxanasına daxil ola bilməyi çoxdan arzulamışam. Mən həmin kitabxanada kitab oxumaq istərdim.

O dövrdə Buxara kitabxanası İskəndəriyyə kitabxanasından sonra dünyada ikinci böyük kitabxana idi. Burda olan kitabların qiyməti yox idi.

– Elə bu?! Saray adamları sakitcə gülüşdülər.

İstədiyini elə budur? – deyərək əmir gülümsəyərək soruşdu. Əmirin təəccübünə **qaşları çatıldı**. O, başa düşdü ki, Hüseynin onu **sağaltması** təsadüfi deyilmiş.

Əmir loğmana kitabxanaya buraxılış verməklə yanaşı, onu saray həkimi vəzifəsinə təyin edir.

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
təbib	loğman	çarə qılmaq	dodaqaqlı gülmək
şişman	siyasi xadim	çarəsi kəsilmək	bəxti gətirmək
çərəz	müayinə etmək	yanaqlarından qan daman	

❶ Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və mətndən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

❷ Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Cavabını tapmadığınız sualları səsəndirin. Siz özünüz hansı sualları əlavə edərdiniz?

- 1) Necə olur ki, Hüseyni əmirin yanına gətirirlər?
- 2) Loğman hansı mədrəsədə təhsil almışdı?
- 3) Loğman nədən başa düşür ki, əmirin xəstəliklərinin əsas səbəbi onun düzgün qidalanmamasıdır?
- 4) Nə üçün əmir gənc həkimi hörmətlə qarşılayıb onu tərifləyir?
- 5) Loğman nə üçün var-dövlət istəmir?
- 6) Niyə Əmirin təəccübünə qaşları çatıldı?
- 7) Loğman əmirdən nə üçün var-dövlət yox, vəzir vəzifəsinə xahiş edir?

❸ Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. Onların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşən varmı?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1. Malını yaxşı saxla, qonşunu oğru tutma.
2. Dama-dama göl olar, addım-addım yol!
3. Keçmiş unutma, gələcəyin müəllimidir.
4. Bilik aqlın aynasıdır.
5. Aza qane olmayan çoxla çatmaz .
6. Adam gərək özü öz həkimi olsun.

4 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Cümlələrin məzmununda dəyişiklik müşahidə etdinizmi?

5 Aşağıdakı cümlədə işlənmiş “ağır” sözünü çoxmənalı söz hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bir gün Buxara əmiri ağır xəstədənir.

6 Mətnin məzmununa əsasən düzgün cavabı göstərin.

Əmir loğmanın müalicəsini ona görə qəbul edir ki, ...

- A) loğman onu müayinə etmişdi
- B) başqa çarəsi yox idi
- C) loğman çox məşhur idi
- D) saray həkimləri loğmanı tərifləyirdilər

7 Aşağıdakı cümlələrdə “ağır” sözünün əvəzinə hansı sözləri işlədə bilərsiniz? Həmin sözləri tapıb hər birinin qarşısında mötərizədə yazın. Hansı cümlədə bu sözün həqiqi, ilk mənasında işləndiyini müəyyənləşdirin.

1) Əmir **ağır** yuxuya getdiyindən onu qaldırmaq istəmirlər. 2) Loğman **ağır** addımlarla əmirə yaxınlaşdı. 3) Otağın havası **ağır** olduğundan pəncərəni açmışdılar. 4) Hüseyn kişi **ağır** xasiyyətli adam idi. 5) Onların həyatı çox **ağır** keçirdi. 6) Yoldaşları Zeynalabdinə kömək edir, **ağır** çanağı qaldırıb başına qoyurdular. 7) Həbib aldığı **ağır** zərbədən huşunu itirib yıxıldı.

8 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər başqa hansı mənalarda işlənə bilər? Fikrinizi misallarla əsaslandırın.

9 Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvləri tapıb düzəldin.

1) Yaxınlaşıb vəzir əmirin yatağına nə vaxt baş əyir? 2) Kimi cürət etmədilər əmirin hüsuruna gətirməyə? 3) Qarşısında necə bir adam loğman görür? 4) Özünü xeyli yaxşı hiss edirdi əmir nə üçün? 5) O dövrdə müqayisə edirdilər Buxara kitabxanasını hansı kitabxana ilə?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Mal-dövlət cəhətdən yoxsul olsan, çalış ağıl və kamalca dövlətli ol. Çünki ağıl-kamal zənginliyi var-dövlət zənginliyindən daha yaxşıdır. Ağilla dövlət əldə etmək olar, dövlətlə ağıl qazanmaq isə olmaz. Cahil adam tez yoxsullaşa bilər, lakin ağıl oğru apara bilməz, su və od məhv edə bilməz.

“Qabusnamə”

10 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərə sual verin və onların nə bildirdiyini izah edin. Sonra həmin sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq yazın. Sözlərin kökünə sual verin və onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

§6. MİN BİR DƏRDİN DƏRMANI

Hələ qədimdən bəri Abşeronda yetişən zeytun insan **sağlamlığı** üçün ən faydalı meyvələrdən biri hesab olunmuşdur. Zeytun ağacının kökü, **yarpağı**, **budağı**, meyvəsi, **tumunun yağı**, hətta yağın çöküntüsü də insan üçün şəfalıdır. Zeytun yağının **tərkibi** ilə ana südündəki yağın tərkibi bir-birinə çox **bənzərdir**. Odur ki, ana südü ilə qidalanmayan uşaqlara zeytun yağı ilə hazırlanmış yemək vermək **məsləhət görülür**.

Qan təzyiqi olan adamlara zeytun ağacının **yarpaqlarından** istifadə etmək məsləhət görülür. Damarlarda kirəcləşmənin qarşısını alan zeytun yağının **qidalılığı** çox yüksəkdir. **Ürəyində** müəyyən problemlər olan adamlara zeytun yağından istifadə etmək xeyirlidir. E, A, D və K vitamini ilə zəngin olduğu üçün bu yağ **uşaqların** sağlam böyüməsinə **müsbət təsir göstərir**. Öd kisəsində ağrıları olanlar da zeytun yağından istifadə edərək şəfa tapa bilirlər. Bu yağ uşaq və yeniyetmələrdə **sümüyün** inkişafına, minerallarla təmin olunmasına kömək edir.

Zeytun yağı **həzmi asanlaşdırır**, dəriyə **parlaqlıq verir**. Bu yağdan gastrit və mədə yarasına qarşı da təbii bir **qoruyucu** kimi istifadə olunur.

Qıyası, insan orqanizmi üçün ən faydalı yağ zeytun yağıdır. Zeytunun özü də orqanizm üçün çox faydalıdır. Hətta bəzi **tibb alimləri** yazırlar ki, hər gün süfrəsində zeytun olan adamın **xəstəliyi** olmaz.

Azərbaycanımızın ən gözəl nemətlərindən biri olan zeytundan faydalanmağa çalışın.

SÖZLÜK

çöküntü
öd kisəsi

şəfalı
həzm

qan təzyiqi
mədə yarası

kirəcləşmə
qidalılıq

1 Azərbaycanca yetişən zeytunun insan sağlamlığı üçün ən faydalı meyvələrdən biri olduğunu bilirdinizmi? Mətni oxuyun, qiymətləndirmə aparın və BİBÖ cədvəlini (bilirəm, istəyirəm biləm, öyrəndim) doldurun.

2 Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə bir-birinizə suallar verin.

3 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin kökünü müəyyənləşdirin. Kökdəki son samitin yazılışında dəyişikliyin səbəbini izah etməyə çalışın.

4 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərdə neçə şəkilçi olduğunu müəyyənləşdirin. Köklərə artırılan şəkilçilərin həmin sözlərin mənasını dəyişib-dəyişmədiyini izah etməyə çalışın.

5 “Fayda, yağ, zəngin, kök, hazır, qida, yarpaq, sümük” sözlərinə müvafiq şəkilçilər artıraraq əşya, əlamət və hərəkət bildirən sözlər düzəldib yazın. Düzəltdiyiniz sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

Köməkçi: çiçək – çiçəklik – çiçəkli – çiçəkləmək

GÜLƏK VƏ DÜŞÜNƏK

6 Lətifəni oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmə və ifadələrin mətnə uyğun mənalарını izah edin.

Zeytun yağı tökürəm

Molla bir nəfərlə **yol yoldaşı** olur. Şəhərdən ikisi şərikli bir qab **qatıq** alıbmışlar. Yolun yarısında əyləşib **nahar eləməyə** başlayırlar.

Yoldaşı **cibindən** bir az qənd ovuntusu çıxarıb deyir:

– Mən öz tərəfimə **qənd** tökəcəyəm.

Molla: – Olmaz ki, onu **hər tərəfə** tökəsən?

Yoldaşı: – Yox, öz tərəfimə tökəcəyəm.

Molla: – Adamsan, çıxart hər tərəfə tök!

Yoldaşı **inad eləyir** ki: “Olmaz! Öz tərəfimə tökəcəyəm”.

Molla **acıqlanıb** cibindən bir şüşə **zeytun yağı** çıxarıb deyir:

– Mən də öz tərəfimə zeytun yağı tökəcəyəm.

Yoldaşı: – Molla dayan! Nə qayırırsan? Heç qatığa da zeytun yağı tökərlər?

Molla: – Sənə nə var? Öz tərəfimə tökürəm də...

Yoldaşı: – Molla, axı o yağ **duru** bir şeydi, axıb bu tərəfə də gələcək.

Molla: – Bilmirəm. Mənə dəxli yoxdu. Ya qəndi qabın hər tərəfinə tök, ya da mən öz tərəfimə zeytun yağı tökürəm.

SÖZLÜK

şərikli

qənd ovuntusu

❁ Lətifədə göy rəngdə verilmiş sözlərin tələffüz şəklini deyin.

7 Aşağıdakı atalar sözlərindən lətifənin məzmununa uyğun olmayanı varmı? Cavablarınızı əsaslandırın.

1) Söz danışığıdan keçər. 2) Dil yanılar, doğrusunu deyər. 3) Yoldaşı yolda tanı! 4) Dedilər: – Qardaşın necə adamdır? Dedi: – Yoldaş olmamışam! 5) Yoldaşın yaxşı olsa, uzun yol yaxın olar. 6) Əvvəl yoldaş, sonra yol.

TAP GÖRƏK

8 Tapmacanın cavabını tapın. Yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin başqa hansı mənələrdə işləndiyini deyin və onları cümlələrdə işlədin.

Gəzər bostan tağını,
Üzər gül yarpağını.

Öz **belində** gəzdirər
Evini, otağını. ☒

SÖZLÜK

tağ

bel

✿ Necə düşünürsünüz, göy rəngdə verilmiş söz burada hansı mənada işlənmişdir?

- A) çimmək B) qopartmaq C) yuyunmaq D) sifət

9 “Sınamalar”ı oxuyun, eşitdiyiniz və bildiyiniz “sınamalar” varsa, söyləyin. Göy rəngdə verilmiş sözlərin yazılışında baş vermiş dəyişikliyin səbəbini izah edin.

1) Səfərə gedənin arxasınca su **atsan**, işi uğurlu olar, sağ-salamat qayıdıb gələr. 2) **Ürəyi** düz adam sözünün üstünə gəlib çıxar. 3) Yuxuda od yandırmaq xoş işlərin olacağına işarədir. 4) Yuxuda duz alsan, **bulluğa** qovuşarsan. 5) Yuxuda su görsən, xoşbəxtliyə qovuşarsan.

SÖZLÜK

sınama

qovuşmaq

- ✿ Qara şriftlə verilmiş sözü aşağıdakılardan hansılarla əvəz etmək olar?
- A) səpmək B) tökmək C) tullamaq D) axıtmaq

Ş7. SƏBRİN OLMASA, HEÇ NƏ ÖYRƏNƏ BİLMƏZSƏN!

Qədim zamanlarda **aqil** bir qoca yaşayırmış. **O**, quşların **dilini bilirmiş**. Quşlara nəgmə oxumağı, uçmağı, üzməyi, qaçmağı öyrətmək istəyirmiş. Quşlar **bu** xəbəri eşidib **aqil** qocanın yanına gəlir. **Durna**, **qartal**, **şahin** və başqa quşlar aqil qocadan xahiş edirlər ki, onlara uçmağı öyrətsin.

Ördəklər, **qazlar** isə üzməyi, **bülbüllər**, **turaclar** və başqaları **şirin** nəgmələr oxumaq istədiklərini bildirirlər. **Dəvəquşular** aqil qocadan xahiş edirlər ki, onlara lap bərk qaçmağı öyrətsin...

Toyuq da **bu** xəbəri eşidib sevinir. O da aqil qocanın yanına gəlib deyir:

– **Mən** uçmağı öyrənmək istəyirəm.

Aqil qoca toyuğa deyir:

– Yaxşı, **sənə** uçmağı öyrədərəm. Ancaq gərək bir az **səbirli** olasan ha! Səbrin olmasa, heç nəyi öyrənə bilməyəcəksən!

Toyuq bir-iki günə qocadan uçmağı öyrənir. Sonra aqıl qocaya deyir:

– Eh! Mən elə bilirdim ki, uçmağı öyrənmək **çətin**dir. Burda çətin nə var ki?! **Qanad**larını aç və uç! Mən daha uçmağı öyrənmişəm! İndi isə nəğmə oxumağı öyrənmək istəyirəm!

Toyuq **lovğalanır**, elə bilir ki, heç bir **quş** onun kimi uça bilməz! O, **bir-iki** gündə nəğmə oxumağı qocadan öyrənir. Lovğalanıb aqıl qocaya deyir:

– Mən oxumağı da öyrəndim! Eh, burada çətin **nə** var ki? Bax mən **necə** gözəl oxuyuram: – qaqq – qaqq – qaqqq...

Hə, lovğa toyuq bu dəfə də üzməyi öyrənmək istəyir. Bir-iki gündə üzməyi öyrənib aqıl qocaya deyir:

– Üzməyi də bacarıram! Heç bir quş mənim kimi üzə bilməz! İndi **mənə** qaçmağı öyrət!

Hə, **lovğa** toyuq qaçmağı da qocadan öyrənir. Amma heç birini **əməlli-başlı** bacarmırdı. Bir sənəti axıracan öyrənməyə səbri çatmırdı. O, qaçmağı da yaxşı öyrənməyib qocaya dedi:

– Mən **qoçağam**! Mən **uçmağı**, nəğmələr **oxumağı**, **üzməyi**, həm də **qaçmağı** öyrənmişəm. Mən qoçağam!

Mətnin davamı necə olacaq? Öz variantınızı təqdim edin.

Bir gün lovğa toyuq uçmaq istədi, lakin yaxşı uça bilmədi. Qanadları yoruldu. Baxıb gördü ki, **durnalar**, **qartallar**, **şahinlər** elə gözəl uçurlar ki! Özünü danladı:

– Onda nəğmələr oxuyacağam, – dedi.

Lakin bülbülün, turacın xoş səsinə eşidib **öz** səmindən utandı... heç oxuya bilmirdi!

– Yəqin heç üzə də bilmirəm! – deyə toyuq özünü **danladı**. Balaca bir gölə girdi. Üzə bilməyib güclə sahilə çıxdı. Qazlar, ördəklər isə çayda üzürdü... Onlar yorulmurdular ha!

Toyuq peşman oldu. Qaçmaq istədi, gördü ki, dəvəquşunun adı yerisinə çata bilməz! O, **kor-peşman** aqıl qocanın yanına gedib dedi:

– Mən **heç nə** öyrənməmişəm. Mən nə uçmağı bilirəm, nə üzməyi, nə də nəğmə oxumağı, qaçmağı. O, ağlamağa başladı. Aqıl qoca ona dedi:

– Ağlama, bütün bunlara **özün bəis oldun**. Səbrin çatmadı ki, bir sənəti axıracan yaxşı-yaxşı öyrənəsən. Yadımda saxla: bir iş tutmaq istəsən, səbirli ol, onu **bütün incəliklərinə qədər** öyrən. Səbrin olmasa, heç nə öyrənə bilməzsən! Tələsmə, bir də heç zaman özünü öymə!

Mirzəli Hüseynzadə

aqıl
kor-peşman

dəvəquşu
incəliklərinə qədər

əməlli-başlı

① Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və qruplara bölünərək mətnin məzmunu üzrə suallar hazırlayın. Sonra sualların sayı, məzmunu əhatə etməsi və dil normaları baxımından düzgünlüyü ilə əlaqədar qiymətləndirmə aparın.

② Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri nitq hissələri üzrə qruplaşdırın və sualları ilə birlikdə ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Hər kəs nəsihət eşitməsə, danlaq eşitməlidir. Sədi Şirazi

Ağıllı adamla edəndə söhbət, Çalış öyrənəsən yaxşı nəsihət. Sədi Şirazi

③ “Lovğa” sözünün antonimi aşağıdakılardan hansıdır?

- A) təvazökar B) səmimi C) mehriban D) ürəyiaçıq

④ Aşağıdakı atalar sözlərində yol verilmiş səhvləri tapıb düzəldin. Necə bilirsiniz, bu atalar sözlərindən mətnin məzmununa aid olanlar varmı?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1. Halva-halva deməklə, ağız şirin olar.
2. Sonrakı peşmançılıq fayda verər.
3. Bacarıq aqlın nişanəsi deyil.
4. Yaxından baxana döyüş asan gələr.
5. Ağac bar verəndə başını yuxarı qaldırar.
6. Ad adamı bəzər, adam adı bəzəyər.

⑤ Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin kökünü müəyyənləşdirin və köklərə suallar verin. Onların nə bildirdiyi barədə mülahizələrinizi söyləyin.

⑥ Mətnədən hərəkət bildirən bir neçə söz və ifadə seçib səsləndirin, onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

⑦ Aşağıdakı cümlələri oxuyun və yerinə düşməyən sözləri müəyyənləşdirin. Sonra onları mötərizədəki uyğun sözlə əvəz edib cümlələri köçürün.

Səhər gimnastikası dünənki qurtarmışdı (yenicə, axşam, gecə). Uşaq birliyinin çobanı qonşu düşərgəyə getmişdi (müəllim, rəhbər, hesabdar). O, birlikdə keçirəcəkləri viktorina oyununun qaydalarından darıxırdı (danışır, öyrənirdi,

lovğalanırdı). Söhbət zamanı darvazanın köməyi açıldı (üzməyi, qanadları, qapısı). Uşaqların dünən çöldə gördükləri peşman Səftər içəri girdi (keşikçi, qapıçı, gəmiçi). Əlində nə isə üzürdü (doğramışdı, tutmuşdu, sürüdü). O, uşaq birliyinin rəhbərinə sıxlaşıb (yaxınlaşıb, qaçıb, öyrənib) dedi: – Bu, yəqin ki, sizin uşaqlarıdır. Kiminsə dostundan çıxıb qalıb (cibindən, yadından, əlindən).

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Lovğa – Özü haqqında yüksək fikirdə olan, başqalarına xor baxan; özünü öyən, tərifləyən – lovğa həkim...

Sinonimləri: təkəbbürlü, iddialı, təşəxxüslü, ədəbaz.

Təvazökar – Öz üstünlüklərini gözə çarpdırmağı, öz xidmətləri ilə öyünməyi sevməyən, şöhrətpərəstlikdən, lovğalıqdan uzaq olan; özünü sadə aparan – təvazökar həkim...

Sinonimləri: ədəbli, sakit, sadə, dinc, utancaq.

GÜLƏK VƏ DÜŞÜNƏK

8 Lətifəni oxuyun, əsas fikri müəyyənləşdirin, sonra səhnələşdirin.

Söz vermisən, söz almısan da!..

Bir gün bir dərviş yolda Mollanın qabağını kəsib bir qəsidə deyir. Molla qulaq asır. Qəsidə qurtarandan sonra Molla yönəlir ki, getsin, dərviş deyir: – Molla, di bir şey ver də!

Molla: – Baş üstə, sabah gəl, verərəm.

Dərviş sabah Mollanı bazarda tutur ki: – Ver pulu!

Molla soruşur: – Nə pul?

Dərviş: – Dünən vəd etdiyin pulu.

Molla:

– Yaxşı, mən dünən sənə nəyi vəd etmişdim ki?.. Yadımda deyil*.

Dərviş: – Mən sənə söz oxudum, sən də mənə vəd etdin.

Molla: – Yaxşı, mənə bir şey-zad verib eləmədin ki?

Dərviş: – Yox, şey vermədim.

Molla bir də soruşur: – Ancaq söz oxudun da?..

Dərviş: – Bəli, ancaq söz oxudum.

Molla: – Yaxşı, sən mənə söz oxudun, mən də sənə söz verdim. Daha nə pul? Bir şey vermiş olsaydın, o başqa məsələ. Yoxsa söz vermisən, əvəzində də söz almısan da!..

9 Lətifədə müxtəlif rənglərlə fərqləndirilmiş sözlərin nə bildirdiyini (əşya, əlamət, miqdar və s.) izah edə bilərsinizmi? Özünü yoxlayın.

10 Lətifədə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözün əvəzində başqa hansı sözü işlətsək, məna dəyişməz?

11 Lətifədə yaşıl rəngdə verilmiş eyni sözlər arasında fərq nədən ibarətdir?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, 5-ci sinifdə siz dilimizdə işlənən sözlərin bəzi qrupları ilə tanış olmuşsunuz. Dilimizdəki söz qruplarından biri də **feillərdir**.

Feillər **əşyanın hərəkətini** bildirən sözlərdir. Məsələn: uç, yoxla, hazırlaş, çağır, qulaq as, eşit, axtar, dincəl və s.

Feillər nə etdi?, nə oldu?, nə edir?, nə olur?, nə edəcək?, nə olacaq? və s. suallarından birinə cavab verir. Məsələn: dincəlir – nə edir?, fikirləşdi – nə etdi?, hücumu keçəcək – nə edəcək?, barışar – nə edər?, batdı – nə oldu?

12 Aşağıdakı cümləni oxuduğunuz mətnin məzmununa əsasən davam etdirin.

Toyuq bir-iki günə qocadan uçağı öyrənir. Sonra aqıl qocaya deyir: ...

§ 8. AZADLIQ

1-ci hissə

Bazar günü idi. Böyük **şəhərlərin** birində meydanın **dörd** bir tərəfindən səs-küy eşidilməkdə idi. Həsən **kənd** uşağı idi. Bu şəhərdə bir tacirə ayda iki manata **qulluq edirdi**. Bu gün bayram günü olduğuna görə Həsən, ağası verən **bayramlığı** ovcunda bərk tutub, meydanın quşlar satılan tərəfinə gəldi. Burada çoxlu **qəfəslər** və qəfəslərin içində **cürbəcür, rəngarəng** quşlar var idi. Bir çox adamlar bu qəfəslərin ətrafında durub quşlara **təməşə edirdilər**. Təməşaçıları bəziləri bu **quşlardan** satın alıb, balaca əsirləri dar və **çirkli** qəfəslərdən **xilas edirdilər**. Bülbül, sarıköynək*, bildirçin, torağay, qaratoyuq* bir-birlərinin dalınca uçub havanın yuxarı **qatlarında** gözdən itirdilər. Quşların belə azad olmalarını, **işıqlı dünyaya** çıxmalarını gördükcə Həsənin ürəyi titrəyirdi. Uçub gedən quşların sevindiklərini Həsən bütün varlığı ilə **hiss edirdi**. Bəlkə də, o, azad olmuş **əsirlərin** xoşbəxtliyinə onlardan daha artıq **şad olurdu**.

Bədbəxt quşların bəziləri qaldıqları dar **qəfəslərdə** bu bucaqdan o bucağa atılıb-düşürdülər. Bəziləri **qanadlarını** sərərək özlərini günə verirdilər. Bir

çoxu isə **qəmgin** və məzlumanə bir hal ilə civildəşir, bu biçarələr də azad olub, **vətənləri** olan çöllərə, meşələrə getməyi **arzu edirdilər**.

Quşların bu halları **yumşaq qəlbli** Həsənə çox təsir etdiyindən əlindəki pula bir quş alıb **azad etmək** fikrinə düşdü. Bu niyyətlə pulu ağsaqqal quşsatan kişiye verdi. Quşsatan kişi əlini qəfəsə uzadanda sevindiyyindən Həsənin ürəyi döyünməyə başladı. Həsən quşu əllərinə alıb **meydandan uzaqlaşdı**...

Necə bilirsiniz, Həsən quşu azadlığa buraxacaqmı? Yoxsa fikrini dəyişib onu öz yanında balaca bir qəfəsdə saxlayacaqmı? Hekayəni davam etdirin.

SÖZLÜK

əsir	niyyət
torağay	sərmək
bildirçin	

SÖZ EHTİYATI

gözdən itmək	ürəyi titrəmək
məzlumanə	biçarə
özlərini günə vermək	

- 1 Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və fikirlərinizi əsaslandırın.
- 2 Mətnə aid plan tərtib edin və onun məzmununu qısaca danışın.
- 3 Sualların mətnə aid olmadığını əsaslandırın.
 - 1) Həsən nə üçün bu gün məktəbə getməmişdi?
 - 2) Ağsaqqal Həsənə verdiyi pulu niyə onun əlindən almaq istəyirdi?
 - 3) Quşsatan kişi əlini qəfəsə uzadanda Həsən niyə qışqırdı?
 - 4) Həsən niyə meydanın quşlar satılan hissəsindən uzaqlaşmaq istəyirdi?

- 4 Aşağıdakı cümləni mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

Bu gün bayram günü olduğuna görə Həsən ...

- A) dostları ilə parka gəzməyə getmişdi.
- B) meydanın quşlar satılan tərəfinə gəldi.
- C) yuxudan gec durmuşdu.
- D) bayram paltarını geyinib evdən çıxdı.

- 5 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu deyən və hər birini cümlədə işlədin.

- 6 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri ismin halları üzrə dəyişib yazın.

7 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri köçürün. Qarşılarında tələffüz şəkillərini göstərin və hər sözün yazılışı ilə tələffüzü arasındakı fərqi müqayisə edin.

8 Aşağıdakı cümlədəki fikri mətnin məzmunu əsasında davam etdirin.

Quşların bu halları yumşaq qəlbli Həsənə çox təsir etdi və ...

9 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş ifadələri sinonimləri ilə əvəz edib, cümlələri yenidən oxuyun.

10 Yanıltmacları öyrənin və deyın. Necə düşünürsünüz, burada “yaş” sözü eyni, yoxsa fərqli mənada işlənmişdir? Fikrinizi misallarla əsaslandırın.

Acmışam, sac asmışam, bilməmişəm, külləməmiş **yaş** asmışam.

Boz atın **boz** torbasın **boş** as başından, apar, islat gətir, **yaş** as başından.

SÖZLÜK	külləmək	yaş
---------------	----------	-----

Yanıltmacda göy rəngdə işlənmiş sözü elə dəyişin ki, o həmin əlaməti həm normadan az, həm də normadan çox göstərə bilsin.

Necə düşünürsünüz, aşağıdakı birləşmələrdə fərqləndirilmiş sözlər əşyanın, yoxsa hərəkətin əlamətini bildirir? Biliklərinizə əsasən müqayisə edin və mülahizələrinizi söyləyin.

boz at

boş as(maq)

boz torba

yaş as(maq)

11 Yanıltmacda işlənmiş hansı sözlərin antonimlərini deyə bilərsiniz?

12 Hər bir cərgəyə mənaca uyğun hərəkət bildiren sözlər tapıb yazın və sözlər arasındakı mənə fərqlərini izah edin.

ışıq – işıqlı – ...; bayram – bayramlıq – ...; çirk – çirkli – ...; azad – azadlıq – azad ...; qəm – qəmgin – ...; gözəl – gözəllik – ...; bərk – bərklik – ...; hiss – hissiz – hiss ...; fikir – fikirli – ...

Sözlərin quruluşunu müəyyənəldirin.

13 Aşağıdakı cümlədə fərqləndirilmiş sözlərin ismin hansı halında olduğunu müəyyənəldirin və onları adlıq halda deyın,

Mən **uçmağı**, nəğmələr **oxumağı**, **üzməyi**, həm də **qaçmağı** öyrənmişəm.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Məsdər hərəkətin adını bildirir. Məsdər feillərə **-maq**, **-mək** şəkilçisi artırmaqla düzəlir: qaç+maq, gül+mək, gizlən+mək, fikirləş+mək, cavab ver+mək və s.

Məsdər isim kimi hallana bilir. Məsələn: geyinmək, geyinməy+in, geyinməy+ə, geyinməy+i, geyinmək+də, geyinmək+dən

§ 9. AZADLIQ

2-ci hissə

Quş çox balaca, **arıq** və **zəif** idi. Həsən qorxurdu ki, onu barmaqları arasında **əzər**. Həsən bir neçə addım gedib dayandı və ovcunu **açdı** ki, quş uçuşsun. Quş isə uçmayıb **rahatca** yerdə **oturdu** və ətrafa **baxdı**. Həsən nə qədər “şşş” elədisə də, balaca quş Həsənin üzünə baxıb əsla **tərpənmədi**. Həsən naçar qaldığından quşu götürüb şəhərdən kənara çıxdı.

Yaz vaxtı idi. Qar ərimişdi. İsti külək ağacların **yenicə** açılmış yarpaqlarını tərpədirdi. Yer in üzünü göy ot **örtmüşdü**. Həsən yolun kənarında, bir daşın üstündə oturub bir az **dincəlmək** istədi. Ətrafda bir kəs yox idi. Çox sakitlik idi. Həsən bir əlini başına qoyub, balaca quşa baxırdı və **fikir edirdi**. Birdən öz Vətəninə, ata və anasını yada salıb çox **qəmgin** və pərişan oldu. Və **dərindən bir ah çəkib** öz-özünə dedi: “Ah! Kaş, mən də bu saat öz Vətənimdə olaydım! İndi oralar necə gözəl, necə **səfalıdır**! Otlar **göyərmiş**, çiçək*lər **açılmış**, **əkinçilər** yazlıq **əkirlər**... Quşlar **ötməyə** başlamışlar! Hər yerdə təzə* həyat başlanır. Qonşularımızın uşaqları hər gün məktəbə dərs oxumağa **gedirlər**!.. Ax, ay üzükara **kasıblıq**! Sən nə yamansanmış?! Əgər mənim də atam **dövlətli** olsa idi, mən də nökrəçilik etməyib, **oxumağa** gedərdim!”

Həsən belə fikir dəryasına qərq olduğu halda, birdən altında oturduğu ağac*ın başında bir quş **səsləndi**. Bu halda ovcundakı quşun da tərpəndiyini hiss elədi. Bu quş boğazını uzadıb **ətrafa** bir qədər təəccüblə baxdı, sonra uçub bir alçaq budağa **qondu**. Sonra budaqdan-budağa atılıb **dərdli-dərdli** oxuyurdu və öz oxumağı ilə guya ki, azadlıq əvəzində Həsənə razı*lıq edirdi. Bir az budaqlarda dayanandan sonra balaca **qanadlarını çaldı** və **gözdən itdi**.

Həsən quşa heyran-heyran baxıb öz-özünə deyirdi: “Azadlıq aldı. Hürriyyət aldı!”.

Məmməd Qarayev

SÖZLÜK

əsla	alçaq
pərişan	səfalı
heyran-heyran	üzükara kasıblıq

SÖZ EHTİYATI

hürriyyət
fikir dəryasına qərq olmaq
naçar qalmaq

1 Mətni oxuyun, əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, mətnin 1-ci hissəsini “Qəfəslərdəki bədbəxt quşlar”, 2-ci hissəsini isə “Azadlıq əvəzində razılıq” adlandırmaq olarmı? Müləhizələrinizi söyləyin.

2 Hekayənin davamı kimi düşündüyünüz variantla oxuduğunuz mətnin məzmunu arasında uyğunluq tapdınız mı? Fərqli cəhət nədə özünü göstərdi?

3) Aşağıdakı plan mətnin məzmununu əks etdirirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın:

- 1) Həsənin çarəsiz qalması.
- 2) Həsənin fikrə getməsi.
- 3) Azadlıq əvəzində razılıq.
- 4) Bayram tədarükü.
- 5) Dost hədiyyəsi.

4) Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

- 1) Həsən qorxurdu ki, 2) Həsən bir neçə addım gedib dayandı və
- 3) Həsən nə qədər “şış” elədisə də, 4) Həsən bir əlini başına qoyub,
- 5) Əgər mənim də atam dövlətli olsa idi, 6) Həsən belə fikir dəryasına qər q olduğu halda, ...

5) Aşağıdakı cümlələrdə hərəkət bildirən sözləri tapın və müxtəlif zamanlar üzrə dəyişib dəftərinizə yazın.

- 1) Həsən yolun kənarında, bir daşın üstündə oturdu, bir az dincəldi.
- 2) Birdən Həsənin altında oturduğu ağacın başında bir quş səsləndi.
- 3) Həsən birdən ovcundakı quşun da tərpəndiyini hiss elədi.
- 4) Bu quş boğazını uzadıb ətrafa bir qədər təəccüblə baxdı.
- 5) Balaca quş budaqdan-budağa atılıb dərddli-dərddli oxudu.

6) Mətnə altından xətt çəkilmiş feilləri məsdər formasında yazın. Qara şriftlə verilmiş məsdərlərin ismin hansı halında olduğunu müəyyənəldirin.

7) Aşağıdakı hər bir cərgədə sözlər arasındakı mənə fərqlərini izah edin.

zəif – zəiflik – zəifləmək; rahat – rahatlıq – rahatlamaq – rahatlanmaq;
daş – daşlıq – daşlaşmaq; dinc – dinclik – dincəlmək; sakit – sakitlik – sakitcə – sakitləşmək; dərin – dərinlik – dərinləşmək; göy – göylük – göyərmək

✿ Hər bir cərgədən hərəkətin adını bildirən sözləri (məsdərləri) müəyyənəldirin və həmin sözlərin quruluşunu izah edin.

8) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Həmin sözlərdə hərəkətin hansı zamanda icra edildiyi barədə mülahizələrinizi söyləyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində feillər **üç zamana** görə dəyişir: **keçmiş** zaman, **indiki** zaman, **gələcək** zaman. Məsələn: **əzbərlədim**, **əzbərləmişəm**, **əzbərləyirəm**, **əzbərləyəcəyəm**, **əzbərləyərəm**.

9) Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonimlərini qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Hər iki variant üzərində müşahidə aparın. Əvvəlki, yoxsa sonrakı variant daha çox xoşunuza gəlir?

10 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin əksmənalı qarşılığını deyən və sözlərin hər birindən hərəkət bildirən sözlər düzəldin. Necə bilirsiniz, bəs düzəltdiyiniz sözləri biri-birinin antonimi hesab etmək olarmı? Fikrinizi bildirin.

§ 10. UCALMIŞIQ

Sən ey evim, ana torpaq,
Sən bir tarix, sən bir kitab.
Çevirdiyim hər bir vərəq
Min suala verir cavab.

Həyat dəniz, ömür gəmi,
Yollarımız çətin* olub.
Qaralmışiq kömür kimi,
İradəmiz mətin olub.

Quduz düşmən at oynatdı
Gül-çiçəkli çəmənimdə.
Yadlar qultək alıb-satdı
Məni doğma vətənimdə.

Dözdük, dözdük hər zillətə,
Məşəl kimi, sönmədik biz.
Qovuşmaqçün səadətə
Haqq yolundan dönmədik biz.

Qaranlığa od saçmışiq
Səməndərtək yana-yana.
Köksümüzə yol açmışiq
Bu xoş günə, xoş dövrəna.

Pillə-pillə qalxa-qalxa
Zirvələrə ucalmışiq.
Biz can verib bu torpağa,
Bu torpaqdan güc almışiq.

Hikmət Mahmud

SÖZLÜK		
çevirmək	quduz	mətin
kömür	səadət	köks

SÖZ EHTİYATI	
od saçmaq	zillət
haqq yolu	

1 Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz:

“Köksümüzə yol açmışiq

Bu xoş günə, xoş dövrəna”, – misraları ilə şair nə demək istəyir?

2 Şeirin 3-cü bəndində işlənmiş antonim sözləri tapıb deyən. Həmin sözlərdən hərəkət bildirən sözlər düzəldə bilərsinizmi? Düzəltdiyiniz sözləri cümlədə işlədin.

3 Necə düşünürsünüz, şeirdə niyə torpaq kitabla, tarixlə müqayisə olunur? Müləhizələrinizi söyləyin.

4 Necə düşünürsünüz, şairin dediyi kimi, torpaq tariximizlə bağlı bizi maraqlandıran suallara cavab verə bilərmi? Müzakirəyə qoşulun.

5 Şeirən axıncı bəndində işlənmiş “can vermək” ifadəsinin kontekstə uyğun mənası aşağıdakılardan hansıdır?

A) son dəqiqələrini yaşamaq

B) ruhlandırmaq

C) qorumaq

D) diriltmək, canlandırmaq, həyat vermək

6 Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözün yaxınmənalı və əksmənalı qarşılıqlarını tapıb deyin. Tapdığınız sözlərdən hərəkət bildirən sözlər düzəldin. Necə düşünürsünüz, düzəltdiyiniz sözlər arasında da sinonimlik və antonimlik münasibəti özünü göstərirmi?

7 Aşağıdakı misralardakı fikri necə başa düşmək lazımdır?

Quduz düşmən at oynatdı

Gül-çiçəkli çəmənimdə.

- A) Düşmənlər çəmənlerimizdə at sürmək yarışına çıxmışdılar.
- B) Düşmənlər çəmənlərimizə səyahətə çıxmışdılar.
- C) Quduz düşmənlər yurdumuzu çapıb-talayır, istədiklərini edirdilər.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

At oynatmaq – at minib hünər göstərmək, at minməkdə məharət, igidlik göstərmək; məcazi mənada – meydanı boş görmək, meydan oxumaq, istədiyini etmək

Can vermək – 1) son dəqiqələrini yaşamaq, can üstə olmaq; 2) ölmək, həyatından keçmək; məcazi mənada – 1) diriltmək, canlandırmaq, həyat vermək; 2) ruhlandırmaq.

8 18 oktyabr Müstəqillik Günü ilə əlaqədar material toplayın və “Müstəqilliyimiz əbədidir” mövzusunda inşa yazın.

9 Şeirdə göy rəngdə verilmiş feillər üzərində müşahidə aparın və hərəkətlərin hansı zamanda baş verdiyi ilə bağlı mülahizələrinizi söyləyin.

10 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıda verilmiş maddələri oxuyun, yadda saxlayın və əməl edin. Fərqləndirilmiş birləşmələrin mənasını izah edin.

MADDƏ 76. Vətəni müdafiə

I. **Vətəni müdafiə** hər bir vətəndaşın borcudur.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar **hərbi xidmət** keçirlər.

MADDƏ 77. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması

Tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur.

MADDƏ 78. Ətraf mühitin qorunması

Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur.

§ 11. DEYƏSƏN TAPMIŞIQ...

Maşın gümüş kəməər kimi parıldayan dağ yolundan keçib **qalın** meşəliyə girəndə sürücü yolu rahat görüb **arxayınlaşdı**. Arxada oturmuş iki nəfər **gursaçlı** kişi səfərdən **əliboş** qayıtdıqlarına görə sanki bir-birindən **küsmüşdü**. Heç biri dinib **danışmırdı**. Onlar ildə bir dəfə belə səfərə çıxar, lakin heç vaxt bugünkü kimi **ümitsiz** qayıtmazdılar. Hər dəfə ya gözəl səsli qız, ya da **istedadlı** oğlanla qayıdardılar. Elələrini bu dəfə də tapmışdılar. Ancaq kiminin atası, kiminin də anası övladlarının onlarla getməsinə **razi olmamışdı**.

Maşın **yoxuşu** çıxanda solda oturan **ağsaçlı** kişi pəncərədən bayıra–intəhasız meşəliyə **boylandı**. Bu əsrarəngiz təbiət, sanki onu **ovsunlamışdı**. Lap uzaqlarda bir-birinə söykənmiş alçaqlı–hündürlü **təpələr boyunca** buludlar sürünürdü. Maşın **yamaca** çathaçatda **dümağ köpüklü** şlalə göründü. Şair tələsik:

– Saxla! – dedi.

Maşın **dayandı**.

– Üzeyir bəy, düş, bu gözəl təbiətə tamaşa edək, burdan belə tez keçib getmək insafdan deyil.

Bəstəkar Üzeyir bəy də zarafatından qalmadı:

– Nə oldu, şair, yenəmi coşdun?

Şair onun dediklərini eşitmirmiş kimi, dodaqaltı zümzümə edə–edə aşağıya, şlaləyə tərəf enirdi. O lap dərəyə enib [redacted] kənarında dayandı. Əyilib əlini buz kimi suya toxundurdu.

Ovuclarını doldurub suyu üzünə vurdu. Sonra yaş **əliylə** yarı ağarmış saçlarını **sığalladı**.

– Üzeyir əmi, ay Üzeyir əmi, en aşağı! – deyə gücü gəldikcə **qışqırdı**.

Bəstəkar əsasına dirənə–dirənə aşağı **endi**. Onlar yanaşı dayanıb bu şairəmə mənzərəyə maraqla [redacted].

Bəstəkar **əsası** ilə yaxındakı böyük palıd ağacını [redacted].

– Deyəsən, o ağacın dibində bulaq var. Yaxşı yerinə düşdü, **acmışıq**, gəlin oturaq çörək yeyək, naharın vaxtı keçir.

Sürücü yemək bağlamasını **gətirdi**. Üçlükdə oturub nahar etdilər. Şair də, bəstəkar da çörək yeyə–yeyə gözlərini nə şlalədən, nə də bu sonsuz meşədə **titrəşən yamyasıl** yarpaqlardan yayındıra bilmirdi.

Kimsə yuxarıda gözəl səsle oxuyurdu. Hər üçü bir-birinin üzünə **baxdı**.

Durdular. Maşının qalxıb oradan səs gələn tərəfə getməyə başladılar.

Şair sevinclə:

– Üzeyir əmi, deyəsən, **tapmışıq**, – dedi, – özü də çobandı.

Qoca bəstəkar **dinmədi**. O, hələ də eşitdiyi bu gözəl səsin təsirindən ayrıla bilmirdi...

Şəmistan Nəzirli

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
ovsunlamaq	şairənə	intəhasız	əsrarəngiz
insaf	dodaqaltı	yerinə düşmək	
üçlükdə	dirənə-dirənə	gözlərini yayındırmaq	

❶ Necə düşünürsünüz, Üzeyir böylə axtarışa çıxan şair kim idi? Mətnə şairi xarakterizə edən bəzi cəhətlərə diqqət yetirsəniz, cavabı asanlıqla tapa bilərsiniz.

❷ Aşağıdakı suallara ətraflı cavab versəniz, mətnin məzmununu danışmış olarsınız. Özünü yoxlayın.

- 1) Qalın meşəliyə girəndə sürücü niyə arxayınlaşdı?
- 2) Maşında oturmaş şair və bəstəkar niyə küsülü kimi oturmaşdular?
- 3) Şairlə bəstəkar ildə bir dəfə nə məqsədlə səfərə çıxardılar?
- 4) Şair maşını niyə saxlatdı, o nə görmüşdü?
- 5) Bəstəkar nəyə işarə edərək “yaxşı yerinə düşdü” ifadəsini işlədir?
- 6) Bəstəkarın gözəl səsin təsirindən ayrıla bilmədiyini nədən bilmək olur?
- 7) Çoban niyə şəhərə getmək istəmədi?

❸ Hansı suala cavab tapa bilmədiniz? Səbəbini izah edin.

❸ Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz?

❹ Mətndəki yaşıl boşluqların yerinə aşağıdakı sözlərdən hansıları qoysanız, səhv etməzsəniz? Cümlələrin məzmununa diqqət yetirsəniz, cavabı asan taparsınız.

nəzər salmaq, baxmaq, tamaşa etmək, seyr etmək, nəzərdən keçirmək; göstərmək, işarə etmək, nişan vermək, vurmaq; şəlalə, çay, göl, kanal, bulaq; yan, arxa, qabaq

❺ Siz mətni necə davam etdirərdiniz? Öz variantınızı yoldaşlarınıza danışın.

❻ Necə düşünürsünüz, çoban şair və bəstəkarla şəhərə getməyə razı olacaqmı? Sonluq aşağıdakı variantlardan biri ola bilərmi?

1) İncə, kövrəkqəlbli şair və qoca bəstəkar onu öz doğma sürüsündən, bu dağlardan ayırmağa qıymadılar. Hər ikisi qayıdıb maşına oturdu. Maşın yola

düşdü. Şair hələ də gözünü dağların uca zirvəsindən ayırmamışdı...

2) Çoban duruxdu. Gülümsünüb: – Yox, qardaş, – dedi, – bəs bu qoyunlar, bu dağlar üçün kim oxusun? Qoca anamı kimin ümidinə qoyum?

Şair və bəstəkar çobanı inandırdılar ki, ona şəhərdə hər cür şərait yarada-
caqlar...

6 Atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. Necə düşünürsünüz, bunların içərisində mətnin məzmunu ilə səsleşən varmı?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Axtaran tapar, yoğuran yapar. 2) Görünən kəndə nə bələdçi?!

3) Gəzən ayağa daş dəyər!

7 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və yazın. Tapşırığı icra edərkən mətnə baxmamağa çalışın.

1) Arxada oturmuş iki nəfər gursaçlı kişi səfərdən əliboş 2) Onlar ildə bir dəfə belə səfərə çıxar, lakin 3) Maşın yamaca çatmaçatda 4) Şair onun dediklərini eşitmirmiş kimi, 5) Maşının yanına qalxıb oradan

8 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin əvəzinə hansı sözləri işlətmək olar? Hansı halda belə bir əvəzetmə mümkündür?

9 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Necə düşünürsünüz, həmin sözlər hərəkətin söhbət gedən vaxtdan əvvəl, yoxsa sonra baş verdiyini bildirir?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Feilin keçmiş zamanı hərəkətin keçmişdə yerinə yetirildiyini, icrasının söhbət gedən vaxtadak başa çatdığını bildirir.

Hərəkətin keçmiş zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feillərə -dı, -di, -du, -dü; -miş, -miş, -muş, -müş, -ib, -ib, -ub, -üb şəkilçilərindən biri artırılır. Məsələn: bağışla+**dı**+q, keç+**di**+k, yuyun+**du**+q, döz+**dü**+k; ucal+**miş**+san, kökəl+**miş**+sən, qoru+**muş**+san, üşü+**müş**+sən, oyan**ıb**, öyrən**ib**, yuyun**ub**, üşüy**üb**

GÜLƏK VƏ DÜŞÜNƏK

10 Lətifəni oxuyun. Fərqləndirilmiş feillər üzərində müşahidə aparın. Necə bilirsiniz, bu sözlər hərəkətin icrasının başa çatdığını, yoxsa davam etdiyini bildirir?

YUXUM QAÇIB

Molla gecə yarısı çıxıb küçələri **axtarmağa başlayır**. Qarovulçu gəlib onu **tutur** ki:

– Gecənin bu vaxtı buralarda nə **axtarırsan**?

Molla **deyir**:

– Yuxum **qaçıb**, onu **axtarıram**.

✿ Feilləri dəftərinizə köçürün. Sonra -ır, -ir, -ur şəkilçilərini keçmiş zaman şəkilçilərindən uyğun gələnə ilə əvəz edib qarşılarında yazın.

11 Necə düşünürsünüz, mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərdə əlamət normadan az, yoxsa çoxdur? Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

12 Aşağıdakı atalar sözlərində yol verilmiş səhvləri tapıb, düzgün şəklini deyin.

1) Savadlı adam kor kimidir. 2) Hər oxuyandan Molla Pənah olar. 3) Qələm düz yonulsa da, əyri yazar. 4) Elmlı adam meyvəsiz ağac kimidir. 5) Ağıl başda yox, yaşda olar. 6) Ağıl başdan üstün olar.

13 Aşağıdakı “alqış”larla tanış olun və onlardan yeri gələndə istifadə edin. Təhsil aldığınız dildə bu alqışların qarşılığını deyə bilərsinizmi?

1) Aqibətin xeyir olsun. 2) Ağ günə **çixasan**. 3) Ağıl-kamal sahibi olasan. 4) Ağrı **görməyəsən**. 5) Ağ bəxt olasan. 6) Bolluq içində **üzəsən**. 7) Canın **ağrımam**. 8) Dərd-bəla görməyəsən. 9) El **dadına çatmır**.

✿ Göy rəngdə verilmiş feilləri keçmiş zamanda işlədin və düşünün: həmin cümlələri alqış hesab etmək olarmı?

SÖZLÜK

alqış

aqibətin xeyir

dadına çatmaq

14 Aleksandr Fadeyevin Səməd Vurğuna göndərdiyi teleqramı oxuyun və teleqram yazmağı öyrənin.

Bakı şəhəri, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı, Səməd Vurğuna!

Teleqram

Əzizim Səməd!

Ali mükafat, Lenin ordeni ilə təltif olunmağın münasibətilə səni səmimi qəlbdən təbrik edirəm. Anadan olmağın münasibətilə göndərdiyim teleqramı aldınmı? Səhhətin bəzədə mənə teleqram vur.

*Məhəbbətlə səni **bağırma basıram**.*

Moskva, Aleksandr Fadeyev.

Qırmızı rəngdə verilmiş ifadənin sinonimini cümlədə işlədin.

15 Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz mətndəki hadisə ilə bağlı şair aşağıdakı məzmununda bir teleqram ala bilərdimi? Oxuyun və istədiyiniz mövzuda teleqram mətni yazın.

Bakı şəhəri, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı, Səməd Vurğuna.

Teleqram

Hörmətli şair! Sizin tanış olduğunuz çoban Bakıya getməyə razıdır. Sizdən cavab gözləyirik.

Hörmətlə: Adil Cavadov, Ağsu rayonu, Altıağac kəndi.

§ 12. ÖLKƏMİN ÇİÇƏKLƏRİ

Ölkəmin çiçəkləri, –
Ey qızlar, ey oğullar!
Bu **əziz** ana Vətən,
Bu **qəlbi** odlu **diyar**
Mərd-igid babalardan
Qalıb sizə yadigar!
Sizindir **şiş** ucları
Göydələn qarlı dağlar!
Sizindir şırıl-şırıl
Axan büllur bulaqlar!
Üstü **parlaq** ulduzlu
Üçrəng bayraq bizimdir.
Füzulinin, Sabirin,
Vurğunun şirin dili
Sizinkidir, balalar,
Sevin bu **azad** eli!..

Sizindir, bu Vətənin
Hər nəyi var, sizindir!
Bütün Şərqə **nur** saçan
Odlu diyar sizindir!
Sizindir...
ancaq sizə
Bu Vətən yadigardır!
Bu günün də, balalar,
Əlbət, sabahı vardır!..
Siz də bu yadigarı
Öz **alın tər**inizlə,
Daha da abad edin.
Sizə ümid bəsləyən
Bu elləri **şad** edin!..

Mikayıl Rzaquluzadə

SÖZLÜK

büllur

abad

SÖZ EHTİYATI

qalmaq

nur saçmaq

ümid bəsləmək

1 Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin və çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

2 Aşağıdakı bəndi şeirin hansı hissəsinə əlavə edərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Ölkəmin çiçəkləri, –
Ey qızlar, ey oğullar!
Bu əziz ana Vətən,

Bu qəlbi odlı diyar
Sizdən də gələcəyə
Qalacaqdır yadigar!

3 Deyə bilərsinizmi, şair oğlan və qızlara niyə “ölkəmin çiçəkləri” deyərək müraciət edir? Fikrinizi əsaslandırın.

4 Verilmiş söz birləşmələrini tərcümə edin və cümlələrdə işlədin.

ölkəmizin çiçəkləri, odlı diyar, qarlı dağlar, üçrəngli bayraq, igid babalar, büllur bulaqlar, parlaq ulduz, şirin dil, doğma vətən, gecənin yarısı

5 “Çiçək” sözündən eyniköklü sözlər düzəldib cümlələrdə işlədin.

6 Aşağıdakılardan biri “büllur” sözünün sinonimi deyil.

A) təmiz B) şəffaf C) dumduru D) saf E) bulanıq

7 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərə yaxınmənalı sözlər tapıb cümlələrdə işlədin.

8 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdən birincisi dörd, ikincisi iki müxtəlif mənada işlənir. Sözlərin hansı mənələrdə işləndiyini tapıb deyin və cümlələrdə işlədin.

9 Şair sizlərə nəyi tövsiyə edir? Necə düşünürsünüz, demək olarmı ki, gələcək nəsillər üçün siz də indidən nəşə edirsiniz? Müzakirəyə qoşulun.

10 “Bulaq” və “çiçək” sözlərini ismin halları üzrə dəyişib yazın. Sözlərin kökündəki son səsin yazılışında baş verən dəyişikliyin səbəbini izah edin.

11 Şeiri oxuyarkən orada çoxlu əvəzliliklərin işləndiyini gördünüz. Necə bilirsiniz, şeirdə sual əvəzlilikləri işlənmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

12 Deyə bilərsinizmi, şair ana Vətəni niyə “qəlbi odlı diyar” adlandırır?

13 Azərbaycan bayrağındakı rənglərin mənasını izah edin.

14 “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” sözlərinin kimə məxsus olduğunu deyin və bu mövzuda inşa yazın.

§13. KÜÇƏ FƏNƏRİNİN NAĞILI

Keçmiş zamanlar lap uzaqda qalmışdı. Hər şey dəyişmişdi. Yollara asfalt **döşənmişdi**. Yolların kənarlarına **dirəklər** basdırılıb, onlardan işıq* fənərləri asılmışdı. Artıq küçələr axşamlar da işıqlı olurdu. Yoldan keçən maşınlar və adamlar əziyyət çəkmirdilər. Fənərlər söhbət etməyə bir kimsə tapmadıqları üçün gündüzlər çox **darıxırdılar**. Bıkar qalan fənərlər axşam düşənə qədər yatırdılar.

Bir gün yol kənarında olan dirəklərə* üçrəngli bayraqlar asdılar. Bayraqlar **vüqarla** dalğalanırdı. Bunu görən fənərlər çox təəccübləndilər. Fənərlərdən biri yanına sancılan bayraqdan soruşdu:

– Səni bura niyə asıblar? Sən də küçələri işıqlandıracaqsan?

Üçrəngli bayraq **qürurla** dedi:

– Yox! Mən küçələri yox, insanların ömür yolunu işıqlandırırım! Mən onları ışıqlı gələcəyə aparıram!

Küçə fənəri bir şey başa düşmədi. Odur ki, maraqla soruşdu:

– Bu necə olur? Axı onların yolunu mən **ışıqlandırırım**. Məni axşamlar **yandırırırlar**, **bəzən** səhərlər söndürmək **yaddan çıxır**, günorta **söndürürlər**. Mən **ışıq saçıram**, sən isə işığın yoxdur. Sən onların ömür yoluna necə işıq saçırsan?

Üçrəngli bayraq vüqarla dedi:

– Mən insanlara azadlıq* gətirirəm, məni **uca tutub**, başlarının üstündə gəzdirirlər. **Müharibə** vaxtlarında əgər bayrağı aparan əsgər **yaralanarsa**, başqa bir əsgər tez məni əlinə götürür ki, yerə düşməyim. Axı bayraq yıxılsa, **bu** artıq məğlubiyyət olar. Ən möhtəşəm bayramlarda, idman yاریşlarında qalib gələnlərin **şərəfinə** həmin ölkənin bayrağını **ucaldırırlar**.

Küçə fənəri bütün bu sözlərə diqqətlə **qulaq asırdı**. Bayraq **sözünü bitirəndən** sonra fənər ondan soruşdu:

– Bəs bu gün səni nəyə görə buraya asıblar? Məgər burada idman yarışları var?

Bayraq dedi:

– Sabah bu ölkənin – Azərbaycan Respublikasının ən əziz bayramıdır. Bu bayram, **həqiqətən**, insanları azadlığa çıxarıb. Onlara ağ günləri **bəxş edib**, ona görə də bütün yolların kənarına, möhtəşəm binaların divarlarına bayraqlar sancılıb. İnsanlar üçrəngli bayrağı görəndə ürəkləri sevinclə döyünür. Uşaqlar* **fərəhlə** bu bayrağa baxıb deyirlər: "Bu bizim bayrağımızdır!" Heç bilirsən, **körpə** balaların dilindən bu sözləri eşidəndə nə qədər sevinirəm?!

Küçə fənəri bir gündə o qədər **təzə** şeylər öyrənmişdi ki, istəyirdi, bayraq **yənə** danışsın. Bayraq isə ona dedi:

– **Bugünlük** bəsdir. Sən bütün gecəni yatmamısan, indi gəlib səni söndürəcəklər. Yat, dincəl, axşam yənə söhbət edərik.

Fənər təəccüblə soruşdu:

– Bəs sən yatmırsan?

Bayraq qürurla dedi:

– Mənim işim indi başlanır! Mən axşama qədər dalğalanıb yoldan keçənlərə əl edəcəyəm. Onlar da mənə salam verəcəklər. İnsanlar gül-çiçəklə gəzməyə çıxacaqlar, bu bayramı **iftixarla qeyd edəcəklər**. Axı bu, müstəqillik bayramıdır. Bu bayramı əldə etmək üçün insanlar çox əziyyət çəkiblər, bu yolda nə qədər qanlar tökülüb. İndi isə bu xalq azaddır.

Fənər dedi:

– Kaş bu gün də bizi söndürmək yaddan çıxaydı, mən də bayrama gedən adamlara baxardım.

Bayraq fənəri **başa saldı** ki, əgər işıqlar boş yerə yansa, bu işıq hədərlər olar. Işıq yalnız axşamlar yandırmaq olar.

Elə bu vaxt küçə fənərini söndürdülər. O, yavaşca **yuxuya getdi...**

Gülərə Munis

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
məğlubiyyət	iftixarla	bikar	əziyyət çəkmək
sancılmaq	hədərlər	ağ günlər	

1 Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və nağılı səhnələşdirin.

2 Aşağıdakı sualların içərisindən mətnin məzmununa uyğun olanları seçib cavablandırın.

1) Nədən bilmək olardı ki, yoldan keçən maşınlar və adamlar əziyyət çəkmirdilər? 2) Fənərlər niyə gündüzlər çox darıxırdılar? 3) Küçə fənərləri nəyə təəccübləndilər? 4) Bayraq hansı binanın üstündən asılmışdı? 5) Üçrəngli bayraq insanların ömür yoluna necə işıq saçırdı? 6) Evlərin pəncərələrindən asılan bayraqların ölçüsü necədir? 7) Üçrəngli bayrağı görəndə nəyə görə insanların ürəkləri sevinclə döyünür? 8) Bayraq niyə küçə fənəri ilə söhbətini yarımçıq qoydu?

3 Qruplara bölünün və hərəniz aşağıdakı planın bir maddəsi üzrə danışın.

- 1) Fənərlərin təəccübü.
- 2) Üçrəngli bayrağın qüruru.
- 3) Müstəqillik bayramı.

4 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri köçürün və düzgün tələffüzünü qarşılarında qeyd edin.

5 Verilmiş söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin.

ışıqlı gələcək, həyat yolu, idman yarışlarında, küçə fənəri, üçrəngli bayraq, yolların kənarında, bütün gecə, əziz bayram, axşama qədər, fənərlərdən biri

6 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş ifadələri bir sözlə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Necə düşünürsünüz, hansı variant daha maraqlıdır?

7 Mətnə “bayraq” sözünün müxtəlif formalarını seçib yazın. Bu sözün yazılışında müşahidə etdiyiniz qaydanı izah edin.

8 Mətnə cəmdə işlənmiş on isim seçib deyın. Seçdiyiniz sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

9 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini izah edin və onları keçmiş zamanın müxtəlif növlərində yazın.

10 Mətnə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlər arasında hər hansı bir bağlılıq görürsünüzmü? Bu sözlərin sırasına başqa hansı sözü əlavə edə bilərsiniz? Fikirləşin.

11 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri ismin müxtəlif halları üzrə dəyişib yazın. Sözlərin kökündə baş verən dəyişikliyin səbəbini izah edin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Vüqarla – Əzəmətlə, başını dik tutaraq, təmkinlə–cərgələrin önündən vüqarla keçmək; məcazi mənada: iftixarla – vüqarla addımlamaq.

İftixarla – qürurla, fəxrlə, iftixar hissi ilə – iftixarla bayram etmək.

Qürurla – 1. Məğrurluqla, təmkinlə, iftixar hissi keçirərək, öz mənliliyini hiss edərək, cəmiyyətdə öz rolunu, üstünlüyünü duyaraq – qürurla dillənmək; **məcazi mənada:** əzəmətlə, möhtəşəm – qürurla dayanmaq. 2) Təkəbbürlə, iddialı, təşəxxüslə, başqalarına alçaq nəzərlə baxan.

12 Necə düşünürsünüz, mətnə işlənmiş “boş yerə” birləşməsinin kontekstə uyğun mənasının izahında aşağıdakılardan hansını işlətmək doğru olmaz?

A) lüzumsuz B) hədəf C) faydasız Ç) səmərəsiz D) nahaq, əbəs

13 Hər üç sütunda verilmiş feillər üzərində ayrı-ayrılıqda müşahidə aparın, sonra sütunları bir-biri ilə müqayisə edin. Necə bilirsiniz, hansı sütundakı sözlər hərəkətin icrasının başa çatdığını bildirir? Bəs digər sütunlardakı sözlər barədə nə deyə bilərsiniz?

təəccübləndilər
söndürdülər
asılmışdı
yuxuya getdi
əziyyət çəkiblər
asıblar

ışığılandırırəm
yandırırılar
sevinirəm
gəzdirirlər
yatmırsan
dalğalanır

ışığılandıracaqsan
salam verəcəklər
qeyd edəcəklər
gəzməyə çıxacaqlar
söhbət edərək
əl edəcəyəm

14 Bənövşəyi rəngdə verilmiş sözün sinonimini deyin və hər iki sözdən feillər düzəldib keçmiş zamanda işlədin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Feilin indiki zamanı hərəkətin söhbət gedən vaxtda yerinə yetirildiyini bildirir və nə edir?, nə olur? suallarından birinə cavab verir.

Hərəkətin **indiki** zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feillərə **-ır, -ir, -ur, -ür** şəkilçilərindən biri artırılır. Məsələn: bağışla+**yır**+ıq, keç+**ir**+ik, yuyun+**ur**+uq, döz+**ür**+ük; ucal+**ır**+san, kökəl+**ir**+sən, qoru+**ur**+san üşü+**yür**+sən.

§ 14. GERBİM, HİMNİM, BAYRAĞIM

Sərvətimdi, varımdı,
Yenilməz vüqarımdı.
Andım, ixtiyarımdı
Gerbim, himnim, bayrağım!

Sinəmdəki bu **həvəs**,
Şəhid qanına əvəz.
Aləmə salıbdı sə
Gerbim, himnim, bayrağım!

Ana Kürdü, Arazdı,
Vəsf eləsəm də azdı.

Təzə bahardı, yazdı
Gerbim, himnim, bayrağım!

Varlığımıdır, səddimdir,
Basılmaz sərhədimdir.
Səsim, **imzam**, xəttimdir
Gerbim, himnim, bayrağım!

Kəpəzdi, Savalandı,
Ürəyimdəki **qandı**.
Anam Azərbaycandı!
Gerbim, himnim, bayrağım!

İsmayıl İmanzadə

SÖZLÜK

yenilməz	sədd
basılmaz	imza

SÖZ EHTİYATI

vəsf eləmək
ixtiyar

- 1 Gerbimizin üzərində təsvir olunmuş atributlar barədə nə bilirsiniz?
- 2 Bayrağımızın təsvirini (ölçülərini, rənglərinin mənasını və s.) verin.
- 3 Himnimizi əzbər deyin.
- 4 “Anam Azərbaycandı! Gerbim, himnim, bayrağım!” – misraları ilə şair nə demək istəyir? Fikirlərinizi açıqlayın.
- 5 Şair niyə belə hesab edir ki, bayrağımız, himnimiz və gerbimiz bizim səsimiz, imzamız, xəttimizdir? Bu fikri başa düşdüyünüz şəkildə izah edin.

6 Dövlət rəmzlərimiz barədə nə bilirsiniz? Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıdakı maddələri oxuyun və yadda saxlayın. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mənasını izah edin. BİBÖ cədvəlini doldurun.

MADDƏ 23. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

I. Azərbaycan Respublikasının **dövlət rəmzləri** Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himnidir.

MADDƏ 75. Dövlət rəmzlərinə hörmət

Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə – bayrağına, gerbinə və himninə **hörmət etməlidir**.

7 Şeirin birinci və üçüncü bəndlərindəki sinonimləri tapıb deyin. Hər birini ayrı-ayrılıqda əvvəlcə birləşmə, sonra isə cümlələrdə işlədin.

8 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözün sinonimlərini yazın. Hər birini bir cümlədə işlədin.

9 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözün hansı mənada işləndiyini deyin və onun omoniminin mənasını izah edin. Sonra bu sözdən hərəkət bildirən sözlər düzəldib keçmiş və indiki zamanlarda işlədin.

10 Kür və Araz çayları barədə nə bilirsiniz? Məlumatınızı genişləndirmək üçün axtarış aparın və tədqiqatınızın nəticəsini təqdimat formasında hazırlayın.

11 Himnimizin musiqisi kimindir, onun haqqında nə bilirsiniz? Bu bəstəkarın başqa hansı məşhur əsərlərinin adını bilirsiniz?

12 Kəpəz və Savalan dağları barədə nə bilirsiniz? Məlumatınızı genişləndirmək üçün axtarış aparın və tədqiqatınızın nəticəsini yoldaşlarınıza oxuyun.

§ 15. BAKI OPERA TEATRİNİN TARİXİ

Bakıdakı opera teatrı üçün tikilən binanın tarixi çox maraqlıdır. 1910-cu ildə Bakıya bir **xanəndə** qadın gəlir. Səsinin **ahəngi**, özünün gözəlliyi ilə Bakı milyonçularının **diqqətini cəlb edir**. Milyonçu Mayılov qardaşlarından böyüyü bu qadına bərk **yurulur**. Ona brilyant üzüklər, sırğalar, boyunbağlar, **qolbaqlar bağışlayır**.

Xanəndə xanım gah ağac və taxtadan tikilmiş “Sirk” binasında, gah da “Qış” klubunda **konsert verirdi**. Qastrol **başla çatanda** xanəndə xanımın şərəfinə

təntənəli **vida mərasimi** düzəldirlər. Söhbət zamanı xanımdan soruşurlar:
– Bizim şəhərə bir də nə vaxt **gələcəksiniz**?

Xanım **başını bulayıb** cavab verir: “Yəqin ki, heç zaman. **Çünki** mən sirk və kazino salonlarında oxumağa **adət etməmişəm**. Sizin bu gözəl, **zəngin** Bakıda münasib bir opera binası yoxdur ki, müğənni istedadını, məharətini **nümayiş etdirə** bilsin”.

Mayılov deyir: – Bir ildən sonra bizim şəhərə gəlin, münasib bina **hazır olacaq** və onu siz **açacaqsınız**.

Razılaşırlar.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev həmin **əhvalatı** eşidir. Mayılova rast gələndə söhbət əsnasında binanın tikilməsini xəbər alır. Mayılovun cavabından sonra deyir: “Ağlım kəsmir o boyda binanı bir ilə tikdirib **başə çatdırmaq** mümkün olsun. Mən özüm **bənna**, sonra da **podratçı olmuşam**. Çoxlu evlər **tikmişəm**. Hər şeyi bilirəm. Çətin işdir”.

Mayılov gülümsəyib deyir: “Hacı, gəl mərcələşək. Əgər bina bir ilə hazır olmasa, mən onu başə çatdırıb **verərəm** sənə, olar səninki, **xərci məndən**. Yox, əgər başə çatdırsam, çekdiyim xərci sən **ödəyersən**, bina **qalar** mənə”.

Razılaşırlar. Mayılov binanı bir ilin əvəzinə səkkiz aya tamamlatdırır.

Səs bayıra yayılmasın, içəridə qalsın deyə, tavana başdan-başə **ikiqat qalın məxmər**, onun üstündən də keçə **döşəyiblər**...

Mayılov xanəndə xanıma teleqram vurur. O da Bakıya gəlir, operanın açılışında iştirak edir və birinci mahnını oxuyur. Şəhərin varlı adamları, musiqi və **teatr ustaları** açılışda **iştirak edirlər**. Xanəndə xanım ariyanı qurtaranda başına pul yağır. Səhnə başdan-başə gül-çiçək içində idi.

Mayılov xanıma gül və çiçək əvəzinə pullardan düzəldilmiş böyük bir çələng göndərir. Bu barədə şəhərdə uzun-uzadı söhbət gedir.

Manaf Süleymanov

SÖZLÜK

mərcələşmək	boyunbağı	münasib
məharət	tavan	keçə
		ahəng

SÖZ EHTİYATI

ağlı kəsməmək

① Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, onların içərisində mətnin məzmununu əks etdirməyən suallar varmı?

- 1) Bakıya qastrola gəlmiş xanəndə xanım harada konsert verirdi?
- 2) Xanəndə xanım niyə Bakıya bir daha gəlmək istəmədiyini söyləyir?
- 3) Mayılov xanəndə xanıma necə bir təklif edir?
- 4) Tağıyev binanın bir ilə hazır olacağına niyə inanmır?
- 5) Mayılov Tağıyevlə nə barədə mərcələşmək istəyir?
- 6) Bəs nə üçün Mayılov binanı bir ilə başə çatdırı bilmir?
- 7) Tavana niyə məxmər və keçə döşəyirlər?
- 8) Binanın açılışında xanəndə xanım niyə iştirak edə bilmir?

2 Mətnə işlənən feillərin çoxu indiki zamanda işlənib. Həmin feilləri seçib yazın. Sonra indiki zaman şəkilçilərini keçmiş zaman şəkilçiləri ilə əvəz edib sözləri oxuyun. Zamanın necə dəyişməsi, sözlərin mənalarında yaranan dəyişiklik üzərində müşahidə aparın.

3 Mətnə işlənmiş say bildirən sözləri seçib deyın. Onlardan hansının miqdar, hansının sıra bildirdiyini izah etməyə çalışın.

4 “Təntənəli” sözünü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?
A) dəbdəbəli B) cah-cəlalı C) təmtəraqlı Ç) əzəmətli

5 Mətnə böyük hərflərlə yazılan isimləri dəftərinizə köçürün. Onların nə bildirdiyini və nə üçün böyük hərflə yazılmasının səbəbini izah edin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Münasib – uyğun, müvafiq, yaraşan – münasib işlər, münasib yer

Sinonimləri: əlverişli, məqbul, yararlı, layiq

Münasib görmək – layiq bilmək, müvafiq hesab etmək, yaraşdırmaq.

Münasib olmaq – uyğun olmaq, müvafiq gəlmək, yaraşmaq, yerində olmaq.

Məharət – bir iş görməkdə ustalığ, bacarıq, qabiliyyət, hünər.

Sinonimləri: 1) bacarıq, qabiliyyət, hünər;

2) cəldlik, diribəşliq, zirəklik, çeviklik

Məharət (ini) göstərmək – qabiliyyətini, bacarığını, hünərini göstərmək.

6 Mətnə cəhrayı rəngdə verilmiş söz və ifadələri köçürün. Hər birinin qarşısında yaxınmənalı qarşılıqlarını qeyd edin.

7 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərin tələffüzü üzərində müşahidə aparın və necə tələffüz olunması ilə bağlı mülahizələrinizi söyləyin.

Yadda saxlayın: İndiki zaman şəkilçilərindən sonra “-lar, -lər” gəldikdə zaman şəkilçilərindəki [r] səsi [l] kimi, yəni aşağıdakı şəkildə tələffüz olunur:

Belə yazılır

yaz+**ır**+lar

barış+**ır**+lar

dincəl+**ır**+lər

güləş +**ır**+lər

küsüş+**ür**+lər

gülüş+**ür**+lər

yuyun+**ur**+ lar

qoru+**ur**+lar

Belə deyilir

[yaz+**ıl**+lar]

[barış+**ıl**+lar]

[dincəl+**ıl**+lər]

[güləş +**ıl**+lər]

[küsüş+**ül**+lər]

[gülüş+**ül**+lər]

[yuyun+**ul**+ lar]

[qoru+**yul**+lar]

8 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Necə bilərsiniz, bu sözlər işin başa çatdığını, davam etdiyini, yoxsa gələcəkdə olacağını bildirir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

9 Cümlələri mətnin məzmununa uyğun tamamlayın.

- 1) Xanəndə xanım gah ağac və taxtadan tikilmiş “Sirk” binasında,
- 2) Sizin bu gözəl, zəngin Bakıda münasib bir
- 3) Qastrol başa çatanda
- 4) O da Bakıya gəlir,
- 5) Mayılov xanıma gül və çiçək əvəzinə

10 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlər hərəkətin hansı zamanda baş verdiyini göstərir? Həmin sözləri elə dəyişin ki, hərəkətin icrası gələcəyə aid olsun.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Feilin **gələcək zamanı** hərəkətin söhbət gedən vaxtdan sonra yerinə yetiriləcəyini və ya yetirilməyəcəyini bildirir: **nə edəcək?**, **nə olacaq?**, **nə edər?**, **nə olar?** suallarından birinə cavab verir.

Hərəkətin **gələcək zamanda** baş verdiyini bildirmək üçün feillərə **-acaq**, **-əcək**; **-ar**, **-ər** şəkilçilərindən biri artırılır. Məsələn: ucal+**acaq**+san, kökəl+**əcək**+sən, qoru+**yacaq**+san, üşü+**yəcək**+sən; bağışla+**yacaq**+ıq, hücumla keç+**əcəy**+ik, yuyun+**acağ**+ıq, döz+**əcəy**+ik; ucal+**ar**+san, kökəl+**ər**+sən, qoru+**yar**+san üşü+**yər**+sən.

11 Aşağıda verilmiş sözlərin hər birindən biri feil olmaq şərti ilə sözlər düzəldib yazın. Bu sözlərin quruluşunu izah edin və aralarındakı münasibəti müəyyənəldirin.

maraq, gözəl, bərk, söhbət, zəngin, aç(maq), razı, cavab, ev, çətin, xərc, qalın

Nümunə: qoru(maq) – qoruq – qoruqçu – qoruqçuluq – qorun(maq)

12 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıdakı maddəni oxuyun və yadda saxlayın. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mənasını izah edin.

MADDƏ 40. Mədəniyyət hüququ

- I. Hər kəsin **mədəni həyatda** iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və **mədəni sərvətlərdən** istifadə etmək hüququ vardır.
- II. Hər kəs **tarixi**, **mədəni** və **mənəvi irsə** hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və **mədəniyyət abidələrini** qorumaqlıdır.

SÖZLÜK

mənəvi irs

SÖZ EHTİYATI

təsisat

§ 16. ŞƏRQDƏ İLK OPERA YAZAN QADIN BƏSTƏKAR

Şəfiqə Axundova 1924-cü ildə Şəki şəhərində **anadan olmuşdur**. O, 1943-1944-cü illərdə Asəf Zeynallı adına Bakı Musiqi Məktəbində **oxumuş**, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovdan **dərs almışdır**. 1956-cı ildə Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını **bitirmişdir**.

Şəfiqə xanım tələbəlik illərindən **onun üçün çox əziz olan** bir hədiyyəni **səliqə ilə saxlayırdı**. Bu, **sevimli** müəllimi Ü.Hacıbəyovun “Cəngi” not dəftəri idi. Onun **titul** vərəqində bəstəkar öz xətti ilə yazmışdır: “Gənc bəstəkar, istedadlı tələbə Şəfiqəyə bir xatirədir. Ü.Hacıbəyov”.

Gənc bəstəkar **hələ tələbə ikən** “Layla”, “Zəfər marşı”, “Zəfər bizimlədir” mahnılarının, fortopiano üçün süita, simli kvartet üçün iki **pyes** və **digər** musiqi əsərlərinin müəllifi kimi **tanınırdı**. Bəstələdiyi mahnıları **məşhur** müğənnilər Şövkət Məmmədova, Bülbül və başqaları **ifa edirdilər**.

Onun “Nəğmədir həyat”, “Şəki”, “Vətən sevgisi”, “Doğma diyarım”, “Qadın əlləri”, “Mehriban olaq”, “Yaşa, ürəyim”, “Həyat, sən nə şirinsən” və s. mahnıları çox məşhurdur. Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin, Puşkinin, Natəvanın **sözlərinə** yazdığı romanslar **xalq arasında geniş yayılmışdır**.

Bir zaman Ş.Qurbanov adına musiqili Komediya Teatrının afişaları tamaşaçıları Şəfiqə Axundovanın “Ev bizim, sirr bizim” musiqili komediyasına baxmağa **dəvət etdi**. Bəstəkarı **musiqili komediya müəllifi** kimi də **tanıdılar**.

1972-ci ildə “Gəlin qayası” operasını yazmaqla, Şəfiqə Axundova Şərqi ilk opera yazan qadın bəstəkarı kimi tarixə düşdü. Operanın Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulması Şəfiqə Axundovanın yaradıcılığında əlamətdar hadisə oldu. Bu opera neçə illərdir ki, teatrın repertuarındadır. Opera tam şəkildə vala da yazılmışdır. Bu hadisəni bəstəkar özü üçün **səadət adlandırırdı**.

Şəfiqə xanım uşaqlar üçün də **bir sıra** mahnılar – “Əziz müəllim”, “Doğma məktəb”, “Əkiz bacılar”, “Zümrüd” “Pişik”, “Kukla”, “Bacılar” və s. **yazmışdır**.

Bəstəkar xanım 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının **xalq artisti** adına **layiq görülmüş**, 2004-cü ildə isə **“Şökrət” ordeni** ilə **təltif edilmişdir**.

500-dən artıq mahnının müəllifi olan bəstəkarın **ürəyi ömrünün ixtiyar çağında** da xalqının sevinci və **kədəri** ilə birgə **döyünür**, onu daha maraqlı əsərlər yaratmağa **ruhlandırır**.

26 iyul 2013-cü ildə Şəfiqə Axundova əbədi dünyasına qovuşdu.

SÖZLÜK

simli	əlamətdar	val
ixtiyar	ruhlandırmaq	

SÖZ EHTİYATI

ifa etmək	təltif edilmək
layiq görülmək	

1 Qruplara bölünün. Hərəniz mətn üzrə 10 sual tərtib edin. Sualların qrammatik cəhətdən düzgün tərtibinə diqqət yetirin.

2 Mətnə qara şriftlə verilmiş feilləri gələcək zamanın hər iki formasında işlədib yazın. Sonra onlardan ikisini cümlələrdə işlədin.

3 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Həmin sözləri başqa cümlələrdə də işlədin.

4 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə hansı sözləri işlətmək olar? Tapdığınız sözləri cümlədə işlətməklə fikirlərinizi əsaslandırın.

5 Şərqdə ilk operanı kim yazmışdır və bu hansı operadır?

A) Müslüm Maqomayev – “Şah İsmayıl” operası

B) Üzeyir Hacıbəyov – “Leyli və Məcnun” operası

C) Üzeyir Hacıbəyov – “Koroğlu” operası

Ç) Fikrət Əmirov – “Sevil” operası

6 Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından aşağıdakı maddəni oxuyun və yadda saxlayın. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mənasını izah edin. Birinci birləşmədəki sözləri mənalı hissələrə ayırıb yazın.

MADDƏ 51. Yaradıcılıq azadlığı

I. Hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır.

II. Dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir.

SÖZ EHTİYATI

təminat vermək

7 Mətnə işlənmiş sıra saylarını sözlə yazın.

Nümunə: 1924-cü – min doqquz yüz iyirmi dördüncü

8 Mətnə çoxlu dırnaq işarəsindən (“”) istifadə edilmişdir. Rus dili fənnindən biliklərinizə əsasən bunun səbəbini izah edə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

9 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin feilin hansı zamanında olduğunu müəyyənləşdirin və onları feilin öyrəndiyiniz hər üç zamanı üzrə dəyişib yazın.

10 Mətnə işlənən sayların çoxu sıra bildirir. Necə bilirsiniz, mətnə miqdar bildirən say işlənmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

11 Verilmiş söz birləşmələrini tərcümə edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

gənc bəstəkar, istedadlı tələbə, zəfər marşı, musiqi əsərlərinin müəllifi, not dəftəri, fortopiano üçün süita, doğma diyar, qadın əlləri, teatrın repertuarında, maraqlı əsərlər, operanın tamaşaya qoyulması, bəstəkarın yaradıcılığı, ömrünün ixtiyar çağında

12 Aşağıda verilmiş laylanı oxuyun. Hərəkət bildirən sözləri tapın. Bu sözlərdə hərəkətin neçənci şəxs tərəfindən yerinə yetirildiyini müəyyən edə bilərsinizmi?

Layla dedim ağlama,
Ürəyimi dağlama,

Böyü bir qoç igid ol,
Mənə ümid bağlama.

Altından xətt çəkilmiş sözləri “-ma” şəkilçisiz oxuyun və müşahidə etdiyiniz dəyişiklik barədə fikirlərinizi söyləyin.

TAP GÖRƏK

13 Tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Feilləri tapıb zamanını müəyyənəldir. Sonra həmin feilləri hər üç zamanda işlədin.

Hay gedər, huy gedər,
Bircə qarış yol gedər. ☒

O tayda durar, gedər,
Boynunu burar gedər.
Bir sürüyə girəndə
Qırxını qırar gedər. ☒

Baş üstə durar,
Baxıb göz vurur. ☒

Necə düşünürsünüz, tapmacada iki söz niyə yaşıl rəngdə verilmişdir? Bununla bağlı hər hansı fikriniz varmı?

§ 17. QARIŞQANIN SƏRGÜZƏŞTİ

Qədim zamanlarda qarışqalar heç də indiki qədər **çalışqan** deyilməmişlər. **Gün boyunca** veyil-veyil gəzib dolaşar, ya da yatıb xor-xor xoruldayarmışlar. Arabir* **ac** qalmamaq üçün işləyərmişlər. Hələ içlərində bir qarışqa varmış ki, lap **şah tənbəli**miş. Hər gün yuxudan oyanıb gözlərini açan kimi: “Ah, ah... Nə eləyim, necə eləyim ki, bu gün **əlimi ağdan qaraya vurma**yım, ancaq qarnımı doyuzdura bilim”, - deyərmiş.

Günlərin bir günü həmin qarışqanın ağlına belə bir fikir gəlir: “Eeeh... Bu qədər dostum-tanışım var. Hər gün birinə qonaq getsəm, bundan kimə zərər dəyəcək ki?! Belə eləsəm, həm qarnımı doyuzduraram, həm də işləyib yorulmaqdan canım qurtarar”.

Qarışqa ağılına necə gəlirsə, elə də eləyir. Birinci dəfə gedib arıya qonaq olur. Taq, taq, taq..., – deyə qapını döyür.

Arı: – Kimdir gələn? – deyə soruşur.

Qarışqa isə: – Aç qapını, arı qardaş. Mənəm, dostun qarışqayam. **Qarnımı doyurmağa gəlmişəm**, azdan-çoxdan nəyin varsa, ver yeyim, – deyə cavab verəndən sonra arı qapını açır. Qarışqanı böyük mehribanlıqla qarşılayır. Ona ən gözəl ballarından gətirib verir. Sonra da həm gözəl, həm də bacarıqlı arılarını çağıraraq qonağını **sənləndirir**.

Axşam düşənə yaxın qarışqa arıya təşəkkür eləyib evinə qayıdır. Yatağına uzananda da öz-özünə: “Oxay canım, dincəl. Nə **çalışdım-vuruşdum**, nə də **yoruldum**. Yenə də qarnımı doyuzdurdum”, – deyə düşünür.

Qarışqa **ertəsi gün** hörümçəyin evinə qonaq getməyi qərara alır. **Birbaşa** hörümçəyin yaşadığı yerə gəlir. Taq, taq..., – deyə qapını döyür.

Hörümçək soruşur: – Kimdir qapımı döyən?

Qarışqa cavab verir: “Aç qapını, hörümçək qardaş. Mənəm, dostun qarışqadır. **Acmışam**. Bugünlük sənin yanında qarnımı doyurmaq istəyirəm”.

Hörümçək də qarışqanı çox yaxşı qarşılayır. Ən gözəl yeməklərdən, ən dadlı **nemətlərdən** gətirir düzür onun qarşısına. Sonra da **hördüyü** torları gəzdirib öz **qabiliyyətini, bacarığını** ona göstərir. Axşam düşəndə də torlarını qarışqanın yuvasına qədər **uzadır** ki, qonağı öz evinə qayıdanda yorulmasın.

Qarışqa yuvasına **dönəndən** sonra yenə yatağına girib **arxası** üstə **uzanır**:

– Oxay canım, dincəl. Nə çalışdım-vuruşdum, nə də yoruldum. Ancaq* yenə qarnımı doyuzdurdum.

Aradan beləcə günlər gəlib-keçdi. Qarışqanın daha qonaq gedəcəyi **başqa** dost-tanışı da artıq* qalmamışdı. Balaca qarışqa hey **fikirləşdi**. Qayğı canını almışdı. “İndi nə eləyim? Bəlkə, dostları bir də yenidən ziyarətə başlayım, görən necə olar?” – deyə düşünürdü ki, budur, “taq, taq...” evinin qapısını döy-
dülər. Qarışqa gəlib qapını açdı. Bir də nə görsə yaxşıdır?! Bütün dostları yığışmış onun evinə **qonaq gəlirlər**.

Qarışqa **çaşmış qaldı**, nə edəcəyini bilmədi. Axırda utana-utana, sıxıla-sıxıla dedi:

– İnanın mənə, çox istəyirdim ki, sizləri evimdə qonaq eləyim. Amma təəssüflər olsun ki, nə oturmağa yerim, nə də yeməyə **bir parça** çörəyim var.

Qarışqanın onları belə qarşılamadığı dostlarının qəlbinə yaman* toxundu.

Ondan **küsdülər** və bir daha qarışqaya kömək göstərməməyi qərara aldılar.

Qarışqa həm dostlarını küsdürdüyü üçün **peşman oldu**, həm də tənbelliyinə görə **xəcalət çəkdi**. Bax o gündən qarışqalar **tənbelliyin daşını atıblar** və dayanmadan çalışmağa adət eləyiblər.

Türkcədən çevirəni: **Mehman Musaoğlu**

SÖZLÜK	
veyil-veyil	arabir
tor	təəssüf

SÖZ EHTİYATI	
sərgüzəşt	zərər dəymək
ziyarətə başlamaq	qəlbinə toxunmaq
qayğı canını almaq	

❶ Parta yoldaşınızla birlikdə mətn üzrə ən azı beş sual tərtib edin. Sualların dilin normaları baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin.

❷ Mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, bu ardıcılıq mətnin məzmununa uyğundurmu? Burada mətnin məzmunu ilə səsləşməyən maddə varmı? Fikirlərinizi əsaslandırın və düzgün ardıcılığı bərpa edin.

- 1) Qarışqanın çaşib qalması.
- 2) Bütün dostların yığışib qarışqanın evinə qonaq gəlməsi.
- 3) Hörümçəyin qarışqanı qarşılaması.
- 4) Qarışqanın arıya qonaq getməsi.
- 5) Qarışqaların tənbelliyi.
- 6) Dostların qarışqadan küsməsi və qarışqanın peşmanlığı.
- 7) Qarışqanın cırcırma ilə dostluğu.

❸ Əmək, zəhmət mövzusunda bildiyiniz atalar sözlərini söyləyin.

❹ Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin antonimlərini cümlələrdə işlədin.

❺ Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənəldirin.

A) sinonimdir B) omonimdir C) antonimdir Ç) qohum sözlərdir

❻ Aşağıdakı sözlərdən ən azı biri feil olmaqla, eyniköklü sözlər düzəldib yazın. Düzəltdiyiniz feilləri gələcək zamanın hər iki növündə işlədin.

dinc, dad, yat(maq), iş, ağıl, dost, qonaq, mehriban, şən, yaxşı, küs(mək)

❼ Aşağıdakı sözləri işlətməklə söz birləşmələri düzəldib yazın və tərcümə edin. Bir neçəsini cümlədə işlədin.

dinc, dad, yat(maq), iş, tənbel, ağıl, dost, qonaq, mehriban, şən, yaxşı,

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Çətinlik görməsə, dünyada heç kəs,

Xoş keçən günlərin qədrini bilməz. Sədi Şirazi

8 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş söz və ifadələrin əvəzinə hansı sözləri işlətmək olar? Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin. Fikrinizi söyləyin: cümlələrin məzmununda fərq müşahidə etdinizmi?

9 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri mətnə uyğun mənada cümlələrdə işlədin. Sonra onların sinonimlərini tapıb onları da cümlələrdə işlədin.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş feilləri zamanlar üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın və zaman şəkilçilərinin altından xətt çəkin. Rus dilindəki biliklərinizə əsasən həmin feillərdə işin kim tərəfindən (neçənci şəxs) icra olunduğu barədə fikrinizi bildirin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Hərəkətin hansı şəxs tərəfindən yerinə yetirildiyini bildirmək üçün feillərə müxtəlif şəkilçilər artırılır ki, bunlar **şəxs şəkilçiləri** adlanır. Şəxs şəkilçiləri **zaman şəkilçilərindən** sonra gəlir. Məsələn:

Keçmiş zamanda: acmı**ş**+**am**, acdı+**m**, acmı**ş**+**san**, acdı+**n**, acmı**ş**+**dır**, acdı, acmı**ş**+**ıq**, acdı+**q**, acmı**ş**+**sınız**, acdı+**nız**, acmı**ş**+**lar**, acdı+**lar**;

İndiki zamanda: uzan**ır**+**am**, uzan**ır**+**san**, uzan**ır**, uzan**ır**+**ıq**, uzan**ır**+**sınız**, uzan**ır**+**lar**;

Gələcək zamanda: gətir**ər**+**əm**, gətir**əcəy**+**əm**, gətir**ər**+**sən**, gətir**əcək**+**sən**, gətir**ər**, gətir**əcək**, gətir**ər**+**ik**, gətir**əcəy**+**ik**, gətir**ər**+**siniz**, gətir**əcək**+**siniz**, gətir**ər**+**lər**, gətir**əcək**+**lər**

11 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və tərcümə edin.

- 1) Qarışqanın onları belə qarşılamağı
- 2) Ondan küsdülər və bir daha
- 3) Qarışqa həm dostlarını küsdürdüyü üçün
- 4) Qarışqanın daha qonaq gedəcəyi... .

§ 18. CIRCIRAMA VƏ QARIŞQA

Cırcır**ama** yay, bahar
Nəg**mə** oxur biqə**rər**!.
Hər çiçəy**in*** yarpağ**ı***
Olmuş idi oyl**ağ**ı*.
Kefə al**ışm**ış idi,
Baş**ı** qar**ışm**ış idi.
Tutdu xəb**ər** bir zaman

Qarışqaya o zaman
Yalvar**ıb** dedi: – Aman,
Qonşucuğaz, yazadək
Bəs**lə** mən**i**, ver yemək,
Ac**ından** ölür**əm** mən.
Dedi qarışqa: – Sən**in**
Yayda nə idi iş**in**?

Qış **yetişib**, ay aman!
Yayı keçirmiş **hədər**,
Yox daha güldən **əsər**.
Hər yeri **çovğun** alıb,
Gül-çiçək, hər yan **solub**.
Qaldı o biçərə ac,
Susdu daha naəlac.

– **Güllər arasında** mən
Eyləmiş idim vətən.
– Neyləyirdin yayda sən?
– Nəğmə oxurdum da mən.
– Yayda oxurdun, demək,
İndi də bəs oyna, bəy!

İvan Krılov

SÖZLÜK	
əsər	acqarına

SÖZ EHTİYATI		
biqərar	kefə alışmaq	naəlac

- Şeirin məzmunu üzrə suallara cavab verin.
 - Cırcırma niyə ac qalmışdı, onun başı nəyə qarışmışdı?
 - Cırcırma qışın gəlməsini nədən başa düşdü?
 - Cırcırma qarışqaya niyə yalvardı, o, qarışqadan nə istəyirdi?
 - Qarışqanın sualına cırcırma necə cavab verdi?
 - Qarışqa cırcıramaya niyə kömək etmək istəmədi?

2) Atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. Onların içərisində mətnin məzmununa uyğun olmayan varmı?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Qonşuya ümid olan şamsız qalar. 2) Yayda çəkən zəhməti, qışda görər ləzzəti. 3) Keçəl baxar güzgüyə, adın qoyar özgəyə. 4) Vaxtı itirsən hədər, görərsən böyük zərər.

❁ Sonuncu atalar sözünü feilləri birinci şəxsin cəmində işlətməklə yenidən oxuyun. Bu fikirlə razılaşırsınız mı? Bu mövzuda debat təşkil edin.

- Şeirdə nədən bəhs olunur? Şeirdən çıxardığınız nəticə barədə danışın.
- Şeirdə cırcırma niyə məhz qarışqaya müraciət edir? Burada şairin məqsədi nədir? Fikirlərinizi açıqlayın.
- Deyə bilərsinizmi qarışqa və cırcırma kimləri (hansı insanları) təmsil edir?
- Altından xətt çəkilmiş sözlərin başqa hansı mənalarda işləndiyini deyə bilərsinizmi? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün bu sözləri cümlə içərisində digər mənalarda da işlədin. Belə sözlərə aid özünüzdən əlavə misallar söyləyin.

7 Şeirdə göy rəngdə verilmiş feillin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin. Sonra onu həmin zamanda müxtəlif şəxslər üzrə dəyişib yazın və mənasını izah edin.

8 Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri ismin adlıq halında yazın və cümlələrdə işlədin.

9 Aşağıdakı cümlələrdə rənglərlə fərqləndirilmiş sözlərin yazılışında baş vermiş dəyişikliklərə diqqət yetirin və səbəbini izah edin.

Qarışqa **hörümçəyin** yaşadığı yerə gəlir. Ondan **yemək** istəyir. **Hörümçək** qarışqanı çox yaxşı qarşılayır. Ən gözəl **yeməklərdən** onun qarşısına düzür. Qarışqa **yeməyini** yeyəndən sonra **hörümçəyə** təşəkkür eləyib evinə qayıdır.

❁ Cümlələrin sonunda işlənmiş feilləri elə dəyişin ki, onlar birinci şəxsi bildirsin. Sonra cümlələrdəki artıq sözləri atıb, onları birinci şəxsə uyğun yenidən qurun və səsləndirin.

10 Şeirdə işlənmiş əvəzlilikləri seçin və nə bildirdiyini izah edin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Alışmaq¹ – Odlanmaq, alovlanmaq, od tutub yanmaq: Ocaq alışdı.

Alışmaq² – 1) Öyrəşmək, vərdiş etmək, adət etmək: Çətinliyə alışdım; 2) Dadanmaq, öyrənmək; 3) Əhliləşmək, ələ öyrənmək, isinişmək.

Bəsləmək – 1) Tərbiyə edib böyütmək, boya-başa çatdırmaq – Vətənə layiqli övladlar bəsləmək; Yetişdirmək, becərmək–körpə quzuları bəsləmək. 2) Qidalandırmaq, yedirmək, yedirib-içirtmək, yedirib-kökəltmək – qidalı yeməklərlə bəslənmək; 3) Duymaq, hiss etmək, ürəyində saxlamaq – məhəbbət bəsləmək; 4) Məcəzi mənada – qorumaq, saxlamaq.

TAP GÖRƏK

11 Tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Tapmacada işlənmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin.

Qoyun deyil, otlayır,
Toyuq deyil, yumurtlayır. ☒

Bir tabaq qara üzüm,
Bir-bir yollara düzüm. ☒

Yazda yığır yeməyini,
Çox sevir öz əməyini,
Yeyib yatar baharadək,
Nədir adı, tapın görək. ☒

12 Aşağıdakı mətndə yaşıl boşluqların yerinə mötərizədəki sözlərdən uyğun gələnini əlavə edib cümlələri oxuyun.

Savalan Azərbaycanda ən zirvədir (alçaq, yüksək, əzəmətli). O,

dəniz səviyyəsindən [] 4850 metr yüksəklikdədir (təxminən, deyəsən, dəqiq). Belə deyirlər ki, kim onun təzə qarından [], yüz il yaşayar (dadsa, yesə, götürsə).

Savalan dörd tərəfdən 100 kilometrə [] (ərazidə, sahədə) yerləşən neçə-neçə kəndləri və şəhərləri öz suyu və saf havası ilə [] döndərir (cənnətə, zibilliyə, meşəliyə). Onun [] il uzunluğunu yüzlərlə bulaq və kəhrizi bəllur kimi saf su ilə təmin edir (suyu, buz, qar). Yamaclarında sayısız-hesabsız qoz, ərik, alma, armud, gilə [] və meşələri var (ağacları, bağları, kolları).

§ 19. AQILIN HƏDİYYƏSİ

Gülsüm xala bir tabaq **xəmir** yoğurmuşdu. O, **lavaş** yapmaq* istəyirdi. Ancaq kündələri yaymaq* üçün nə **oxlov**, nə də yuxayayan vardı. O, **təndiri qalayıb, bayıra çıxdı**. Qonşunun çəpərinə yaxınlaşıb həyətdə **boylandı**. Aqili səslədi:

- Aqil, oğlum, orada nə **iş görürsən**?
- [] **qurumuş** budaqlarını* **doğrayıram**. Necə bəyəm?
- Anan hardadır?
- Evdədir.
- **Zəhmət olmasa**, yuxayayanla oxlovu anandan* al, mənə gətir.
- Bu saat, – deyə Aqil bıçqını çinarın **haçasına** qoyub evə **qaçdı**.

Şeyləri Gülsüm xalaya verəndə nə iş soruşmaq, demək istədi. Lakin **dinmədi**. Gülsüm xalanın **dalınca** baxıb **fikrə getdi**.

İki gündən* sonra Gülsüm xala yuxayayanı və oxlovu götürüb [] **getdi**.

- **Çox sağ ol**, ay qonşu. Bunlar* yaxşıca dadıma çatdı.
- **Dəyməz**, ay Gülsüm bacı. Bir burda dur, görüm, – deyə Aqilin anası **tələsik** mətbəxə girdi.

Mətbəxdən çıxanda onun [] ağappaq **hamar** taxtadan **hazırlanmış** yuxayayan və bir oxlov vardı. O, gətirdiklərini Gülsüm xalaya verərək dedi:

- Götür bunları. Qoy səninki də olsun.
- **Yaman gün görməyəsən**, ay qonşu! **Bu nə zəhmətdir çəkirsən**? Yəqin, bazardan **almısan**, eləmi? Bəs qiyməti neçədir?

Aqilin anası gülümsəyərək dedi:

- **Eh, səni sağ olasan!** Nə bazar, nə qiymət! Bunları Aqil özü **düzəldib**, məktəb **emalatxanasında**. Məndən **xahiş etdi** ki, sənə verim. Apar, **sağlqla işlədəsən**.

– **Böyük oğlan olsun!** **Boya-başa çıxsın!** Necə də gözəl düzəldib!.. Əlləri lap qızıldır, – deyə Gülsüm xala yuxayayanı və oxlovu bir də **gözdən keçirdi**. O, **gözlərinə inanmır**, öz-özünə deyirdi: “Doğrudanmı, bunları Aqil **düzəldib**?”

İsa Hümətov

yapmaq	kündələr
yuxayayan	bıçqı

sağlıqla işlədəsən	tabaq
gözlərinə inanmamaq	

1 Aşağıdakı planla tanış olun. Bu plan mətnin məzmununu əhatə edirmi? Planda hər hansı dəyişiklik etmək istərdinizmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Gülsüm xalanın Aqili səsləməsi.
- 2) Aqilin fikrə getməsi.
- 3) Gülsüm xalanın qonşuya təşəkkür etməsi.
- 4) Aqilin hədiyyəsi.
- 5) Gülsüm xalanın alqışı.

2 Mətnin məzmununa aid olmayan sualları səsləndirin.

- 1) Gülsüm xala nə üçün qonşunun həyatına boylandı?
- 2) Gülsüm xala nə üçün Aqilə hirsələnmişdi?
- 3) İki gündən sonra Gülsüm xala nə məqsədlə qonşuya getdi?
- 4) Aqil dostları ilə nə barədə söhbət edirdi?
- 5) Gülsüm xala Aqilin hədiyyəsini niyə qəbul etmədi?
- 6) Gülsüm xala niyə gözlərinə inanmırdı?

3 Mətndəki narıncı boşluqların yerinə lazım olan sözləri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra onları tərcümə edin.

4 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadələr barədə nə deyə bilərsiniz? Nitqinizdə belə ifadələrdən yerli-yerində istifadə edirsinizmi? Özünüzdən belə misallar deyın.

5 Mətndə bir neçə cümlənin altından xətt çəkilib. Bu cümlələrdə ifadə olunmuş fikirlər necə adlanır? Siz artıq bunların nə olduğunu bilirsiniz. Nümunələr deyə bilərsinizmi?

6 “Həyatə, evə, qonşuya” sözləri ismin hansı halında işlənmişdir?

- A) təsirlik B) çıxışlıq C) yerlik Ç) yönlük

7 Mətndə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri sinonim qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun.

8 Mətndə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri köçürün, qarşılarında düzgün tələffüzünü qeyd edin.

9 Mətndə göy rəngdə verilmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləsdirin.

Böyüklik mərifət və bilikdədir, haralı və kimlərdən olmaqda deyildir.

Qabusnamə

*Əvvəlcə “nə deyim?” haqqında fikirləşmək, sonradan
“niyə dedim?” peşmançılığından yaxşıdır. Sədi Şirazi*

10 Alqışları oxuyun və öyrənin. Uyğun situasiyada onlardan istifadə etməyə çalışın. Fərqləndirilmiş sözlərin və ifadələrin mənasını izah edin.

1) Canın sağ olsun!	7) El gözündə uca olasan!
2) Əziz olasan!	8) Əliaşağı olmayasan!
3) Əlin var olsun!	9) Əməyinin bəhrəsini görəsən!
4) Dilin gödək olmasın!	10) Əzab-əziyyət görməyəsən!
5) Evin abad olsun!	11) Dost-düşmən yanında başın
6) Ev-eşik sahibi olasan!	aşağı olmasın!

11 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdən biri işin icra edilmədiyini bildirir. Həmin sözü tapıb deyin.

TAP GÖRƏK

- 12 Tapmacanın cavabını tapın. Feillərin hansı zamanda işlədiyini deyin.
Uzun qız oba gəzər,
Xəmirnən özün bəzər. ☒

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Ötmək¹ – 1. Keçmək, keçib getmək, gəlib keçmək – Yoldan ötmək. Kənddən ötmək // Uçub getmək, uçaraq keçmək – quşlar ... ötdü; 2. Hərəkətdə, yerində, qaçıqda qabaqlamaq, irəli getmək, ötüb keçmək, geridə buraxmaq – Yük maşınına ötmək. Yarıqda ötmək. // məcazi mənada: Bir şeydə o birilərinə görə daha çox müvəffəq olmaq, daha çox nailiyyət əldə etmək – Dərsdə yoldaşlarını ötmək; 3. Keçmək, aşmaq, sovuşmaq, qurtarmaq (saat, mövsüm, zaman, yaş haqqında). Saat ikini ötdü. Yaşı əllini ötüb. İsti günlər ötdü. – Qış ötdü.

Ötmək² – Oxumaq, cəh-cəh vurmaq, cəvələşmək – Səhər-səhər quşlar ötürdü.

§ 20. QOCA TRAMVAYÇI

Bu əhvalatdan bir həftə keçmişdi. Bir səhər* yenə Sahab yuxudan oyanan kimi yatağından qalxıb təzə* kostyumunu geydi. Bu dəfə özünü ilə əsa da götürdü. Evdən çıxanda bazardan qayıdan arvadı ilə rastlaşdı. Gülgəz əvvəlcə gözlərinə inanmadı.

– A kişi, sənsən? – deyə **heyətlə** soruşdu.

– Mən olmamış, kim olacaq?

O **ötüb keçmək** istədi. Arvadı qolundan **yapışdı**.

– Kişi, bir dayan görüm. – Ərini **başdan-ayağa** süzdü. – Yenə hara belə? Xeyir ola?

– Xeyirdir, arvad, xeyirdir. Gedirəm, bir tramvaya **minim**. Görüm indi necədir? Deyirlər ki, o, yuxarı mikrorayonda hələ də işləyir.

Gülgəz sinə dolusu yanıqlı ah çəkdi:

– A kişi, vallah, səndən **qərribə** işlər çıxır...

Sahab söhbətin uzanmaması üçün əsasını yerə **döyəcləyərək** yola düzəldi.

Dərədəki* zeytun cəngəlliklərini **ötüb** yola çıxdı. Taksiyə oturub, dedi:

– Məni tramvay relsinə çıxart. **Dayanacaqda** saxla.

Sahab dayanacaqda maşından [] gözlərini uzanan relslərə zillədi.

... Bir azdan ağacların dalından tramvay özü də göründü. Əvvəlki zəng səsləri, çarxların xırçıltısı... Tramvay düz onun qabağında dayandı. []

Sahab **dəstəkdən** yapışib, çox çətinliklə yuxarı* qalxdı. İçəridə* cəmi beş-altı **sərnişin** vardı. Ancaq keçib **oturmadi**. Elə oradaca, tamburda sürücünün yanında durdu. Gözləri alacalandı və **nəzərləri** həsrətlə sürücünün əllərinə zillənib qaldı. Nə qədər belə qaldığını özü də bilmədi. **Bayaqdan** bəri **zümzümə** edən qara* **bıgılı** gənc sürücü qocanın tamburda durduğunu görüb:

– Əmican, dedi, – boş* yer çoxdur, keçin [] .

– Yerim yaxşıdır, bala. Burada **durmuşam** ki, görüm, tramvayın necə gedir. Sürücü oğlan təəccüblə qanrılıb ona baxdı və gülümsədi:

– Tramvaydır da, gedir.

Sahab oğlanın səsindeki istehzanı duyub köksünü ötürdü.

– Gülmə, oğul, – dedi, – bu tramvayı Bakıda birinci mən sürmüşəm.

Qocanın sözlərindən mütəəssir olan sürücünün **sifəti** mehriban bir ifadə aldı. Gözlərini relslərdən çəkməyən Sahab **haçandan-haçana** dilləndi:

– Bəs, oğul, sən niyə burada işləyirsən?

– Bəs harada işləyim, əmican?

– Sən də gedib başqaları **kimi** trolleybusda, metroda işləsənə.

Sürücü **başını bulayaraq** gülümsədi. Başqa **vaxtda** olsaydı, o belə sualdan **inci**yə də bilərdi.

– Bəs burada kim işləsin? Tramvayı da bir adam **sürməlidir**, ya yox?

Sahab başı ilə onun sözlərini **təsdiq etdi**:

– Onu da **düz** deyirsən, bala! – dedi.

Tramvay çox sürətlə* irəli* şütüyürdü...

Sürücü qanrılıb, qocaya bir də baxanda onun gözlərini [] gördü. Ancaq **baş** **düşmədi** ki, bu nə göz yaşlarıdır...

Qılman İlkin

SÖZLÜK

sinədolusu	qanrılmaq
yanıqlı	istehza
cəngəllik	şütümək
çarxların xırçılıtsı	tambur

SÖZ EHTİYATI

köks ötürmək
mütəəssir olmaq
gözləri alacalanmaq

1 Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə on sual tərtib edin. Sonra sualların ədəbi dilin normaları baxımından düzgün tərtibi üzrə qiymətləndirmə aparın. Düzgün qurulmayan suallardakı səhvləri əsaslandırmağa çalışın.

2 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki ifadələri müəyyənləşdirin və kontekstə uyğun mənalarını izah edin.

3 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın və onların eyni rənglə fərqləndirilməsinin səbəbini izah edin. Fikrinizi əsaslandırmaq üçün həmin sözləri cümlələrdə başqa mənalarda işlədin.

4 Mətnəki yaşıl boşluqların yerinə uyğun gələn sözləri qoyub cümlələri oxuyun və tərcümə edin.

5 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərə əksmənalı sözlər tapıb deyin və həmin sözləri söz birləşmələrində işlədin.

6 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək olar? Fikirlərinizi əsaslandırın.

qarşılaşmaq, qorxutmaq, tutmaq, saxlamaq, vurmaq, toxundurmaq, keçmək, adlamaq, aşmaq, gözləri, baxışları, dayanmaq, söykənmək, tək, digər, zaman, gün

7 Mətnə göy rəngdə verilmiş feillər üzərində müşahidə aparın. Sonra feillərdəki “-ma, -mə” şəkilçilərini ataraq onları səsləndirin. Necə fikirləşirsiniz, bu feillərdə işin görülmədiyini nədən bilmək olar?

BUNLARI BİLƏRSİNİZMİ?

Azərbaycan dilində feillər **təsdiqdə** və **inkarda** işlədilir: inandı (təsdiq)-inanmadı (inkar).

Hərəkətin yerinə yetirilmədiyini bildirmək üçün feillərə **-ma, -mə** şəkilçiləri artırılır. Bu şəkilçilər **inkar şəkilçiləri** adlandırılır. İnkər şəkilçiləri zaman və forma şəkilçilərindən əvvəl gəlir. Məsələn: öyrən+**dim** – öyrən+**mə**+**dim**, öyrən+**mə**+**mişəm**, təmizlə+**din**-təmizlə+**mə**+**din**; süz+**ür**-süz+**m**+**ür**; sür+**əcək**+sən – sür+**mə**+**yəcək**+sən, təmizlə+**din**-təmizlə+**mə**+**din**

8 Yanılıtmacı oxuyun və altından xətt çəkilmiş feillərin zamanını deyın.

Dəmirçi Dadaş dayı, dədəm deyir ki, dəmiri daşa, daşı dəmirə döyməsin. Dəmiri daşa, daşı dəmirə döysə, dəmir deşilər.

✿ Yanılıtmacda işlənmiş feillərdən birində işin görülmədiyini anlaşılr. Həmin feili səsləndirin.

9 Cümlələri mətnin məzmununu əsasında genişləndirin.

1) Bir səhər yenə Sahab kostyumunu geydi. 2. Evdən çıxanda arvadı ilə rastlaşdı. 3) Sahab köksünü ötürdü. 4) Sahab yuxarı qalxdı. 5) Elə oradaca durdu. 6) Sürücünün sifəti mehriban bir ifadə aldı. 7) Sürücü onun gözlərini yaşlı gördü.

10 “Şərəfli əmək” ifadəsinin mənasını izah edin və bu mövzuda debat təşkil edin. Sonra fikirlərinizi esse formasında ifadə edin.

11 Nizaminin hikmətli sözlərini oxuyun və nəticə çıxarın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Keçənlər zəhmətlə əkdini bağdan
Gələnlər meyvəni dərməş hər zaman.
Köçənlər bir çox şey əkməşlər bizə,
Biz də əkməliyik gənc nəslimizə. Nizami Gəncəvi*

TAP GÖRƏK

12 Tapmacaları oxuyun. Onların cavabını bildirən sözləri mətnin birinci və sonuncu abzasında tapıb səsləndirin.

Əvvəl meşədə idi,

Bircə peşədə idi.

İndi yaraq olubdu,

Babama dayaqlı olubdu. ✉

Evləri yanaşı iki qardaşım var,

Hər şeyi görürlər,

Bir-birini görmürlər. ✉

✿ 2-ci tapmacada işlənmiş feillər üzərində müşahidə aparın. Bu feillər bir-birindən nə ilə fərqlənir?

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Süzmək – 1) Mayeni qatışıqdan, xılıtdan və s.-dən təmizləmək, saflaşdırmaq üçün süzgəcdən keçirmək - Südü süzmək. // Suyunu çıxarmaq, sudan ayırmaq. Düyünü süzmək. Qatığı süzmək; 2) Tökmək (ancaq içməli şeylər, xüsusən çay haqqında). – çay süzmək; 3) Yarıqapalı gözlərlə baxıb nəzərdən keçirmək – Başdan-ayağa süzmək; 4) Qanad çalmadan sakit-sakit, səssiz uçmaq – Qartal havada süzürdü. 5) **Məcəzi mənada:** Oynamaq, rəqs etmək. – Toyda çox gözəl süzdün.

§ 21. PUL TAPMIŞDIM

1-ci hissə

Başıaşağı məktəbə **gedirdim**. Bağca-bağa **yaxınlaşmışdım** ki, gördüm ayağımın altında bir şey **işıldayır**. Əyilib baxanda bir abbasılığı gördüm və götürdüm. Xəyalıma gəldi ki, bu kiminsə cibindən düşüb. Sağıma-soluma **baxdım**, gəlib-gedən **görmədim**. Pulu cibimə qoyub **sevincək** məktəbə **yollandım**.

Dərsə getdim. Sınıfdə bir neçə dəfə **abbasını** cibimdən çıxarıb baxdım, yenə cibimə qoydum. Tələsirdim ki, dərsdən sonra evə gəlim. Pul tapmağımı anama danışım. Doğrudur, anam hər gün mənə üç, ya beş qəpik yol pulu, su pulu verirdi. Amma birdən iyirmi qəpik vermirdi. Evə gələn kimi pulu anama göstərdim:

- O nədir?
- İyirmi qəpik!
- Hardan **almısan**?
- Tapmışam!

Anam pulu alıb baxdı, təkrar mənə **qaytardı** və soruşdu:

- Hardan **tapmısan**?
- Küçədən.
- Düzünü de!
- Vallah küçədən.
- Adam çox idi sən tapanda?
- Yox!

– Kiminsə yırtıq **cibindən** düşüb. Gərək sahibinə **verəsən**.

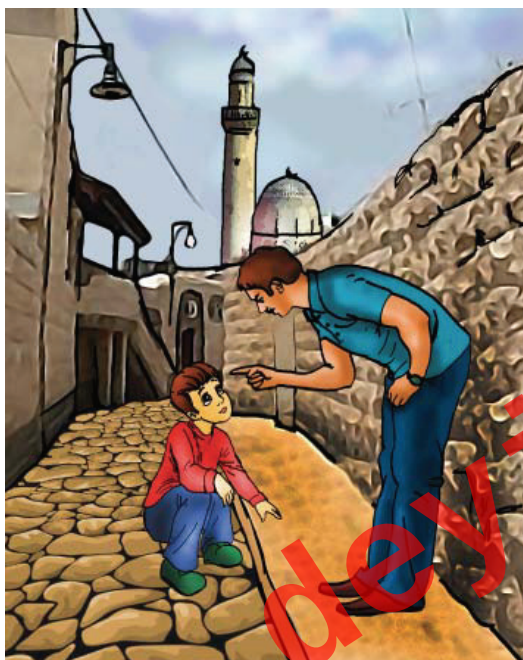
- Kimdi sahibi?
- Soruşsan, **tapardın**.
- Kimi **tapacaqsan**?

– **Özgənin** pulunu evə gətirərsən, ev **dağılar**! Haram pul **kibrit** kimi şeydir. Düşdüyü yeri **yandırar**. Anam diqqətlə mənim üzümə **baxdı**, abbasılığa işarə ilə **təkid etdi**: – Haram pul ev dağıdar, aparıb sahibinə .

Anamın sözləri məni çətin vəziyyətdə qoymuşdu: Sahibini necə tapım?

Gəlib-gedən yox idi. Pul **göydən düşməyib**. Hansı yazığın cibindən düşüb, onu götürüb **xərcləmək** olar? Tap, sahibinə qaytar, bala! Bizə haram yapışmaz, atan bilsə, **qiyamət qopardar**!

Dərsdən qayıdanda necə **sevinirdim**! İndi anamın sözlərini eşidəndə məni dəhşət götürdü. “Haram pul ev dağıdar”. İndi mən pul tapan, sevinən adam yox, bir xəyanət işləmiş müqəssirə **oxşayırdım**. “Bu nə iş idi düşdüm, İlahi!”

Bəlkə, bu abbasını aparıb tapdığım küçəyə **atım!** Nə isə, pulu gətirib anama **verdim:** – Götür, nə **eləyirsən**, elə!

Anam **əlini pula vurmadı**. Siçan ölüsünü götürən kimi, maşa ilə götürüb evin aşağı başında **külqabının** içinə qoydu: – Qoy orda qalsın, atan gələndə görək nə deyər.

Bu söz mənə daha da ağır idi. Bilirdim ki, atam **sorğu-suala tutacaqdır**. Bəlkə də, bərk **danlayacaqdır**. “Atama demə, özün neyləyirsən elə!” – demək istədim. Cürətim çatmadı. Bilirdim ki, anam heç nəyi ondan **gizlətməz**. Bəlkə də, mənim belə bir xahiş elədiyimi də ona deyər, kişi mənə daha da **hirsələnər**.

Mir Cəlal

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
yırtıq	haram	dəhşət götürdü	xəyalına gəlmək
müqəssir	maşa	cürəti çatmaq	xəyanət işləmək

① Aşağıdakı cümlələri oxuyun. Necə bilirsiniz, buradakı sıralama mətn-dəki hadisələrin ardıcılığını əks etdirə bilirmi? Fikrinizi əsaslandırın və mətnin məzmununu düzgün ardıcılıqla danışmağa çalışın.

- 1) Anam əlini pula vurmadı.
- 2) Haram pul kibrit kimi şeydir.
- 3) Pulu cibimə qoyub sevincək məktəbə yollandım.
- 4) Bizə haram yapışmaz, atan bilsə, qiyamət qopardar!
- 5) “Bu nə iş idi düşdüm, İlahi!”
- 6) Bilirdim ki, anam heç nəyi ondan gizlətməz.
- 7) Tələsirdim ki, dərstdən sonra evə gəlim.

② Sizcə, oğlan pulu tapanda necə hərəkət etməli idi? Bəs siz necə hərəkət edərdiniz? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

③ Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun. Necə düşünürsünüz, onların hamısının mətnin məzmunu ilə səsleşdiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi bildirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Zərərin yarısından da qayıtmaq xeyirlidir. 2) Haram mal bərəkət tutmaz. 3) Haramın binası olmaz. 4) Kəsib pul tapdı, qoymağa yer tapmadı. 5) Pul olmayan yerdə qəpik də puldur. 6) Əmanətə xəyanət olmaz. 7) Pul əl çirkidir.

④ Zaman və şəxs şəkilçilərini artırmaqla cümlələri köçürün.

1) Bu qədər şeyi mən apara bilmə.., – dedi. 2) – A bala, dəymə, hamısı sənə lazım ol.., uzaq yol ged.. . Gəmidə yeməli şeyləri yeyəndən sonra lap

yüngülləş... 3) Bu qədər zəhmət çəkib var-dövlət yığ... İndi qocal... , gözlərimə tor gəlib, yeri əməlli görmür... , bu gün, sabah ölə... , oğlum Fərəmzə dövlətimi zay ed... . Mənim qoca yoldaşıma hörmət eləy... . Ticarət səfərinə gedəndə oğlumu özünüzlə apar... , gözü açıl... .

5 Cümlələri dəftərinizə köçürün və şəxs şəkilçilərinin altından xətt çəkin.

1) Tələsirdim ki, dərstdən sonra evə tez gəlim. 2) Pul tapmağımı anama danışım. 3) Gərək pulu sahibinə verəsən. 4) Özgənin pulunu evə gətirərsən, ev dağılar. 5) Sahibini necə tapım? 6) İndi mən pul tapan, sevinən adam yox, bir xəyanət işləmiş müqəssirə oxşayırdım. 7) Qoy orda qalsın, atan gələndə görək nə deyər.

6 Mətnə təsvir edilmiş uşağın sevincinin səbəbi nə idi?

- A) Başqasının pulunu götürməyi.
- B) Birdən-birə iyirmi qəpik pul tapması.
- C) Tapdığı pulu evə gətirib anasına verməsi.
- D) Cibində həmişəkindən çox pulun olması.

7 Pul tapan uşağın peşman olmasına hansı fikirlər təsir etdi? Həmin fikirləri mətnədən seçib səsləndirin.

8 Mətnəki sarı boşluğa hansı feili yazmaq olmaz?

- A) ver
- B) at
- C) çatdır
- Ç) qaytar

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Oxşamaq¹ – Bənzəmək – Ülkər bacısına oxşayır;

Oxşamaq² – 1) Nəvaziş etmək, öz sevgisini ifadə etmək; nazlamaq – Ana körpəsini oxşamağa başladı. // Nəvaziş, sevgi, əlaməti olaraq əli ilə sığallamaq, əlini sürtmək – saçlarını oxşamaq. 2. Məcəzi mənada – ləzzət vermək, ruhunu oxşamaq – Ruhumu oxşayır dağlar küləyi.

9 Yaşıl rəngdə verilmiş feilləri dəftərinizə köçürün, onların neçənci şəxsdə işləndiyini qarşısında yazın.

10 Göy rəngdə verilmiş feillərin içərisindən kökü isim olanları seçin və hansı şəkilçilərlə düzəldiyini deyin.

11 Mətnədən seçilmiş aşağıdakı feilləri şəxslər üzrə dəyişin, onlardan ikisini dəftərinizə yazın.

gizlə (mək), sevin (mək), danla (maq), tap (maq), eşit (mək), hirsən (mək)

❁ “Eşit” feilində sözün sonundakı “t” samitinin saitlə başlanan şəkilçi artırıldıqda “d” samiti ilə əvəz olunmasına fikir verin.

12 Mətnin sonuncu iki abzasında işlənmiş feillərin zamanını müəyyənlədirin. Sonra onların içərisindən inkarda işlənənləri seçib səsləndirin.

13 Qırmızı rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edərək lətifəni oxuyun və feillərin şəxsini müəyyənləşdirin.

YANDIRIB ALMIŞAM

Molla bir gün oğlunu bazara göndərir ki, kibrit alıb gətirsin. Oğlu kibriti alıb gətirir. Molla soruşur: – Hanı? Aldınmı?

Oğlu deyir: – Bəli, almışam.

Molla soruşur: – Yaxşı, **yaş** deyillər ki?

Oğlu deyir: – Xeyr. Lap yaxşı yanırırlar.

Molla: – Nədən bilirsən ki, yaxşı yanırırlar?

Oğlu: – **Çünki** alanda hamısını **qabaqca** yandırıb, baxıb, sonra almışam.

§ 22. PUL TAPMIŞDIM

2-ci hissə

Axşam yeməyindən sonra anam abbasını **ortaliğa** **gətirdi**.

– Oğlun – dedi, – məktəbdən gələndə* pul tapıb!

Kişi abbasıya, sonra da mənim üzümə baxdı: – Hardan tapmısan?

– Məktəb **yolundan**.

– Bəlkə, birinin əlindən **düşüb**?

– Bilmirəm.

– Adam-zad var idi, ya sən tək idin?

– Heç kəs yox idi.

– Apar, **at** yerinə, kim **itiribse**, gəlib **axtaracaq!**

Anam **söhbətə** **qarışdı**: – Yerə atmaqdan, bir fağıra **ver**.

– Nə eləyirsiniz, özünüz eləyin, mən **istəmirəm**.

– **Dayan**, mən də **çıxıram**, göstər görüm hardan **tapmısan?**

Atam geyinib çıxanda məni də **çağırdı**.

– Məktəbdəkilər bilir sən pul tapmağımı?

– Məktəbdə **deməmişəm**.

– Gedək!

Məktəbə bir **az** qalmış, məhəllə məscidinin qabağına çatanda atam məndən soruşdu: – Burdan tapmısan?

Səkinin yanından, lap qapının [].

– **Mənə pulu!**

Atam bir abbasını əlimdən aldı, həmin yerə atdı*.

– Yeri, **qayıt** evə, – dedi və iri addımlarını **yeyinlətdi**. Böyük bir **təhlükədən**

qurtarmış kimi, sevinə-sevinə evə yollandım*.

Odu-budu, qarşıma çıxan heç bir şeyə tamah salmıram. Çünki anam mənə tapşırırmışdır ki, bizim ev haram götürməz. Bir damcı murdar su böyük hovuzu korlayar*. Atan zəhmətlə pul qazanıb ev dolandırır*. Evini alın təri ilə abad eləyən adamdır. Heç kəsin bir qəpiyini də bu halal əmlaka qatma ki, hamısı dağılıb gedər.

Məktəb günlərində tapılan bir abbasının macərası indi də yadımdan çıxmayıb*.

Mir Cəlal

SÖZLÜK

murdar	əmlak
macəra	fağır

SÖZ EHTİYATI

tamah salmamaq
korlamaq

1 Oğlunun tapdığı pulu nə edəcəklərinə ata necə qərar verdi?

- A) Pulu bir fağıra verməyi təklif etdi.
- B) Pulu tapıldığı yerə atmağı tapşırdı.
- C) Pulu istədiyi kimi xərcləməyə oğluna icazə verdi.
- D) Pulu aparıb məktəbə təhvil verməyi məsləhət gördü.

2 Pulu tapdığı yerə atdıqdan sonra oğlan hansı hissləri keçirdi? Məndən həmin hissəni bir daha oxuyun. Orada işlənmiş feillərə sual verin və hansının təsdiqdə, hansının isə inkarda olduğunu, həmçinin zamanını müəyyənləşdirin.

3 Oğlanın valideynləri nəyə görə küçədən tapılmış pulun evdə qalmasını istəmirdilər? Bu suala cavab olan hissəni məndən tapıb oxuyun. Həmin fikirlərlə bağlı debat təşkil edin.

4 Məndə çəhrayı rəngdə verilmiş cümlədə hansı nitq hissəsi buraxılıb?

- A) isim
- B) sifət
- C) feil
- D) əvəzlik

5 Məndəki yaşıl boşluqda hansı bədən üzvünün adını yaza bilərsiniz ki, cümlədəki fikir bitmiş hesab olunsun?

- A) üzündən
- B) gözündən
- C) ağzından
- D) qolundan

6 Əgər siz pulu tapmış uşağın dostu olsaydınız, ona nə məsləhət görərdiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

7 Məndə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlər üçün ümumi cəhət nədir?

- A) Hamısı indiki zamanda işlənmiş feillərdir.
- B) Bu sözlərin hamısının omonim qarşılığı var.
- C) Sözlərin hamısı həm nə?, həm də nə et? sualına cavab verir.

8 Mətnə altından xətt çəkilmiş feilləri elə dəyişin ki, onlar 1-ci, 2-ci və 3-cü şəxslərin cəmini bildirsin?

Nümunə: gedək, gedin, getsinlər

9 Mətnə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş feilləri dəftərinizə köçürün. Onların hansı zamanda və şəxsdə işləndiyini qarşılarında qeyd edin.

10 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin əvəzinə hansı sözləri işlətmək olar? Həmin sözləri tapıb səsləndirin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Doğruya azacıq bənzəyən yalan
Yaxşıdır yalana bənzər doğrudan. Nizami Gəncəvi*

12 Sınamalarla tanış olun. Eşitdiyiniz sınamalar varsa, deyin.

1) Ayağın altı qaşınsa, yol gedərsən. 2) Bir kimsəyə yaylıq bağışlasan, araya ayrılıq düşər. 3) Qaşın üstü qaşınsa, kimsə səni sevindirər. 4) Qışda ilan görən arzusuna qovuşar. 5) Evdə çox siçan görünə, il qıtlıq olar. 6) İlin axır çərşənbəsində eşidilən söz düz çıxar.

❁ Cümlələrin sonundakı feilləri gələcək zamanın digər növü ilə əvəz edib, sınamaları yenidən oxuyun. Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz variant sınağa hesab oluna bilərmi? Müləhizələrinizi söyləyin.

§ 23. NİL SULARINDA

1-ci hissə

Nil çayının **bulanıq** suları göz **qamaşdırırdı**. Afrika günəşi bu gün daha şiddətlə **yandırır yaxırdı**. **Timsahlar** sahilə doğru sürünərək **qızınırdılar**. Sahibkar uzaqdan **kərtənkələyə** oxşayan iri timsahlara **həvəslə** baxırdı. Bir az sonra beş-altı metr uzunluğunda olan bu timsahlardan bir neçəsi onun olacaqdı.

Günortaya yaxın ovçular **sahibkarın** durduğu yerə **toplaşmışdılar**. Nasir yenə də gəlməmişdi. Bu, sahibkarı **qəzəbləndirirdi**?. Belə günlərdə Nasir **təkbaşına** iki timsah **ovlaya**¹ bilərdi. Bəs **o niyə** gəlməsin?! Yoxsa dünən Nasirlə onun arasında baş vermiş **narazılıq** buna səbəb olmuşdur? Hər **ovlanmış**¹ timsaha verilən pulun **yarıyadək əskilməsi** çoxlarını, o cümlədən Nasiri də narazı salmışdı.* Axı **həyat üçün təhlükəli** olan bu iş üçün onlara verilən pul onsuz da az idi. Əslinə baxsan, sahibkar ovçuların bu gün işə çıxacaqlarına **inanmırdı**. Lakin ehtiyac insanı çox şeyə məcbur edir. Sahibkar da elə buna **arxayın idi**.

Çox keçmədi ki, xurma ağaclarının **dalından** Nasirin **arıq** bədəni göründü. O, yaxınlaşdı və sahilə quma batırılmış qayıq üstündə çömbəlib oturdu. Sahib-

kar **altdan-altdan** ona baxdı, **ancaq** bir söz **demədi**. Nasir papirosuna **hərdənbir** qullab vurub gündən qamaşan **gözlərini qıyaraq ovçu**¹ yoldaşlarına baxırdı.

Sahibkar, **guya** Nasiri indicə görürmüş kimi, ona yaxınlaşdı:

– Bəs **niyə soyunmursan?**

Nasir **dinmədi**. Sahibkar bir də soruşdu.

Bu dəfə Nasir onu **acıqlı-acıqlı süzüb** dedi:

– Mən o qiymətə suya **girmərəm**.

Sahibkar Nasirin çox **qəzəbli**² olduğunu görüb dinmədi. Hər gün timsahla təkbəşinə vuruşan bu adama nə deyə bilərdi?!

Nasir timsahların çayın içərilərinə tərəf çəkib apardıqları adamlara baxdıqca, öz **gəncliyi**, timsah ovuna başladığı ilk illəri xatırladı. O, iyirmi ildən artıq idi ki, bu **peşədə** işləyirdi. Timsah iki dəfə onun qolunu **zədələmiş**, bir dəfə isə o, ayağını timsahın ağzından **güclə xilas edə bilmişdi**. Bəli, o zaman gənc, özü də **naşı** idi. İndi gözlərinin qabağında ilk dəfə timsah ovuna gedən o gənc kimi cavan və cansız idi.

Nasir ovçulara baxdıqca **ötən günlər** gəlib gözlərinin qabağından keçirdi.* Birdən onun nəzərini gənc ovçu cəlb etdi.* O hətta oturduğu yerdən ayağa qalxdı. “Bu nədir?” – deyə Nasir **qorxu içində** gözlərini suya zillədi.* Timsah gənc ovçunu suyun içində **təqib edirdi**. Ovçu onun gözlərinə hücum etmək fərsətini əldən vermişdi.

Sahildə durmuş sahibkar isə **qəzəblənmişdi**².

Heyf, çox heyf, timsah əldən çıxdı, – deyə **söylənirdi**.

SÖZLÜK

naşı	əskilmək
əslinə baxsan	ehtiyac
o cümlədən	qamaşdırmaq

SÖZ EHTİYATI

əldən çıxmaq	qullab vurmaq
çömbəlib oturmaq	təqib etmək
fərsəti əldən vermək	

① Aşağıdakı suallardan hansına **mətnə** cavab tapa bilmədiniz?

- A) Nasir nə üçün **əsəbi** idi?
- B) Nasir gənc ovçuya baxdıqca nəyi xatırlayırdı?
- C) Sahibkar ovlanmış timsaha verilən pulu nə qədər artırmışdı?
- D) Sahibkar nə üçün Nasirə bir söz demədi?

② Yer kürəsində altı qitədən biri sayılan Afrika haqqında nə bilirsiniz?

Məlumatınızı genişləndirmək üçün axtarış aparın və tədqiqatınızın nəticəsini yoldaşlarınızla bölüşün.

- 3 Qara rəngdə verilmiş sözləri aşağıdakılardan hansına aid etmək olar?
A) sinonim B) kökləri eynidir C) antonim Ç) omonim
- 4 Mətnə oxuduqlarınız əsasında Nasirin xarici görünüşünü təsvir edin və xarakterini səciyyələndirin.
- 5 Timsah gənc ovçunu təqib edərkən sahibkar niyə qəzəblənmişdi?
A) Timsah gənc ovçunu öldürə bilirdi.
B) Ovçu timsahın gözlərinə hücum etmək fürsətini əldən vermişdi.
C) Timsah gənc ovçunu öldürsə, timsah əldən çıxacaqdı.
- 6 Verilmiş söz birləşmələrini tərcümə edin və cümlələrdə işlədin.
gənc ovçu, bulanıq su, təhlükəli vəziyyət, varlı sahibkar, timsah ovu, qırıq qayıq, ovlanmış timsah, iyirmi ildən artıq, ötən günlər, suyun içində
- 7 Oxuduğunuz hissədə hansı abzasın sonunda aşağıdakı cümlə verilə bilər? Fikrinizi əsaslandırın.

Bir neçə dəqiqədən sonra timsah onu parça-parça edə bilirdi.

- 8 Hər iki cərgədən uyğun gələn sözləri işlətməklə söz birləşmələri düzəldib cümlələrdə işlədin. Cümlələri dəftərinizdə yazın.
1) qəzəbli, ötən, gənc, Afrika, iri, naşı, verilən, timsah;
2) günəş, ovçu, timsah, pul, oğlan, günlər, baxış, ov
- 9 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?
A) qorxudurdu B) izləyirdi C) pusurdu Ç) oynadırdı
- 10 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında sərbəst şəkildə tamamlayın.
1) Hər ovlanmış timsaha verilən pulun azalması çoxlarını, 2) O, iyirmi ildən artıq idi ki, 3) Timsah iki dəfə onun qolunu zədələmiş, 4) Nasir ovçulara baxdıqca 5) Nasir ovçulara baxdıqca ötən günlər... .
- 11 Mətnə qara rəngdə verilmiş sözlər cərgəsinə onlarla eyni kökdən olan başqa hansı sözləri əlavə etmək olar? Siz həmin sözləri bilirsiniz.
- 12 Mətnə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş sözləri mənaca yaxın qarşılıqları ilə əvəz edib cümlələri oxuyun.
- 13 Aşağıdakı sözlərdən biri feil olmaq şərti ilə eyniköklü sözlər düzəldib yazın. Sonra onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin.
cavan, arxayın, yol, yaxın, qiymət, acıq, zədə, güc
- 14 Mətnə işlənmiş bəzi feillərin altından xətt çəkilmişdir. Bunun səbəbini izah edə bilərsinizmi?

§ 24. NİL SULARINDA

2-ci hissə

Nasir **qəzəblə** dönüb sahibkara baxdı, lakin ona söz deməyə macal tapmadı. Bircə dəqiqə də keçsəydi, gənc oğlan timsahın .

Nasir əlindəki papirosu **hirslə** yerə **tulladı** və tez suya **cumdu**. O, bircə anın içində Nilin bulanıq sularını üzə-üzə yarıb özünü timsaha yetirdi. **Yırtıcı** heyvan **təcrübəsiz** gənc oğlanı haqlamışdı. Nasir birdən suyun içindən atılıb timsahın boynuna **sıçradı**. Barmaqlarını **cəld** yuxarıdan timsahın gözlərinə soxdu.

Heyvan ağzını bir dəfə ayırıb yumdu və gözlərinin ağrısından suyun içində **çırpına-çırpına** hərlənməyə başladı. Gənc oğlan üzüb timsahdan uzaqlaşdı. Sahildə hazır duran qayıqçılar **qorxunun sovuşduğunu** görüb yaxınlaşdılar və **kəndirlə** timsahı **sarıdılar**. Sonra onu çəkib sahilə apardılar. Gənc ovçu bütün bədəni göyərmiş halda sahilə çıxdı. Onun dalınca Nasir də üzüb sahilə çıxdı. O, adamların **toplaşdığı** yerdən ötüb keçmək istərkən sahibkar onu **səslədi**:

– Ey Nasir, artıq pul verməyəcəyəm ha!

Nasir **tərs-tərs** ona baxdı.

– Ağa, – dedi, – pulu özün üçün saxla. Mən bu gün lap çox **qazandım**. Odur bax, – deyər gənc oğlanı göstərdi.

Gənc ovçu **tez** Nasirə :

Eybi yoxdur, – dedi, – mənim **payımı** siz alarsınız.

Nasir qorxudan hələ də özünə gəlməmiş gənc ovçunun iri, qara gözlərinə baxdı, lakin heç bir söz .

O, papiros yandırır damağına qoydu, **tüstülədə-tüstülədə** Nilin sahilindən ...

Xalidə Həsəlova

SÖZLÜK

haqlamaq
yarmaq

göyərmək

SÖZ EHTİYATI

macal tapmaq

qurbanı olmaq

damağına qoymaq

- ① Mətnin birinci abzasını hansı sözlə bitirmək olar?

A) qonağı olacaqdı B) qurbanı olacaqdı C) düşməni olacaqdı

- ② Mətnin son hissəsindəki göy boşluqların yerinə lazım olan sözləri qoyub cümlələri tamamlayın. Nəzərə alın ki, bu sözlərdən ikisi antonimdir.

- ③ Qruplara bölünün. Hər qrup mətnin məzmunu əsasında ən azı beş sual tərtib edib digər qrup üzvlərinə verməlidir. Sualların təkrar olunmamasına səy göstərin.

4 Necə düşünürsünüz, Nasirin gənc oğlanı xilas etməsini “qazanc” hesab etmək olarmı? Yoldaşlarınızla müzakirəyə qoşulun.

– Ağa, – dedi, – **pulu özün üçün saxla. Mən bu gün lap çox qazandım.**

5 Cümlələri tərcümə edin.

O, bircə anın içində Nilin bulanıq sularını üzə-üzə yarıb özünü timsaha yetirdi. Yırtıcı heyvan təcrübəsiz gənc oğlanı haqlamışdı. Nasir birdən suyun içindən atılıb timsahın boynuna sıçradı.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Yandırmaq – 1) Yanmağına səbəb olmaq; alışdırmaq – kağızı yandırmaq; 2) Şiddətli təsir etmək (isti, qızmar, qaynar şey – Əlimi çay yandırdı. Gün yandırır; 3) Qaraltmaq, rəngini tündləşdirmək – Özünü niyə belə yandırmısan? 4) Acışdırmaq, dalamaq – Bibər əllərimi yandırdı;

Məcəzi mənada – mənəvi əzab və iztirab vermək, ruhən incitmək, çox ağır təsir etmək – Dostunun itkisi onu yandırdı.

6 Necə düşünürsünüz, Nasir gənc ovçunun ona təklif etdiyi payı alacaqmı? Müzakirəyə qoşulun.

7 Verilmiş cümlələrdən hansı mətnin məzmununa uyğun deyil?

A) Nasir gənc ovçunu ölümdən qurtardı.

B) Sahibkar çox qazanmaq məqsədilə ovçuların haqqını kəsirdi.

C) Nasir daha çox qazanmaq üçün gənc ovçunu ölümün pəncəsindən aldı.

D) Gənc ovçunun bütün bədənini göyərmişdi.

8 Uyğun gələn sözləri əlavə edib cümlələri tamamlayın və köçürün.

1) Nasir sahibkardan haqqını –. 2) Sahibkar ovçuların haqqını –. 3) Sahibkar timsah ovu ilə –. 4) Yırtıcı heyvan gənc ovçunu –.

Köməkçi: udacaqdı, parçalayacaqdı, xilas edəcəkdə, kəsirdi, yeyirdi, varlanırdı, qazanırdı, ödəyirdi, tələb edirdi, kömək edirdi.

9 Aforizmlərin mənasını izah etməyə çalışın. Deyilən fikirlərlə razılaşırırsınız mı? Yoldaşlarınızla müzakirə edin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Bir çörək doldurar bağırsaqları,
Açgözü doyurmaz dünyanın varı. Sədi Şirazi*

Sərvəti olmadan dövlətli olmaq istəyirsənsə, gözütöx ol. “Qabusnamə”

10 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında genişləndirin və tərcümə edin.

1) Nasir sahibkara baxdı, lakin macal tapmadı. 2) O, bircə anın içində özünü timsaha yetirdi. 3) Heyvan suyun içində hərlənməyə başladı. 4) Sahildə

hazır duran qayıqçılar timsahı sarıdılar. 5) Nasir gənc ovçunun gözlərinə baxdı, lakin heç bir söz demədi. 6) O, Nilin sahilindən uzaqlaşdı.

11) Necə bilirsiniz, mətndə iki söz niyə eyni (yaşıl) rəngdə verilib? Əsaslandırın.

12) Atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. İnkarda işlənmiş feilləri səsləndirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Doğru yolla gedən yorulmaz.	2) Saqqız çeynəməklə qarın doymaz.
3) Acıqla qalxan, ziyanla oturur.	4) Dost sirrin dost bilər.
5) Doğru söz acı olar.	6) Sözü at, yiyəsi götürər.

13) Mətnə göy rənglə verilmiş sözlərə sual verin və onları aid olduqları sözlərlə yanaşı yazın. Bu sözlərin cümlədəki hərəkət, yoxsa əşya bildirən sözlərə aid olması üzərində müşahidə aparın.

§ 25. H. Z. TAĞIYEV NECƏ MİLYONÇU OLDU

Hacı Zeynalabdin Tağıyev bütün müsəlman aləmində tanınmış milyonçu idi.

Zeynalabdinin atası Tağı başmaqçı idi. Güzəranları çox ağır keçirdi. O, hələ uşaq ikən anası vəfat etmişdi. Atası istəyirdi ki, balaca Zeynalabdin onun əlinin altında işləsin, gündəlik çörək pulu qazanmaq üçün ona bacardığı qədər . Ancaq Zeynalabdin bildirir ki, o, başmaqçı yox, bənnə olmaq istəyir.

Zeynalabdin uşaqlıqdan bənnanın əlinin altında işləyir, başında çanaqda palçıq daşıyır, 6 qəpik günəmuza alırdı. Yaşı az olduğundan palçıq çanağını çətinliklə daşıyırdı. Yoldaşları ona kömək edir, ağır çanağı qaldırıb başına . Bütün günü bir an belə bəkar qalmır, canla-başla çalışır, işə tez gəlib, gec gedirdi. Beləliklə, Zeynalabdin 15 yaşında daşyonan, 18 yaşında bənnə, sonra da memar-podratçı oldu.

1873-cü ildə iki nəfərlə şərik olub Bibiheybətdə icarəyə yer götürür. Avadanlıq alır, usta və fəhlələr tutur, buruq qurdurub, quyu qazdırmağa başlayır. Günbəgün xərc artır, ancaq neft görünmür. Düşmənləri Hacıya gah tamahkar, gah kələfin ucunu itirən adam kimi baxırlar. Şəriklər ümidlərini itirir, öz paylarını satmağa müştəri axtarırlar. Axırda Hacı özü onların pulunu verib buruğa və yerə yiyələnir. İş daha da ağır gedir. Hacı darıxmır, tək-tənha məşəqqətə dözür. Fəhlələrin muzdunu vaxtında verir.

Nəhayət, quyu **gözlənilmədən** fontan vurur. Başmaqçı Tağının oğlu palçıqçı Zeynalabdin dönüb milyonçu Tağıyev olur.

Üç ilə (1895-1897-ci illər) şəhərin mərkəzində böyük bir saray tikdirir. Sarayın hər dörd fasadı və damdakı nəhəng qübbələr diqqəti uzaqdan cəlb edir. Binanın hər dörd **tinində** və baş girəcəyinin qabağında **nəhəng** qaz fanarı hər tərəf işığa qər q olurdu.

Tağıyev həm neftxuda, həm **dəyirman sahibi**, həm fabrikant, həm böyük balıq **sənayeçisi**, həm də ticarət və yük gəmilərinin sahibi idi. Quba tərəfdə, Yevlax ətrafında böyük meşələri, Moskvada dördmərtəbəli iri sarayı, İranda karvansaraları vardı...

SÖZLÜK	
avadanlıq	güzəran
qübbə	günəmuzd
daşyonan	şərik
müştəri	karvansara

SÖZ EHTİYATI	
icarəyə götürmək	çanaq
məşəqqətə dözmək	neftxuda
kələfin ucunu itirmək	
işığa qər q olmaq	

① Sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Zeynalabdin niyə atasının əlinin altında işləməyə razı olur?
- 2) Yoldaşları nədən Zeynalabdinə kömək etmək istəmirdilər?
- 3) Zeynalabdinin atası varlı olduğu halda niyə oğlu palçıq daşıyırdı?
- 4) Zeynalabdin niyə şəriklərinə xəyanət edir, onların payına yiyələnir?
- 5) Zeynalabdin niyə fəhlələrin mizdunu vaxtında vermir?
- 6) Başmaqçı Tağının oğlu, palçıqçı Zeynalabdin niyə hər şeyini itirir?
- 7) Yevlax ətrafındakı böyük meşələri, Moskvadakı dörd mərtəbəli sarayını, İranda karvansaraları Tağıyev niyə şəriklərinə verməli olur?

② Mətnəki sarı boşluqların yerinə hansı sözləri yazsanız, yerinə düşər?

③ Verilmiş əlamətlərdən hansının Tağıyevə aid olduğunu seçib deyin və cümlələrdə işlədin.

tamahkar, xeyirxah, zirək, hazırcaq, zəhmətkeş, səbirli, paxıl, kinli, varlı, iradəli, dözümlü, davakar, əliaçıq, işgüzar, səxavətli, tənbel, zülmkar

④ Mətnədən peşə və sənət bildirən sözləri seçib, quruluşca növləri üzrə ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Tağıyev bu peşələrdən hansı ilə məşğul olmamışdır?

⑤ Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun, məna incəlikləri üzərində müşahidə aparın.

⑥ Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin əlaqələndikləri sözləri tapıb səsəndirir.

7 Hansı sözlərin tələffüz şəklində düzgün göstərilməmişdir?

A) Palçıqçı, uşaqlıqdan –	[palçıxçı, uşaxlıxdan]
B) müştəri, başmaqçı –	[müşdəri, başmaxçı]
C) fontan, düşmənlər –	[fantan, düşmənnər]
Ç) dörd, nəhəng –	[dörd, nəhəng]
D) buruq, dəyirman –	[burux, dəyirman]

8 Birinci sütundakı söz birləşmələrinin hər iki tərəfinə sual verib, onların hansı nitq hissəsi olduğunu müəyyənəndir. Sonra bu əməliyyatı ikinci sütun üzrə də yerinə yetirin və gəldiyiniz nəticələr barədə mülahizələrinizi söyləyin.

böyük saray	çətinliklə daşıyırdı
nəhəng fanar	canla-başla çalışır
balaca Zeynalabdin	tez gəlir
dörmərtəbəli saray	gec gedirdi
ağır çanaq	günbəgün artır
nəhəng qübbələr	vaxtında verir

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, siz Azərbaycan dilində işlənən sözlərin bəzi qrupları ilə tanış olmuşsunuz. Belə söz qruplarından biri də **zərflər**dir. Zərflər hərəkətin **tərzi**nə, **zaman**ını, **yer**ini, **miqdar**ını bildirməyə xidmət edən sözlərdir.

Zərflər necə?, nə zaman?, nə vaxt?, haçan?, hara?, nə qədər? və s. kimi suallardan birinə cavab verir. Məsələn: **hündüрдən** (necə?, nə cür?) danışır, **dünən** (haçan?, nə vaxt?) yuyulan, **içəri** (hara?) keçdi, **xeyli** (nə qədər?) gözlədi.

9 Aşağıdakı şeiri oxuyun və əsas fikri müəyyənəndir.

HƏMRƏYLİK BAYRAMINDA

Qoşa vurdu ürəklər,	Aydın olsun gözlərim,
Gözəl arzu, diləklər.	Həmrəylik bayramında.
Kəsildi duz-çörəklər,	Birləşək, birgə olaq,
Həmrəylik bayramında.	Kürək-kürəyə duraq.
Bu bayram mənim elim,	Sülhlü bir dünya quraq,
Yığış türküm, azərim.	Həmrəylik bayramında.

10 Xalqımızın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününü bayram kimi qarşılaması şeirdə necə təsvir edilir? “Qoşa vurdu ürəklər” deyəndə şair nəyi nəzərdə tutur? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

11 Necə düşünürsünüz, Həmraylik bayramının keçirilməsi xalqımız üçün nə dərəcədə əhəmiyyətlidir? Debata qoşulun və fikirlərinizi əsaslandırın.

12 Şeirdə işlənmiş yaxınmənalı sözləri tapıb, qarşı-qarşıya yazın və tərcümə edin. Hər birini cümlədə işlədib, məna incəlikləri üzərində müşahidə aparın.

13 Şeirdə göy və yaşıl rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın və aralarındakı fərqi müqayisə edin. Göy rəngdə verilmiş sözlərə sual verib nə bildirdiyini müəyyənləşdirin. Özünüzdən bu cür misallar deyin.

14 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş cümlədəki ifadəni deyin və mənasını izah edin.

§ 26. YAXŞI YOLDAŞ

Zəng vuruldu. Hamı yerində oturdu. Ancaq Lalə çox pərt idi; çünki səhər məktəbə gələndə qələm götürməyi unutmuşdu.

Müəllim sinfə girdi, izahat verdikdən sonra sinfə yazılı tapşırıq verdi.

Lalə Reyhandan ehtiyat qələmini ona verməsini xahiş etdi.

Reyhan: – Qələm özümə lazımdır, – deyib qələmi Laləyə vermədi.

Lalə yoldaşının bu hərəkətindən çox pərt oldu. Amma heç bir söz demədi.

Arxa cərgədə oturan qızlardan biri Laləyə qələm verdi; Reyhanın hərəkəti isə onun [] .

İmtahanlar yaxınlaşdı. Sınıf rəhbəri yenə hamıdan çox Reyhan haqqında narahat idi. Bütün rüb müddətində Reyhan rus dili dərslərindən çox geri qalmışdı.* Buna görə onu imtahanlara yaxşı hazırlaşdırmaq üçün kömək etmək lazım idi. Bir gün müəllim Laləyə dedi:

– Lalə, Reyhan rus dilindən zəifdir. Belə gedərsə, o, imtahanda pis qiymət alacaqdır. Sən ona kömək etməlisən. Biz bu gün kinoya gedəcəyik.

Reyhan, müəllimin onu Laləyə tapşırıldığını eşidəndə başını aşağı dikdi.* Laləyə qələm vermədiyi gözünün qabağına gəldi.* Yanaqları qıpqırmızı qızardı və ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı.* O, özlüyündə belə fikirləşdi ki, Lalə indicə ayağa qalxıb bu məsələni müəllimə deyəcək və ona kömək etməkdən boyun qaçıracaqdır.*

Müəllim:

– Hə, Lalə, nə deyirsən, onu imtahana yaxşı hazırlaşdırma bilərsənmi? – təkrar soruşduqda, Lalə:

– Baş üstə, – deyib yerində oturdu.

Reyhan Lalənin belə cavab verəcəyini heç gözləməirdi. Buna görə Lalənin sözləri onu daha da utandırdı. O, dərsin axırınadək başını yuxarı qaldırmadı.*

Yalnız zəng çalınandan sonra Laləyə yaxınlaşıb **yavaşcadan**:

– Lalə, məni bağışla, – dedi.

Onun səsi **titrədi**. Lalə hətta onun axıncı sözünü **çətinliklə** eşitdi.

Xalidə Həslova

SÖZLÜK

izahat

SÖZ EHTİYATI

boyun qaçıрмаq

① Suallara cavab versəniz, Reyhanın utanmasının səbəbini biləcəksiniz?

1) Lalənin pərtliyinin səbəbi nə idi?

2) Sınıf rəhbəri niyə hamıdan çox Reyhan haqqında narahat idi?

3) Niyə Reyhanın yanaqları qıpqırmızı qızardı və o, başını aşağı dikdi?

4) Hansı hadisə Reyhanı daha da utandırdı və o, dərsin axırınadək başını yuxarı qaldıra bilmədi?

5) Lalənin hərəkətini necə qiymətləndirirsiniz? O, düzmü hərəkət etdi?

6) Lalə və Reyhan necə şagirdlərdir? Onları xarakterizə edin.

② “Hikmət xəzinəsi”ndəki fikri oxuyun və bu mövzuda debat təşkil edin.

Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün mətdəki situasiyadan istifadə edin: Lalə Reyhanı bağışlamalıdır?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Səndən üzr istəsə əgər təqsirkar,

Bağışla suçunu, olma çox qəddar. Sədi Şirazi.

③ Mətdə hansı cümlə artıqdır? Fikrinizi əsaslandırın.

④ Zərf haqqında verilmiş məlumatı diqqətlə oxusanız, mətdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin zərfin mənaca hansı növündə olduğunu asanlıqla təyin edə bilərsiniz. Sualların köməyindən istifadə edin.

⑤ Mətdəki sarı boşluqda hansı ifadə işlənmişdir?

A) xoşuna gəlmədi

B) yadına düşdü

C) yadından çıxmadı

D) ürəyincə oldu

⑥ “Onu imtahana **yaxşı** hazırlaşdırma bilərsənmi?” cümləsində işlənmiş “yaxşı” sözü zərfdir, çünki ...

A) əşyanın əlamətini bildirir

B) hərəkətin əlamətini bildirir

C) cümlənin mənasını qüvvətləndirmək üçün işlənmişdir

D) necə? sualına cavab verir

7 Mətnə hansı atalar sözü uyğundur?

- 1) Xain dost ən təhlükəli düşməndir.
- 2) Əsl dost yaxşı və pis günlərimizə ortaq olandır.
- 3) Dostunu göstər, sən kim olduğunu deyim.
- 4) Dost başa baxar, düşməni ayağa.
- 5) Dostun versə qum, al ovcunda yum.

8 Cümlələri istədiyiniz şəkildə genişləndirib dəftərinizə yazın.

- 1) Müəllim tapşırıq verdi. 2) Lalə çox pərt oldu. 3) Sınıf rəhbəri narahat idi. 4) Lalə xahiş etdi. 5) Qayıqçılar yaxınlaşdılar. 6) Nasir papirosunu tulladı. 7) Həsən bir az dincəlmək istədi.

9 Oxuyun, əvvəlcə əksmənalı zərfləri tapın, sonra onları uyğun hərəkət bildirən sözlərlə işlədərək qarşılarında mötərizə içərisində yazın.

asan, tez, geri, ucadan, gecə, aşağıda, əvvəl, çətin, sonra, gec, irəli, astadan, gündüz, yuxarıda

Köməkçi: tez-tez – hərdənbir (tez-tez yoxlamaq, hərdənbir görüşmək);

10 **Nə vaxt? nə zaman?** suallarına cavab olan bir neçə zərf deyən, cümlədə işlədərək dəftərinizdə yazın.

11 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş cümlələrin hər birində bir sabit birləşmə işlənmişdir. Həmin ifadələri tapıb səsləndirin və kontekstə uyğun mənalarını izah edin. Çətinlik çəksəniz, müəllimin köməyindən istifadə edin.

12 Aşağıdakı “İzahat”ı oxuyun və müzakirə edin. Hadisə barədə məlumat verməklə Toğrul düzmü hərəkət edir? Bu “İzahat”ı yazmaq nə üçün lazım idi?

31 saylı məktəbin direktoru Nərminə Hacıyevaya
həmin məktəbin 6-cı sinif şagirdi Toğrul Cəfərovdan

İzahat

Pəncərənin qabağından keçərkən uşaqlardan biri məni itələdi. Qolum pəncərəyə bərk toxundu və pəncərənin şüşəsi sındı. Hadisə barədə məlumat verməyi özümə borc bildim. Mən atamdan xahiş edəcəyəm ki, pəncərənin şüşəsini düzəldirsin. Bunu bilərəkdən etmədiyimi nəzərə alaraq məni bağışlamağınızı xahiş edirəm.

İmza:

Toğrul Cəfərov

18 noyabr 2013-cü il

§ 27. BU GÜN TƏZƏ İL GƏLİR

Ana Vətən sevinir,
Bu gün **təzə** il gəlir.
Çəmənleri, düzləri
Gəzə-gəzə il gəlir.
Gəlir günəş **nurundan**
Qızılı don geyərək,
Gəlir **dilində nəğmə**,
Əllərində gül-çiçək.
Mehriban gəlişindən
Qəlbimə **vüqar** gəlir.
Bir əlində **qarlı** qış,
Birində bahar gəlir.

Onu qarşılamaqçın
Ulduzlar, aylar gəlir.
O gəlir **bəzənərək**
Mənim ana yurdumun
Toyu, bəsatlarıyla.
O gələndə donunu
Bizim Şaxta babatək
Yumşaq qardan geyəcək.
Bax bu gün **gecə yarı**
O deyəcək: gəlmişəm,
Mən ki **nurlu** bahardan
Libas geyib gəlmişəm.

Sizi deyib gəlmişəm,
Sizin **böyük zəfərə**,
Rəşadətə, **hünərə**
Mən **baş əyib** gəlmişəm!
Mən də deyəcəyəm ki,
Xoş gəlmisən bu yurda,
Təzə ilim, ay ilim!
Bizim eli, obanı
Bəzə, ilim, ay ilim!
Gözüm üstə yerin var,
Xoş gəlmisən, ay ilim!
Nəbi Xəzri

SÖZLÜK

büsat

rəşadət

SÖZ EHTİYATI

gözüm üstə yerin var

1 Təzə ilin gəlməsi insanın həyatında hansı yeniliklərə səbəb olur? Şeirin məzmunundan istifadə edərək, fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Sizcə, Yeni il haqqında:

“Gəlir dilində nəğmə, əllərində gül-çiçək”, – misraları ilə şair nə demək istəyir? Düzgün hesab etdiyiniz cümlələri seçib səsləndirin.

1) Təzə ildə havalar istiləşir, hər tərəf gül-çiçəyə bürünür.

2) Təzə il insanlara sevinc əhval-ruhiyyəsi bəxş etdiyi üçün hər yerdə nəğmə səsləri eşidilir, hər tərəf gül-çiçəyə bürünür.

3) Təzə ildə yeni-yeni mahnılar bəstələnir, hamı bir-birinə gül bağışlayır.

4) İnsanlar yeni ili qarşılamaq üçün şənliklər keçirirlər, hər yerdə şən nəğmələr oxunur, evlər bəzədilir, hər yer, sanki gül-çiçək içində olur.

3 Verilmiş atalar sözü şeirən hansı misralarına uyğundur? Bu hissəni tapıb başa düşdüyünüz şəkildə izah edin.

Payızdan qorx, arxasınca qış gəlir, qışdan qorxma dalınca bahar gəlir.

4 Şeirdə qəhrəman ruhlu, əməksevər xalqımızın ötən ildə bir çox uğurlar, nailiyyətlər qazanmasına işarə edilir. Həmin hissəni şeirdən tapıb səsləndirin və şairin fikirlərini genişləndirib öz sözlərinizlə danışın.

5 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərin hamısına aid olan fikirləri seçib, səsləndirin.

A) Bütün sözlər necə? sualına cavab verir, sifətdir.

B) Bütün sözlər düzəltmədir.

- C) Bütün sözlər sadədir.
 D) Bütün sözlər hərəkətlə bağlıdır.
 E) Bütün sözlər isimdən əvvəl işlənib, onu izah edir.

6 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin sinonimlərini tapıb deyən və bir neçəsini cümlələrdə işlədin. Sonra şeirdə işlənmiş sinonimləri tapıb səsləndir.

7 Şeirdə işlənmiş feilləri müvafiq sütunlarda yazın.

İndiki zaman

Keçmiş zaman

Gələcək zaman

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Hünər – 1. Bacarıq, məharət, ustalıq, qabiliyyət, fərasət – Sənin hünərini alqışlayıram; 2) cəsarət etmək, şücaət göstərmək. **Hünər göstərmək** – öz ustalığını, məharətini, bacarığını nümayiş etdirmək – Bu işə hünər lazımdır.

2. Çətin şəraitdə mühüm bir işi, tədbiri, tapşırığı həyata keçirmək üçün rəşadət, şücaət, qoçaqlıq, fədakarlıq – Onun hünəri hər kəsə bəllidir; **Hünər göstərmək** – qəhrəmanlıq etmək, qoçaqlıq, igidlik göstərmək.

8 Aşağıdakı sözlərin mənalərini izah edin, aralarındakı münasibəti və quruluşca növünü müəyyənləşdirin.

qarşı – qarşılıq – qarşıla(maq) – qarşılaş(maq) – qarşılan(maq);
 dil – dilli – dillə(mək) – dillən(mək); hünər – hünərli – hünərsiz;
 təzə – təzəlik – təzələ(mək) – təzələn(mək);
 baş – başlıq – başla(maq) – başçı – başsız;
 xoş – xoşluq – xoşla(maq) – xoşlan(maq);

9 Aşağıdakı sözlərdən eyniköklü sözlər düzəldib qarşı-qarşıya yazın və düzəltdiyiniz sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

nur, qızıl, mehriban, böyü(mək), qar, gecə, don

9 Aşağıdakı misraları şeirin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Bir əlində qarlı qış, ... 2) Gəlir dilində nəğmə, ... 3) Gəlir günəş nurundan ... 4) Sizin böyük zəfərə ... 5) Mən də deyəcəyəm ki, ... 6) Bizim eli, obanı ...

§ 28. BALACA AŞPAZ

1-ci hissə

Təranənin atası Səlim dayı dəniz buruqlarında mühəndis, anası Səkinə xala isə uşaq həkimiydi. Təranə altıncı, qardaşı Hafız isə üçüncü sinifdə oxuyurdu. İkisi də dərəcə səhər gedirdi. Uşaqlar məktəbdən qayıtdıqdan sonra evə verilən tapşırıqları yerinə yetirib, analarına da kömək edirdilər.

Təranə otağı qaydaya salmağı, döşəməni yumağı, paltar ütüləməyi, paltarın düyməsini, **sökülən yerini tikməyi** də bacarırdı. O, həmişə bacarmadığı işləri anasından öyrənməyə **can atırdı**.* Ancaq xörək bişirmək Təranəni hər şeydən çox maraqlandırır. Ona görə də anası xörək bişirəndə Təranə yanında durub, **gözünü onun əlindən çəkmirdi**.*

Bir dəfə Təranə anasına dedi:

– Anacan, qoy bu gün xörəyi mən hazırlayım yaxşı mı?

– Yox qızım, atanın işdən qayıtmasına az qalıb. Gərək xörəyi tez hazırlayım.

Bir də ki, bu gün qonağımız olacaq, layiqli xörək hazırlamaq lazımdır. Yaxşı olar ki, sən **hələlik** bax, gör mən xörəkləri **necə bişirirəm**.

Günlər keçdikcə Təranənin xörək bişirməyə **həvəsi** daha da **artırdı**. Bir gün Səkinə xala xəstə uşağın yanında ləngiməli oldu. O, evə zəng edib **gec** qayıdacağını Təranəyə xəbər verdi.

Bu vaxt saat beş idi. Təranə dərslərini hazırlayıb **təzəcə** ayağa durmuşdu.* O, dibçəklərdəki güllərə su **verdi**, evi **səliqəyə saldı** və bütün işləri görə-görə axşama **xörək hazırlamaq haqqında** fikirləşdi.* Axı **bir azdan** onun atası işdən **qayıdacaqdı**. **Hələ** də heç bir şey hazır deyildi. Təranə mətbəxə girdi. **Əvvəlcə** qazanı pilətinin üstünə qoyub içinə xeyli su tökdü, əti doğradı. Bir ayrı qabda noxud bişirib **qazanda qaynatdığı** ətə qarışdırdı. Soğan doğrayanda gözlərindən yaş axmağa başladı. O, dəsmalla gözlərini **dönə-dönə** sildisə də, yaş **dayanmadı**. Elə bu vaxt Hafiz yan otaqdan çıxıb onun yanına gəldi.

– Boy, sənə nə oldu, niyə ağlayırsan?

– **Ağlamıram** ey, soğan gözlərimi acışırdı. Sən **narahat olma**, get dərslərini hazırla...

Hafiz **dinməzəcə** mətbəxdən çıxdı. Təranə isə öz işi ilə məşğul oldu.

Xörəyin hazır olmasına az qalanda onun yadına düşdü ki*, . Axı anası **bibərli xörəyi** çox sevirdi. O, kasadakı göy bibərlərdən dörd-beşini doğrayıb xörəyə tökdü. Sonra isə stolu hazırlamağa başladı.

İsa Hümətov

SÖZLÜK

layiqli

ləngimək

noxud

SÖZ EHTİYATI

qaydaya salmaq

1 Sualları oxuyun və cavablandırın. Hansı sualın cavabı mətndə yoxdur?

- 1) Təranə hansı işlərdə anasına kömək edirdi?
- 2) Təranəni hər şeydən daha çox nə maraqlandırırırdı?
- 3) Təranənin xətrinə kim dəymişdi?
- 4) Necə oldu ki, Təranə xörək hazırlamalı oldu?
- 5) Təranənin gözlərindən yaş gəlməsinin səbəbi nə idi?
- 6) Təranə xörək bişirəndə birdən yadına nə düşdü?

2 Mətdəki sarı boşluğa hansı variantda verilmiş cavabı yazmaq olar?

- A) anası tez qayıdacaq B) əti bişirməyib C) xörəyə bibər atmayıb
Ç) atası işdən gec qayıdacaq D) xörəyə duz tökməyib

3 Mətdən Təranənin işgüzarlığını və xarakterik xüsusiyyətlərini bildirən cümlələri seçib səsləndirin.

4 Verilmiş söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin.

yemək hazırlamaq, məktəbdən qayıtdıqdan sonra, dibçəkdəki güllər, xəstə uşaq, mətbəxə keçmək, əti qaynatmaq, soğan doğramaq, kasadakı bibər, paltar ütüləmək

5 Aşağıdakı atalar sözlərindən mətnin məzmunu ilə səsleşməyən varmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Böyük tökəni kiçik yığar. 2) Bacarmadığın bir işi bacarıram demə!
3) Çalışqan əl nəyə dəysə, qızıl olar. 4) İş bacaranın, aş yeyəndir!

6 Azərbaycan milli xörəklərindən bir neçəsinin adını yazın. Bunların içərisindən birinin hazırlanma qaydasını yazılı şəkildə təsvir edin.

7 Qruplara bölünün və "Ən yaxşı aşpaz" müsabiqəsi keçirin. Qalib qrupu hədiyyə ilə mükafatlandırın.

8 Mətdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş cümlələrdəki ifadələri müəyyənləşdirib, mənasını izah etməyə çalışın.

9 Mətdə göy rəngdə verilmiş sözlərin hansı sözlərlə əlaqələndiyini və nə bildirdiyini sualların köməyi ilə müəyyənləşdirin.

10 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz edə bilərsiniz? Cümlələri həmin sözlərlə də oxuyun və məna incəlikləri üzərində müşahidə aparın.

11 Mətdəki iki feil sarı rənglə fərqləndirilib. Sizcə, hər iki feil üçün ümumi cəhət nədən ibarətdir?

§ 29. BALACA AŞPAZ

2-ci hissə

Qapının zəngi **çalındı**. Təranə tez qaçıb qapını açdı. Gələn atası idi. O, qızının **halını soruşdu**.* Paltarlarını dəyişdi.* Yemək otağına keçəndə Təranə dedi:

– Ata, anam zəng etmişdi, bu gün evə bir az **gec** qayıdacaq.* Çay hazırdır, gətirimmə? Atacan, xörəyimiz də var.

– Bala, **nəyin var**, gətir, düzü, **bərk** acmışam.*

Təranə **dərhal** nimçəyə xörək töküb atasının qabağına qoydu. Qızının **qulluğundan xoşallanan** Səlim gülümsəyirdi. Təranənin isə gözləri atasının üzünə dikilib qalmışdı. Elə bil ki, az bilən şagird tələbkar müəllimə imtahan verirdi. O öz-özünə: “Görəsən, xörək atamın xoşuna gələcəkmi?” – deyirdi.

Səlim xörəkdən bircə qaşığı **ağzına alan kimi** üz-gözünü turşutdu. Düşündü ki, yəqin, arvad tələsib, yoxsa bu qədər bibər tökməzdi. O, Təranənin xörək bişirməsini isə heç **ağına belə gətirmirdi**. Səlim xörəkdən bir neçə qaşığı da yedi. Lakin dili, ağzı od tutub odlandığı üçün **kənara çəkildi**. Təranə atasının gözlərindən **yaş** axdığını görcək təəccübləndi.* Onu fikir götürdü: “Atamın gözü niyə yaşırdı? Yəqin xörək . O, **utandığından** yan otağa keçdi. Lakin atası onu çağırırdı:

– Qızım, içməli su gətir. Uşaqlar həyətdə qartopu oynayırılar.*

Atası xörəyin çoxunu **yeməmişdi**. Bu, balaca aşpazı **yamanca** narahat etdi.* “Görünür, xörək atamın **xoşuna gəlməyib**”. O, xörəyi **mətbəxə apararkən** bir qaşığı ağzına aldı. “A... bu ki lap **zəhərdir!**...” Təranə **səhvini** yalnız indi başa düşdü. O, utandığından bir müddət atasının gözüne görünə bilmədi.

Aradan bir **xeyle** keçmişdi ki, Təranənin anası gəldi. Qız qapıda anasının boynunu qucaqlayıb onu mətbəxə apardı. Orada bütün əhvalatı anasına danışdı. Sonra da xahiş etdi ki, **bu barədə** atasına heç bir söz **deməsin**. Anası qızının bərk **xəcalət çəkdiyini** görüb onu **bağrına basdı** və dedi:

– Mənim balaca aşpazım, niyə bu qədər **narahat olursan**?! Hər iş başlanğıcda çətin olur. **Fikir etmə, yavaş-yavaş** öyrənərsən.* Atana da bu haqda heç bir söz **deməmə**.

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

düzü	başlanğıc
tələbkar	nimçə
bir müddət	qulluq

SÖZ EHTİYATI

fikir götürmək	od tutub odlanmaq
gözünü çəkməmək	gözləri dikilib qalmaq
üz-gözünü turşutmaq	

1 Mətn üzrə sadə plan tərtib edin və onun əsasında məzmununu danışın.

2 Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə hərəniz ən azı beş sual tərtib edin. Sualların dilin normaları baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin.

3 Təranənin utanmasının səbəbi nə idi? Məgər adam xörək bişirməyinə görə xəcalət çəkər? Müzakirəyə qoşulun.

4 Mətndəki mavi boşluqda hansı söz yazılmalıdır?
A) dadlıdır B) yağlıdır C) duzludur Ç) şirindir

5 Mətnə hansı atalar sözü uyğundur?
A) Uşaq atasından güclüsün bilməz. B) Uşaq yığıla-yığıla böyüyər.
C) Uşaq gördüyün götürər. D) Göz gördüyünə inanar.

6 Buraxılmış şəkilçiləri artırmaqla cümlələri köçürün.

Ruslar.. “şaşlıq” dediyi bu söz mənşəcə türk sözü olan “şişlik” sözün.. götürülüb. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının.. “şişlik” sözün.. dəfələrlə rast gəlinir. Azərbaycan kababı.. müxtəlif növləri var. XIX əsr.. ortalarında Azərbaycan.. səfər etmiş Aleksandr Düma, səyahət boyu rast gəldiyi ən ləzzətli yeməy.. məhz kabab olduğu.. yazırdı.

7 Aşağıda verilən aforizmləri oxuyun və nəticə çıxarın. Bu fikirlər hansı mətnin məzmunu ilə səsleşir. Bu fikirlər ətrafında debata qoşulun.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Bilmədən edilən səhv yanlışlıq, qəsdən edilən səhv isə cinayətdir. B.Brext

Bəzi adamlar heç vaxt səhvə yol vermirlər, çünki heç nə etmək istəmirlər.

İohann Volfqanq Höte

8 Mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səslandırın.

9 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərdə səhvə yol verilmişdir. Səhvləri tapıb düzəldin və cümlələri dəftərinizə yazın.

1) Təranə tez qaçıb qapıda açdı. 2) Təranə atasının gözləri yaş axdığını görcək təəccübləndilər. 3) Qızının qulluğuna xoşallanan Səlim gülümsəmişdim. 4) Səlim xörəyin bircə qaşığı əgzama alan kimi üz-gözünü turşutdu.

10 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birgə yazın. Sualların vasitəsi ilə hər birinin nə bildirdiyini (yer, zaman və s.) izah edin.

11 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş və altından xətt çəkilmiş feilləri ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər iki sütunda verilmiş feillərin zamanını və şəxsini

müəyyənləşdirin. Deyə bilərsinizmi, feilləri niyə ayrı-ayrı sütunlarda yazdınız? Bu sütunlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?

TAP GÖRƏK

12 Tapmacanı oxuyun və cavabını tapın. Altından xətt çəkilmiş sözü cümlədə elə işlədin ki, o, əşyanın əlamətini bildirsin.

Ələk boyda üzü var,

Yüz əllicə gözü var.

Ağzı yuxarı baxar,

Altından yağış yağar. ☒

§ 30. UŞUN QOCA OĞLU SƏGRƏK BOYU

1-ci hissə

Oğuzların zamanında Uşun Qoca deyilən bir kişi vardı. Onun iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Əgrək idi. Pəhləvan, cəsur, yaxşı bir igid idi. Haçan istəsə, Bayandır xanın divanına gedib-gəlirdi. Bəylərbəyi olan Qazanın divanında* onun üçün qapı-baca yox idi. Bəyləri aşağı başda qoyub, Qazanın lap önündə otururdu.

... Qardaşı Əgrək Əlincə qalasında zindana [] Səgrək hələ beşikdə idi. İndi isə böyüyüb pəhləvan cüssəli bir igid olmuşdu.

Bir gün Səgrək gördü ki, iki uşaq dalaşır.

– Ə, sizə nə olub, niyə dalaşırsınız? – deyib hərəsinə bir şillə vurdu.

Acığı tutan oğlan dedi: – Bizi niyə vurursan? Qardaşın Əlincə qalasında əsirdir, hünərin varsa, get, onu qurtar.

– Ədə, qardaşımın adı nədir?

– Əgrəkdir.

Səgrək öz-özünə: “Əgrəyə Səgrək yaraşır; qardaşım sağmış,* daha fikir eləməyəm. Qardaşsız oğuz elində durmaram”, – deyib atasının evinə gəldi. Anasından bir söz almaq üçün: “Ana, Qalın Oğuz elində bir məclisdə idim. Ora bir çapar gəldi. Dedi ki, Əgrək adlı bir igid çoxdan əsir idi, Allahın köməyi ilə [] düstəqlıqdan

çıxıb gəlib. Hamı o igidi qarşılamağa getdi, mən də gedimmi?”- dedi.

Anasının **gözləri yaşla doldu** və dedi: “Nə durmusan, oğul, atını çap, Qalın Oğuz bəyləri ilə sən də get! O igidə çatan kimi atından en, **əllə görüş**, əlini öpüb, boynunu qucaqla!”

Səgrək anasının sözlərindən hər şeyi **başə düşdü** və dedi: – Mənim öz qardaşım varmış, **yolumdan dönməyəm**, oğuz elində qardaşsız durmaram.

Ata-anası nə qədər “yanlış xəbərdir, getmə, qoca ata-ananı **gözüyaşlı** qoyma”, – deyib yalvardılarsa da, Səgrək razılaşmadı. Dedi:

– Məni **yolumdan eləməyin**. Qardaşım tutulan qalaya getməyincə, onun **ölü**, ya **diri** olduğunu bilməyincə, ölübsə, qanını almayınca Qalın Oğuz elinə qayıtmaram.

Ata-ana ağlaşıb Qazan xana xəbər [redacted]. “Oğlan qardaşını yada salıb gedir. Bizə nə məsləhət verirsən?” – dedilər.

Qazan xan onu evləndirməyi məsləhət [redacted].

Səgrəyin nişanlısı vardı. Ata-anası tez **yır-yığış edib** Səgrəyə toy etdilər ki, bəlkə, onu fikrindən döndərə bildilər. (ixtisarla)

Necə düşünürsünüz, Əgrək ata-anasının sözünə qulaq asıb, fikrindən dönəcəkmə, yoxsa qardaşının arxasınca Əlincə qalasına gedəcək?

SÖZLÜK

zindan	çapar
yanlış	nişanlı

SÖZ EHTİYATI

söz almaq	qanını almaq
fikrindən döndərmək	divan

❶ Sirri öyrənmək üçün Səgrək necə hərəkət etdi? Cavabınızı əsaslandırın.

A) Əsirlikdən gələn bir oğuz igidi ilə görüşdü.

B) Uşağı döyüb qardaşının yerini öyrəndi.

C) Anasını sirri açmağa məcbur etdi.

D) Anasına yalan danışdı və əsirlikdən qayıdan Əgrək adlı bir igidlə görüşmək üçün ondan icazə istədi.

❷ Səgrəyin yerində olsaydınız, sirri öyrənmək üçün siz də onun kimi hərəkət edərdinizmi? Müzakirəyə qoşulun.

❸ Verilmiş cümlələri tərcümə edərək, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı haqqında məlumatınızı artırmağa çalışın.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ana dilimizin və tariximizin ən möhtəşəm abidəsidir. Dastan 12 hissədən ibarətdir. Hər hissə “boy” adlanır. Dastan belə başlayır: “Məhəmməd peyğəmbərin zamanına yaxın Bayat (24 oğuz tayfasından birinin adı) boyunda (tayfasında) Qorqud ata deyilən bir kişi vardı. O kişi oğuzların kamil bilicisi idi: nə deyirdisə, olurdu ...”.

“Uşun Qoca oğlu Səgrək boyu” dastanın 10-cu boyudur.

4 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri və ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən qurun və yazın. Oxuduğunuz cümlələri siz qursaydınız, bu sözlərdən hansına üstünlük verərdiniz?

5 Mətnəki yaşıl boşluqlar hansı variantdakı sözlərin yerinə qoyulub?

A) atılarda, yolladılar, verdi

B) tullananda, elədilər, bildi

C) salınanda, göndərdilər, gördü

D) göndəriləndə, yazdılar, elədi

6 Deyə bilərsinizmi, mətnəki iki söz niyə eyni rəngdə (göy) verilib? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün özünüzdən bu cür misallar deyın.

7 “Cəsur” sözünü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olmaz? Fikrinizi əsaslandırın.

A) qoçaq

B) igid

C) cürətli

D) mərd

E) ağıllı

8 Mətnədən seçilmiş aşağıdakı sözləri kök və şəkilçiyə ayırıb dəftərinizə yazın. Həmin köklərdən başqa hansı sözləri düzəldə bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın və düzəltdiyiniz sözləri də dəftərinizə yazın.

çapar, görüşmək, qarşılamaq, dustaqlıq, qucaqlamaq, evləndirmək

9 Mətnin məzmunu üzrə beş bənddən ibarət plan tərtib edib, yazın.

10 Uzun ayrılıqdan sonra insanlar bir-biri ilə görüşəndə hansı sözləri işlədirlər? Düzgün olanlarını seçib səsləndirin.

1) Ömrün uzun olsun! 2) Xoş gördük! 3) Sizi gördüyümə çox sevindim!
4) Gözləriniz aydın olsun! 5) Uğur olsun! 6) Sizin üçün darıxmışdıq!
7) Gözlərim yolda qalmışdı! 8) Nə yaxşı ki, gəldiniz! 9) Gəldiyinizə çox sevindim!
10) Xeyir aparasınız! 11) Sağ gedib, salamat qayıdasan. 12) Allah ürəyinizcə versin!

11 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözün bildiyiniz mənalərini cümlələrdə işlədin.

§ 31. UŞUN QOCA OĞLU SƏGRƏK BOYU

2-ci hissə (ixtisarla)

Səgrək toy günü nişanlısına: “Qardaşımın üzünü görməyincə, ölmüşsə, qanını almayınca, qoy qıncıma doğranım!” – deyib **atını yəhərlədi**. Döyüş paltarını geyindi.

Nişanlısı nə qədər yalvarıb onu saxlamaq istəsə də, Səgrək: “Qardaşımın başına and içmişəm, dediyimdən dönmərəm”, – dedi.

Ata-anası çox **ah-nalə etdilər**, yalvardılar, “oğul, getmə”, – dedilərsə də, çarə olmadı. Səgrək: “Qardaşım tutulan o **qalaya** getməyə bilmərəm!” – dedi.

Belə olduqda ata-anası: “Get, oğul! **Yolun açıq olsun!** Gedib-qayıtmaq qismətində varsa, sağ-salamat gedib **gələsən!**” – dedilər.

Səgrək ata-anasının əlini öpdü. **Sıçrayıb** Qaracıq atına mindi. Gecəni gündüzə qatıb üç gün, üç gecə at çapdı. Dərəşəm sərhədindən keçib, qardaşının tutulduğu **qoruğa** gəldi. Qılınc çəkib 6 ilxıçı kafiri **yərə sərdi**. Üç gün gecə-gündüz at çapdığından onu **yuxu basdı**. Atının yüyənini **biləyinə** bağladı, yatıb **yuxuya getdi**.

Qara Təkurun **casusları** ona xəbər verdilər ki, bir oğuz igidi gəldi, ilxıçıları öldürdü, dayları hürkütdü, gətirib qoruğa saldı.

Kafirin başçısı onu tutub gətirmək üçün 60 silahlı göndərdi. **Səgrəyin** atı yaxşı atlardan idi. At kişnərtisini eşidib, çəkib onu **oyatdı**. **Səgrək** yerindən sıçradı, onların hamısını qılıncdan keçirdi, atının yüyənini biləyinə keçirib yenə yatdı.

Necə düşünürsünüz, Səgrək qardaşını xilas edə biləcəkmi? Əhvalatı necə davam etdirərdiniz?

Kafirlərin sağ qalanları qaçaraq olanları Qara Təkura **çatdırdılar**. Bu dəfə Təkur **əsəbiləşib** 100 adam göndərdi. At yenə oğlanı oyatdı. Səgrək gördü ki, bir alay atlı gəlir. Durdu, atına mindi, salavat çəkdi. Kafirlərin hamısını qılıncdan keçirdi, yenə **dönüb** öz yerinə gəldi. Atının yüyənini biləyinə keçirdi, ancaq bu dəfə at oğlanın qolundan açılıb qaçdı.

Təkur bu dəfə 300 adam **göndərmək** istədi. Ancaq kafirlər dedilər ki, getmirik, kökümüzü kəsib hamımızı qırar. Gördülər ki, **Səgrəklə** bacara bilməyəcəklər, dedilər ki, oğuz oğlunu oğuz oğlu **məğlub edə bilər**. Gəlib **Əgrəyə** dedilər: “İgid, təkur sənin gücünə-qeyrətinə sığındı. Burada bir **dəli igid yolçunun-dilənçinin**, çoban-çoluğun **çörəyini əlindən alır**. Tut o igidi öldür, səni azad eləyək, çıx get!” (ixtisarla)

Necə düşünürsünüz, Əgrək kafirlərlə razılaşıcaqmı? Bəs siz bu əhvalatı necə davam etdirərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin.

SÖZLÜK

qismət	yüyən
ilxıçı	day
alay	hürkütmək

SÖZ EHTİYATI

qılıncdan keçirmək	kökünü kəsmək
gecəni gündüzə qatmaq	salavat çəkmək
gücünə-qeyrətinə sığınmaq	

1) Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

1) Səgrəyin nişanlısı nə etdi ki, o, döyüş paltarını soyundu və atını açıb buraxdı?

2) Ata-anasının icazə verməsinə baxmayaraq, Səgrək niyə qardaşının əsir düşdüyü qalaya getmək istəmədi?

3) Qardaşının tutulduğu qoruğa çatanda Səgrək nədən qorxdu?

4) Səgrək yatanda kafirlər onun atını necə ələ keçirdilər?

5) 60 silahlı Səgrəyi əsir götürəndə at niyə kişnəmədi?

6) Səgrəyi Qara Təkurun yanına gətirəndə o, kafirin əlini öpüb nə xahiş etdi?

2 Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərdən təsdiq və inkarda olanları seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər bir feilin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirib qarşısında mötərizədə qeyd edin.

3 “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə bağlı deyilənlərdən biri səhvdir.

Testin düzgün cavabını tapmaq üçün tədqiqat aparmanız lazım gələcəkdir.

A) “Uşun Qoca oğlu Səgrək boyu”nun qəhrəmanı Qazan xandır.

B) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının əlyazma nüsxələrindən biri Almaniyanın Drezden kitabxanasında, biri isə İtaliyada Vatikan kitabxanasında saxlanılır.

C) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı elm aləminə 1815-ci ildə məlum olmuşdur.

D) “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı 12 boy və bir müqəddimədən ibarətdir.

4 Tapmacanı oxuyun. Necə bilirsiniz, cavabın oxuduğunuz mətnlə hər hansı bir əlaqəsi varmı?

Gözü bənzər ceyrana,

Adam çıxsa üstünə,

Xidmət edər insana.

Baş əyməz heç sultana. ✉

5 Aşağıdakı cavablardan hansını Səgrəyə aid etmək olmaz?

A) sözünün üstündə duran

B) dediyindən dönməyən

C) qardaşı üçün canından keçməyə hazır olan

D) kafirlərdən qorxub qaçan

6 Mətnəki sayları tapıb sözlə yazın və cümlələrdə işlədin.

7 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri ələ sözlərlə əvəz edin ki, cümlələrin mənası dəyişməsin.

8 Dastanın 1-ci və 2-ci hissəsində işlənən xüsusi isimləri seçib müvafiq sütunlarda yazın və hər birinin nə bildirdiyini izah edin.

9 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərin yazılışı ilə bağlı bildiyiniz qaydanı yadınıza salın və izah edin. Bu sözləri ismin müxtəlif halları üzrə dəyişib yazın.

10 Mətnə işlənmiş alqışları seçib səsləndirin, sonra Dədə Qorqudun aşağıda verilmiş alqış və dualarını oxuyun, mənasını izah etməyə çalışın.

- 1) Haqq yandıran çırağın daim yansın! 2) Qanadlarının ucları qırılmasın!
- 3) Qarlı uca dağların yıxılmasın! 4) Kölgəlik hündür ağacın kəsilməsin!
- 5) Coşqun axan gözəl suyun qurumasın! 6) Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!

§ 32. UŞUN QOCA OĞLU SƏGRƏK BOYU

3-cü hissə

Əgrək kafirlə razılaşdı. Onun saç-saqqalını ülgüclədilər. Bir at, bir qılnc verdilər, 300 kafiri də ona qoşdular.

Kafirlər Səgrəyi kənardan Əgrəyə göstərib qorxularından yaxına getmədilər. Əgrək dedi:

– Siz gözləyin, mən gedim onun əl-ayağını bağlayım, siz **sonra** gələrsiz.

Əgrək atından düşüb onu bir budağa ilişdirdi. Gördü ki, bir gözəl, ala gözlü gənc igid **puçur-puçur** tərləyib yatır, gələndən-gedəndən xəbəri yoxdur. **Birdən** gözü yanına qoyduğu qopuza sataşdı. Öz eli-obası yadına düşdü. Qəhərləndi və qopuzu əlinə aldı, **dərdli-dərdli** çalib oxudu.

Səgrək gərnəşib ayağa durdu. Əli **qılncının dəstəyindən** yapışdı ki, onu vura, gördü ki, əlində qopuz vardır. Dedi: “Ay kafir, dədəm Qorqudun qopuzuna hörmət edib səni vurmam. Əgər əlində qopuz olmasaydı, qardaşımın başına and olsun, səni **iki para edərdim**”.

Səgrək çəkib qopuzu onun əlindən aldı və dedi: “Ey kafir, mənə de görüm, qalanızda dustaq varmı, atımı yorub bura gəlməyim qardaş üçündür”.

Əgrək dedi: “Qardaş, **yerin-yurdun** haradır, hansı eldənsən? Döyüş günü **öndə gedən** igidiniz, böyük bayraq götürən xanımız kimdir? İgid, sənin atan kimdir? İgid adamın igiddən ad gizlətməsi eyibdir, sənin adın nədir? İgid, söylə mənə, yoxsa sən mənim **beşikdə qoyub gəldiyim** qardaşımсан mı?”

Əgrəyin sözü Səgrəyi tutdu. Odur ki, dedi:

– Böyük **bayraq götürən** xanımız Bayındır xandır!

Döyüş günü **öndə gedən** igidimiz Salur Qazandır!

Atamın adını soruşursan, Uşun Qocadır!

Mənim adımlı bilmək istəsən, Səgrəkdir!

Qardaşım varmış, deyirlər, adı Əgrəkdir.

Sonra dedi: “Beşikdə qoyub gəldiyin qardaşınam”.

İki qardaş qalxıb qucaqlaşib görüşdülər. Əgrək kiçik qardaşının boynunu, Səgrək isə böyük qardaşının əlini öpdü.

Sonra iki qardaş birləşib qara donlu kafirləri **qırıb-çatdılar**, qovub qalaya

saldılar. Dərəşam suyunu üzüb keçdilər. Gecəni gündüzə qatıb, Oğuz yurdunun sərhədinə **yetişdilər**. Səgrək ağ saqqalı atasına muştuluqçu göndərirdi.

Uşun Qocanın qapısına **çapar** gəldi: "Muştuluq! Gözün aydın! Oğullarının ikisi də sağ-salamat gəldi!" – dedilər.

Uşun Qoca eşidib şad oldu. **Gumbur-gumbur** təbillər çalındı. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirildi. **Şadlıq**, yemək-içmək oldu.

Uşun Qoca böyük oğlu üçün də gözəl gəlin gətirdi.

Elin ağsaqqalı Dədə Qorqud da gəldi, igidlərə xeyir-dua verdi.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından

SÖZLÜK

ülgücləmək

qəhərlənmək

muştuluqçu

ilişdirmək

gərnəşmək

SÖZ EHTİYATI

aygır

buğra

xeyir-dua vermək

① Mətn üzrə tərtib edilmiş planda ardıcılıq pozulmuşdur. Düzgün ardıcılıqı bərpa edin və plan əsasında məzmunu qısaca danışın.

- 1) Əgrəyin kafirlə razılaşması.
- 2) İki qardaşın qucaqlaşması.
- 3) Səgrəyin atasına muştuluqçu göndərməsi.
- 4) Əgrəyin qopuzu görməsi.
- 5) Əgrəyin Səgrəyin kimliyini soruşması.
- 6) Dədə Qorqudun xeyir-dua verməsi.

② Qardaşların biri-birini tanımasına nə səbəb oldu? Bunu tapmaq üçün verilmiş cümlələrdə boşluqların yerinə hansı sözü yazmaq lazımdır? Sözü əlavə edərək, cümlələri dəftərinizə köçürün.

– Ay kafir, dədəm Qorqudun [] hörmət edib səni vurmadım. Əgər əlində [] olmasaydı, qardaşımın başına and olsun, səni iki para edərdim!

③ "Oğuz oğlunu oğuz oğlu məğlub edə bilər" ifadəsini necə izah edərsiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

④ Mətnə qardaşların görüşdüyü hissəni səhnələşdirin. Bu işdə müəlliminizin köməyindən istifadə edin.

⑤ Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Siz gözləyin, mən gedim ... 2) Qəhərləndi və qopuzu əlinə ... 3) Səgrək qılıncın dəstəyindən yapışdı ki, ... 4) Ey kafir, mənə də görün, qalanızda dustaq ... 5) Əgrək kiçik qardaşının boynunu, ... 6) Döyüş günü öndə gedən ...

6 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə yazın. Sualların köməyi ilə həmin sözlərin nə bildirdiyini müəyyənləşdirin və hansı söz qrupuna aid olduğunu izah edin. Həmin sözləri başqa cümlələrdə də işlədin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

İlişdirmək – 1. Bir şeyi başqa bir şeyə keçirib bənd etmək, taxmaq; bir şeyi çəngəl, mıx, düymə və s. bu kimi şeylərlə tutdurmaq; Bağlamaq, bənd etmək – Atı budağa ilişdirdi; Dolaşdırmaq, dolaşmaq salmaq – Açar ilişir.

2. **Məcəzi mənada:** Bərk vurmaq, çəkmək (sillə, yumruq, təpik və s.) – Oğruya bir yumruq ilişdirdim.

3. (Birisinin) işini qarışdırmaq, pis bir əngələ salmaq, dolaşığa salmaq, dolaşdırmaq – Dostumu yamanca ilişdirdilər.

7 Dastandan götürülmüş aşağıdakı parçanı oxuyun və düşünün: bu sözləri dastan qəhrəmanlarından hansı söyləyə bilər?

Ağzın üçün ölüm, qardaş!

Dilin üçün ölüm, qardaş!

Ərmi, igidmi oldun, qardaş?!

Qəribliyə qardaşın üçün sənmi gəldin, qardaş?!

8 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözün mətnə uyğun mənasını izah edin və onu cümlələrdə müxtəlif mənalarda işlədin.

9 Dastanın axıncı cümləsini bir daha oxuyun. Əvvəl öyrəndiyiniz alqış və duaları yadınıza salın və Dədə Qorqudun yerinə xeyir-duanı indi siz verin.

❁ Yadınızda saxlayın ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı 12 boyun hamısının sonunda Dədə Qorqud gəlib söz söyləyir, xeyir-dua verir.

10 Buraxılmış şəkilçiləri artırmaqla cümlələri köçürün.

İgidim, mən sən.. bir il gözlər..

Bir ilə gəlmə.., iki il gözlər..

... Altı yol.. ayrıcında çadır qurar.. ,

Gedən.. , gələndən xəbər soruşar..

Xeyir xəbər gətirən.. at, don verər.. ,

qaftanlar geydirər..

11 Dədə Qorqudun yeni alqış-dualarını oxuyun və yadda saxlayın. Nitqinizdə yeri gələndə onlardan istifadə edin.

DƏDƏ QORQUQD ALQIŞ-DUALARI

- 1) Qadir Allah üzünü ağ etsin! 2) Allah-Təala sənə bir oğul versin!
3) Elimizdə çalıb oxuyan **ozan** olsun! 4) Allah verən **umudun üzülməsin!**
5) Çaparkən ağ-boz atın **büdrəməsin!** 6) Çalanda qara **poladüz** qılıncın **kütləşməsin!** 7) Vuruşarkən uzun **nizən** əyilməsin! 8) Əlin var olsun! 9) Bu ad, bu yigidə **qutlu** olsun!

❁ Fərqləndirilmiş söz və ifadələrin mənalarını lüğətdən öyrənin.

§ 33. VƏTƏN ƏBƏDİ QORUQDUR ...

Vətəni sevmək azdır,
Onu qorumaq gərək ...
Vətənim demək azdır,
Vətənin olmaq gərək ...

Onun adi torpağı
Ruhdan, candan irəli.
O, atadan qabaqdır,
O, anadan irəli...

Övlad gərək vətənə!
Vətəndir yol, – deyirlər.
Ona qurban gedənə
Əsil oğul deyirlər.

Onun əvəzi olmur,
O, hər kəsdən irəli ...
Gözdən əzizi olmur,
Vətən gözdən irəli ...

Nə vaxt viran olur o,
Zülmət gəzir üzündə,
Cığırını, yolunu,
Yad çəkmələr əzəndə ...

Bilir ərlər, ərənlər
Vətənə tay olmayır ...
Ömürdən pay verərlər,
Vətəndən pay olmayır ...

Cabir Novruz

SÖZLÜK

əzmək

ərlər

ərənlər

viran olmaq

❶ Şair nə üçün Vətəninə əbədi qoruğa bənzədir? Hansı variant şeirin məzmunu ilə birbaşa əlaqələnmir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

A) Qoruq qiymətli məkan olduğu və onu qorumaq hamının borcu olduğu üçün.

B) Qoruqda çoxlu sayda nəslə kəsilməkdə olan canlılar saxlandığı üçün.

C) Vətən yolunda minlərlə oğul və qızlarımız canlarından keçib şəhid olduqları üçün.

D) Vətən gözdən də, candan da əziz olduğuna görə.

E) Vətən torpağı atadan da, anadan da qabaq olduğuna görə.

2 “Vətən hər şeydən şirindir!” – atalar sözü ilə şeirin hansı misraları uyğunluq təşkil edir? Həmin misraları öz sözlərinizlə izah edin.

3 Aşağıdakı sözlərin suallarını qarşılarında yazın. Hansı sözlərə sual vermək olmur? Rus dilindəki biliklərinizə əsasən mülahizələrinizi söyləyin.

övlad –, görə –, torpağı –, qurban –, ərənlər –, üçün –, əziz –, zülmət –, oğul –, qorumaq –, ötrü –, gözdən –, cığırını –, deyirlər –, ancaq –, ilə –.

❁ Sual verə bilmədiyiniz sözləri cümlədə işlədin. Onların cümlədəki başqa sözlərlə necə əlaqələndiyinə fikir verin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, hər birimiz nitqimizdə əsas məna ifadə edən sözlərlə yanaşı, **köməkçi nitq hissələri**ndən də istifadə edirik. Köməkçi nitq hissələri konkret mənaya malik olmadığı üçün onlara sual vermək olmur.

Azərbaycan dilində işlənən köməkçi nitq hissələri **qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər** və **nidadır**.

4 Hansı fikir şeirin məzmununa uyğun gəlmir?

A) Vətən üçün canından keçənlərə Vətən əsl oğul deyir.

B) Vətəni dünyada təbliğ etmək üçün bir sıra ölkələrə səyahət etmək, həmin ölkələrin insanları ilə görüşmək tələb olunur.

C) Vətəni sevdiyini göstərmək üçün onu tərifləmək azdır, Vətənə xidmət etmək, onu qorumaq, ona layiqli övlad olduğunu işlə sübut etmək lazımdır.

D) Göz insan üçün ən əziz nemət sayılır, ancaq Vətən gözdən də əzizdir.

5 Şeirin 2-ci və 4-cü bəndlərindəki “irəli” sözü hansı mənalarda işlənib?

A) əziz

B) öndə

C) vacib

D) qabaqda

E) vəfalı

6 Vətənimizin təhlükə ilə qarşılaşması, düşmənlərin doğma torpaqlarımızın müəyyən hissəsini tapdaq altında qoyması şeirin hansı bəndində təsvir olunur? Həmin bənddə məcazi mənada işlənmiş ifadənin mənasını izah edin.

7 Verilmiş atalar sözləri əvvəlki siniflərdən sizə tanışdır. Oxuyun, səhvləri tapıb, onların düzgün şəklini yazın.

1) Elə arxalanan igidin arxası yərə dəyər. 2) Torpaq deyər: – Dirilt məni, öldürüm səni! 3) Vətənə gəldim, limana gəldim. 4) Qürbət Vətən olsa, yenə cənnət yaxşıdır. 5) Vətənin min qışı qürbətə yüz baharından yaxşı deyil. 6) Bülbül vətəni sevir, insan – gülməz. 7) Gözsüz yaşamaq olar, vətənsiz də yaşamaq olar.

8 Aşağıdakı cümlələri diqqətlə oxuyun. Hansı cümlədə “doğru” sözü əşyaya, hansı cümlədə isə hərəkətə aid əlamət bildirir? Bəs 3-cü cümlədə bu söz nə bildirir?

1) Doğru söz acı olar. 2) Doğru ol, asan yol ilə get. 3) Evə doğru qaçmağa başladı. 4) Doğru yolla gedən yorulmaz. 5) Doğrusu, sənə inanmağım gəlmir.

❁ Çalışmada verilmiş cümlələrdən hansılar atalar sözləridir. Onları seçib səsləndirin və mənasını izah edin.

9 Aşağıda 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsində şəhid olmuş 20 yaşlı tələbə – şair Ülvü Bünyadzadənin ölümündən xeyli qabaq yazdığı “And”dan bir neçə cümlə verilmişdir. Oxuyun və nəticə çıxarın: əsl vətənpərvər necə olmalıdır?

AND

“Mən, Bünyadzadə Ülvü Yusif oğlu, həyatımda ilk və son dəfə öz vicdanım qarşısında and içirəm: bir elin, bir millətin adını **təmsil etdiyimi** heç zaman unutmayacağam; Azərbaycan torpağımın **qürurdan, qeyrətdən** yoğrulmuş adını müqəddəs tutacaq, bu ada **ləkə vurmaq istəyən** bütün ünsürlərə qarşı duracağam; ... nəyin bahasına olursa-olsun, öz azərbaycanlı “mən”imi təsdiq edəcəyəm. Əgər **vədimə xilaf çıxsam**, qoy anamın südü, elimin çörəyi mənə haram olsun, Vətən üzünü görməyim.

İmza: B. ÜLVİ. 10.IX-89”.

SÖZLÜK	ünsür	təmsil etmək
--------	-------	--------------

❁ Qırmızı rəngdə verilmiş söz və ifadələrin mənasını lüğətdən tapıb öyrənin və hərəsini bir cümlədə işlədin.

10 Verilmiş aforizmi əzbərləməyə çalışın. Bu aforizmi Ülvü Bünyadzadə kimi şəhidlərə aid etmək olarmı? Fikrinizi açıqlayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Ölüm var ki, həyat qədər dəyərlidir,

Həyat var ki, ölümdən də zəhərli... Hüseyn Cavid

11 Ülvü Bünyadzadənin “Vətən üçün ölməliyik” şeirindən aşağıdakı bəndi oxuyun. Nəzərə alın ki, şəhid şair bu şeiri yazanda sizinlə eyni yaşda idi. Necə düşünürsünüz, vətənə sevgi nə vaxtdan başlamalıdır? Müzakirəyə qoşulun.

VƏTƏN ÜÇÜN ÖLMƏLİYİK

(Sınıf yoldaşlarıma)

Döyüslərdə yoğrulmuşuq,
Gələcəyə qaranquşuq.

Həyat üçün doğulmuşuq,
Vətən üçün ölməliyik!

1982-ci il

❁ Şeirdə işlənmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənləşdirin.

❁ Şeirin adındakı “üçün” sözünün əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək olmaz?

A) yolunda

B) uğrunda

C) naminə

D) düşünüb

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Tutmaq – 1. Əli ilə bir şeydən yapışmaq. – Divardan tutmaq; əlində saxlamaq – Pulu əlində bərk tut. 2. Diri-diri ələ keçirmək, ovlamaq – Balıq tutmaq. 3. İşğal etmək, zorla bir yeri almaq, ələ keçirmək – Gecə düşmənlər kəndi tutdular. 4. Yoluxmaq, xəstələnmək – Qrip tutmaq. 5. Göyərmək, bitmək – Tinklərin bir hissəsi tutmadı. – 6. Qapmaq, dişləmək – İt onu tutdu.

§ 34. GÜCLÜ OĞLAN

Bu vaxtacan tay-tuşları arasında hələ heç kəs İlqarın kürəyini yerə vura bilməmişdi. On iki yaşı olsa da, hər cəhətdən **yaşadlarından seçilirdi**.*

Bir gün qonşuları Hətəm əmigilə qonşu kənddən bir oğlan qonaq gəlmişdi. Uşaqlar bir yerə toplaşib söhbət edirdilər. Hətəm əminin oğlu Əziz lap uzaqdan İlqarın gəldiyini görüb onu yanına **çağırdı**. Qonağı göstərüb dedi:

– Tanış ol. Adı Elmardır. Kəndlərində yaşadlarının hamısının kürəyini yerə vurur. Onunla güləşə bilərsənmi?

– Niyə güləşmirəm? – İlqar **tez** cavab verdi.

– Hə, onda başlayın.

Hər ikisi köynəklərini soyunub bir-birinə yaxınlaşaraq tutaşdılar. İlqar özü imkan verdi ki, birinci fəndi Elmar **işlətsin**. Həm də onun gücünü öyrənmək istəyirdi. Ancaq Elmarın işlətdiyi fənd **baş tutmadı**. İlqar cəld hərəkətlə onu başı üstündən asırıraq kürəyini yerə vurdu. Ətraflarına toplaşan uşaqlar da, Əziz də açıq-açıqına tərəfgirlik eləyib dedilər ki, yox, **bu, kov deyil**. Elmarın ayağı daşa **ilişdi**. Təzədən güləşin.

İlqar bir az hirsəndisə* də, **üzə vurmadı**. **Təzədən** tutaşdılar. **Bu dəfə** yenə bir göz qırpmında İlqar Elmarın ayaqlarından yapışib **arxasını yerə vurdu**. Uşaqlar hay-küy qopardılar.* **Əziz yenə dilləndi**:

– Yox, bu da kov deyil. **Sən** güləşə başlamamışdan Elmarın ayağından tutdun.* Yenə təzədən güləşin. **Bu dəfə** kim qalib gəlsə, demək, o, güclüdür.

Bir də tutaşdılar. **Bu dəfə** Elmar çox **ehtiyatla**, **çəkini-çəkini** güləşirdi, nə qədər fənd işlətsə də, **bir şey çıxmırdı**.

Elmar İlqarın qollarından tutub **geri** qanıranda İlqar **qəflədən** çevrilib onu üstündən aşırıdı və kürəyini yerə vurdu.

Uşaqlar yenə **qışqırırdılar**. Əziz dedi :

– Sən Elmarın arxasını yerə vurmamışdan **əvvəl** çevriləndə kürəyin yerə dəydi.* Odur ki, Elmar səndən güclüdür .

İlqar hirsindən **qəhərlənə-qəhərlənə** ayağa durdu. Gözü ona qarşı edilən haqsızlıq İlqara o qədər **pis** təsir etmişdi ki, elə bil uşaqların hamısı üstünə düşüb onu **möhkəmcə əzişdirmişdilər**. Ağlamaq istəsə də, **özünü zorla saxlayırdı**. Yorğun-yorğun, gözlərinə heç nə görünmədən köynəyi əyninə geydi və kitab-dəftərini qoyduğu yerə **sarı addımladı**.*

Kitab-dəftərini qoltuğuna vurub, fikirli-fikirli evə **tərəf** gedirdi ki, birdən kiminsə əlini çiyində hiss etdi. Fikrindən ayrılıb yanə çevrildi. Elmar gülümsəyə-gülümsəyə ona baxırdı. Onu görcək qeyri-ixtiyarı İlqar da **gülüm-sündü**, bayaqdan ürəyinə dolmuş hirs-hikkəsi elə bil bircə anda yoxa **çəkildi**.

Sən incimə, İlqar, – deyə Elmar sözə başladı. – Əzizgil qonaq olduğum **üçün** mənə tərəfgirlik elədilər. Sən məndən güclüsən .

Bayaqdan pərtlikdən rənginə qaranlıq çökmüş İlqarın sir-sifəti elə bil duruldu və bu ara o başa düşdü ki, Elmar yaxşı oğlandır. Mehribanlıqla Elmarın təbəssümdən işıqlanmış üzünə baxıb yumşaq-yumşaq etiraz etdi :

– Yox, sən məndən güclüsən!..

Könül Abdullayeva

SÖZLÜK

fənd	gözü	aşırmaq	qanırmaz
tərəfgirlik etmək		əzişdirmək	tutaşmaq

1 Cümlələri mətnin məzmununa uyğun olaraq ardıcıl sıralayın.

- 1) Elmar İlqarın ondan güclü olduğunu etiraf etdi.
- 2) Üç dəfə döyüşdükdən sonra Elmar İlqarın kürəyini yerə vura bilmədi.
- 3) İlqar yaşıdları içərisində güclü oğlan sayılırdı.
- 4) Yaşıdlarının Elmara tərəfgirlik etmələri İlqara pis təsir etmişdi.
- 5) Bir gün qonşu kənddən qonşu Hətəm kişigilə qonaq gəlmişdi.

2 Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun gəlir?

- A) Elmar qonaq olduğu üçün uşaqlar onun tərəfini saxladılar.
- B) Əslində Elmar İlqardan güclü idi.
- C) İlqar özünün gücsüz olduğunu başa düşüb qəhərləndi.
- D) Elə ilk cəhddə Elmar İlqarın kürəyini yerə vurdu.

3 Necə düşünürsünüz, uşaqların Elmara tərəfgirlik etməsi düzgündürmü?

Sizlərdən biri o uşaqların arasında olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4 “Hikmət xəzinəsi”ndən aşağıdakı aforizmi oxuyun və yadda saxlayın. Aforizmdə deyilən fikri bu hekayənin qəhrəmanlarına aid etmək olarmı?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Dostlarla lovğa davranan adam onların səmimi məhəbbətini qazana bilməz. Əbu Səid Təbrizi

5 Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib dəftərinizə yazın. Sualların düzgün tərtibinə diqqət yetirin.

6 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Onların aid olduğu sözlərin ismin hansı halında işləndiyini müəyyənləşdirin.

7 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş feilləri kök və şəkilçiyə ayıraraq yazın. Bu feillərdən ikisi quruluşuna görə o birilərindən fərqlidir. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

8 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş feillərin köklərindən eyniköklü sözlər düzəldib yazın. Düzəltdiyiniz sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

9 Hansı atalar sözü mətnin məzmununa uyğundur? Nə üçün?

A) El gücü, sel gücü.

B) Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi.

C) İgidlik biləklə deyil, ürəklədir.

D) Yaxşılıq yerdə qalmaz.

10 Mətnin məzmunu əsasında cümlələri tamamlayın.

1) İlqar bir az hirsəndisə də, ... 2) Bu dəfə kim qalib gəlsə, ... 3) Bu vaxtayan tay-tuşları arasında hələ heç kəs.... 4) İlqar fikirli-fikirli evə tərəf gedirdi ki, 5) İlqarın sir-sifəti elə bil duruldu və ... 6) İlqar ağlamaq istəsə də,

11 Mətnə qara rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etsək, məna dəyişməz?

A) işə yaramadı

B) alınmadı

C) nəticə vermədi

D) kömək etmədi

12 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirib müvafiq sütunlarda yazın və hər birinin qarşısında suallarını qeyd edin.

Sadə	Düzəltmə	Mürəkkəb
------	----------	----------

13 Onların aid olduğu sözləri hansı cəhətdən (zaman, yer, tərz və s.) izah etdiyini aydınlaşdırın.

13 Mətnə işlənmiş mürəkkəb sözlərin yazılışı üzərində müşahidə aparın. Onların nə üçün bitişik və ya defislə yazılmasının səbəbini bilirsinizmi?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Bir vurğu altında deyilən mürəkkəb sözlər **bitişik yazılır**. Məsələn: ayaqqabı, itburnu, sarıköynək, hazırcavab, gözgörəsi, hərdənbir, günorta.

Aşağıdakı mürəkkəb sözlər defislə yazılır:

a) eyni sözün təkrarından əmələ gələnlər: dəstə-dəstə, fikirli-fikirli, yorğun-yorğun, top-top, birdən-birə, tez-tez, şirin-şirin, dadlı-dadlı və s.

b) yaxın mənalı və antonim sözlərdən əmələ gələnlər: dost-tanış, oğul-uşaq, gec-tez, dərə-təpə, gecə-gündüz, get-gəl, dost-düşmən, az-çox və s.

c) tərəflərindən biri ayrılıqda işlənməyən sözlərdən əmələ gələnlər: əyri-üyrü, uşaq-muşaq, kağız-kuğuz, kələ-kötür, qarma-qarışıq, zir-zibil və s.

d) əvvəlinci hissəsi “qeyri, əks, anti, eks, super” və s. kimi sözlərdən ibarət olanlar: qeyri-ixtiyari, qeyri-adi, anti-faşist, eks-prezident və s.

14 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin kontekstə uyğun qarşılıqlarını tapıb səsləndirin.

§ 35. ATIN BELİNDƏKİ KƏRƏM İDİ...

İsrafil nəse demək istəyirdi ki, birdən atasını təzə görmüş kimi təəccüblə* ona baxdı. Gözlərini döyə-döyə soruşdu:

– Ağam, papağın hanı?

Nəzərlər ağaya dikildi. Bəlkə, kişi papağını çıxarıb yanına qoymuşdu? Baxışlar onun yan-yörəsində dolaşdı. Yox, qaragül buxara papaq gözə dəymədi. Görünür, bu vurhavurda, bu qaçaqaqda papağın nə vaxt, harada düşdüyündən heç kəsin xəbəri olmamışdı. Bəlkə, kişinin özü də bundan xəbərsiz idi? Yox, ağa bayaqdan elə buna görə tutulubmuş. Kədərli halda bildirdi:

– Ağ yalda güllə yerə saldı.

Hamı məyus oldu. Araya soyuq sükut çökdü.

Kərəm fikirli-fikirli gəlidiyi yollara boylandı. Sükutu İsrafil ağa pozdu:

– Mən gedib gətirərəm.

Oruc ağa oğluna baxdı. Ona güvəndi. İsrafil sözünü tamamladı:

– Amma indi yox, sabah. İndi ora getmək xatadı.

Ağanı elə bil don vurdu. O, oğlundan belə cavab gözləməirdi. Bu Acı dərə onu havasız bir zindan

kimi sıxdı. Təəssüflə* **köksünü ötürdü** və sinəsinə əyilmiş **başını buladı**. Bir **xeyli** heç kəs dinmədi. Sükutu pozmağa kimsə **cəsarət etmədi**. Nəhayət, Oruc ağa özü **dilləndi**:

– Yaxşı, siz gedin!

Bəs sən?! – İsrafil sadələvhlüklə soruşdu. Ağa oğlunun üzünə baxmadan astadan israr etdi.

– **Papaqsız** kəndə getmərəm. Hava çox istidir.

Sözün **dərinliyinə** varmayan İsrafil yenə:

– Ağam, axı...

Ata oğlunun sözünü ağzında qoydu:

– Sənə dedim, papaqsız kəndə **ayaq basmaram**. Kişinin ya papağı qaldı, ya başı fərqi yoxdur. Demirsən, sabah gətirərsən? Mən də sabah kəndə gedərəm.

Elə bu zaman qəflətən at ayaqlarının tappılısı **əşidildi**. Dərəni toz dumanı bürüdü. **Hürkmüş** nəzərlər tez o **səmtə dikildi**. Əllər silahları qamarladı. Atlının kimliyi **bilinmədi**. O, yalnız tozlu dərədən **döşə qalxanda** elə bil **şimşək çaxdı**.

Atın belindəki Kərəm idi...

Fərman Eyvazlı – “Qaçaq Kərəm” romanından

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
sükut	qamarlamaq	Ağ yal	
xata	bürümək	dərinliyinə varmaq	
səmt	israr etmək	sözünü ağzında qoymaq	
sadələvhlüklə		qaragül buxara papaq	

❶ Mətni oxuyun, əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, mətni “Kişinin ya papağı qaldı, ya başı ...” adlandırmaq olardımı?

❷ Ağanın papağının başında olmaması niyə təəccüblə qarşılandı? Mətn-dən çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səslandırın.

- A) Heç kəs ağanı indiyədək papaqsız görməmişdi.
- B) Hava çox isti olduğu üçün ağa papağını çıxarmışdı.
- C) Azərbaycanlı kişisi üçün papağın başında olmaması pis mənə verirdi.
- D) Vurhavurda, qaçaqaqda heç kəs ağanın papağının düşdüyünü görməmişdi.

❸ Aşağıdakı suallara cavab verin və mətni səhnələşdirin.

- 1) Oruc ağanın papağı niyə başında deyildi?
- 2) Ata ilə oğul arasında nə barədə dialoq gedir?
- 3) Oruc ağanın papağı harada düşmüşdü və buna nə səbəb olmuşdu?
- 4) Oruc ağa niyə kədərli görünürdü?
- 5) Oruc ağa niyə təəssüflə köksünü ötürdü?
- 6) Bir azərbaycanlı kişisi üçün nə qeyrət rəmzi sayılır?
- 7) Kərəmin gedişi nə üçün hamını təəccübləndirdi?

4 Mətnə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

5 Mətnə çəhrayı rəngdə verilmiş sözün yerində hansı ifadəni işlətmək olmaz?

- A) tutuldu B) xəyala daldı C) pərt oldu D) sarsıldı

6 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri aşağıdakı sütunlara uyğun olaraq qruplaşdırıb köçürün və suallarını qarşılarında qeyd edin. Sonra həmin sözləri mənalı hissələrinə ayıraraq yazın. Hər sözdə neçə mənalı hissə olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

- İsimdən düzələn Sifətdən düzələn Feildən düzələn

7 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri aid olduqları feillərlə yanaşı yazın. Onların aid olduğu sözləri hansı cəhətdən aydınlaşdırdığını izah edin.

8 Mətnə hansı xalq qəhrəmanından söhbət gedir? Onun haqqında nə bilərsiniz? Mövzu sizdə maraq oyatdısa, məlumatınızı genişləndirmək üçün tədqiqat aparın və topladığınız məlumatı yoldaşlarınızla bölüşün.

9 “Nəzərlər, getməyəm, baxışlar, kədərli, ayaq basmamam, məyus” sözləri işlənməmiş cümlələrə mətnədən tapıb oxuyun. Həmin cümlələrdəki yaxınmənalı sözləri tapıb qarşı-qarşıya yazın və mənə fərqi üzərində müşahidə aparın.

10 Aşağıdakı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz mətnə hansı mənada işlənməmişdir.

Yox, ağa bayaqdan elə buna görə tutulubmuş.

- A) həbs edilmək B) pərt olmaq C) xəstələnmək D) pozulmaq

11 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin yazılışı və tələffüzü üzərində müşahidə aparın və özünüz də belə misallar deyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Dilimizdə elə sözlər var ki, onlarda iki sait hərf yanaşı işlənir. Bunlar qoşasaitli sözlər adlanır. Məsələn: saat, ailə, səadət, camaat, şair, şeir, radio, təccüb, təəssüflə, bədii, mətbəə, təbi, maarif, müalicə, müasir və s.

Belə sözlərin əksəriyyəti yazıldığı kimi deyildir.

Eynicinsli qoşasaitli sözlərdəki belə saitlər bir uzun sait – [a:], [ə:], [i:] kimi tələffüz olunur: saat – [sa: t], camaat – [cama: t], təccüblə – [tə: ccüblə], [tə: ccübnən], bədii – [bədi:], təəssüf – [tə: ssüf], təbi – [təbi:] və s.

TAP GÖRƏK

- 12 Tapmacaları oxuyun və cavablandırın. Hansı cavabın mətnlə əlaqəsi var?
 Ağzını aşağı elərəm dolar, Gündüzlər dolanar,
 Yuxarı elərəm boşalar. ☒ Gecələr ağzı açıq yatar. ☒

✿ Tapmacalarda üç antonim cütlük (altı söz) işlənmişdir. Həmin sözləri seçib səsləndirin və cümlələrdə işlədin.

§ 36. QƏHRƏMANDIR AZƏRBAYCAN

Gəl Şirvana, Qarabağa, –
 Üzündən **nur** yağa-yağa
Süfrə açar hər qonağa –
 Mehribandır Azərbaycan.

Bağlarında hər cür **nübar**,
 Meşələrin öz hüsnü var,
 Həm şairdir, həm bəstəkar,
 Həm bağbandır Azərbaycan.

Cavanlaşıb qədim **diyar**,
 Şəhər gözəl, kənd **bəxtiyar**.

Torpaq verir – hər nəyi var
Firavandır Azərbaycan.

İnsanları duz-çörəkli,
 Saf arzulu, saf diləkli.
Hər qarışı gül-çiçəkli
 Bir **məkandır** Azərbaycan.

İgid oğlu, mərd qızı var,
 Düz ilqarı, düz sözü var.
 Sinəsində ulduzu var
 Qəhrəmandır Azərbaycan!

Həmid Abbasov

SÖZLÜK	
ilqar	hüsn

SÖZ EHTİYATI	
süfrə açmaq	üzündən nur yağmaq

1 Şeirdə Azərbaycandan “qonaqpərvər, mehriban bir insan, sinəsi ulduzlu qəhrəman, şair, bəstəkar, bağban” kimi bəhs edilir. Sizcə, bununla şair nə demək istəyir? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Tərtib edilmiş planda şeirin məzmununa uyğun gələn sıralamanı bərpa edin və düzgün cavabı tapın.

- 1) Yaradıcı məmləkət.
- 2) Sinəsi ulduzlu qəhrəman.
- 3) Varlı ölkə.
- 4) Mehriban diyar.
- 5) Gözəl məkan.

A) 1, 2, 3, 4, 5 B) 5, 2, 1, 4, 5 C) 4, 1, 3, 5, 2 D) 3, 5, 2, 1, 4

3 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın və bu sözü cümlələrdə işlədin.

- A) sevimlidir B) varlıdır C) doğmadır D) əzizdir

4 “Hikmət xəzinəsi”ndəki aforizmlərdə sualların əvəzinə uyğun gələn sözləri əlavə edib köçürün və yadda saxlayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

(Harada?), *hətta çiçəklər də ayrı cür ətir saçır.* **Kuprin**
Qürbətın odu da (haranın?) tüstüsü qədər parlaq deyil. **Alman atalar sözü.**
(Haraya?) *vurulmuş yaranı bizim hər birimiz öz ürəyimizin*
dərinliklərində hiss edirik. **Viktor Hüqo**

5 Şeirın 2-ci bəndində işlənmiş düzəltmə sözü tapıb səsləndirin. Bu bənddə tapdığınız sözün kökü ilə də qarşılaşdınız mı? Həmin kökdən qohum sözlər düzəldin, onları əvvəl birləşmələrdə, sonra isə cümlələrdə işlədib yazın.

6 “**Torpaq verir – hər nəyi var**”, – misrasını necə başa düşürsünüz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

7 Şeirın 4-cü və 5-ci bəndlərində işlənmiş sinonim sözləri tapıb səsləndirin, onları söz birləşmələri və cümlələrdə işlədin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yadda saxlayın: Müxtəlifcinsli qoşasaitli sözlər fərqli tələffüz olunur: a) bir qrup sözlərin tələffüzündə saitlərin arasına “y” artırılır: a ilə – [ayılə], zəif – [zəyif], şair – [şayir], radio – [radiyo] və s.; b) tələffüz zamanı qoşa saitlərdən biri düşür: səadət – [sa:dət], müalicə – [ma:licə], fəaliyyət – [fa:liyət] və s.; c) bəzi qoşasaitli sözlər yazıldığı kimi tələffüz olunur: **sual** – [sua], **fauna** – [fauna] və s.; d) qoşa saitlərdən biri fərqli tələffüz olunur: **şüar** – [şuar], **bioloji** – [bialoji] və s.

SÖZLÜK müxtəlifcinsli

8 Azərbaycanın paytaxt şəhərlərindən biri olmuş Təbriz haqqında nə bilirsiniz? Mətni oxuyun, məzmununu öyrənin, tərcümə edin və BİBÖ cədvəlini doldurun.

İrənin “gözü və çırağı”

Təbrizin səsi min illərin o üzündən gəlir. Tarixi araşdırmalar göstərir ki, şəhərin yaşı bizim eramızdan qabaq ikinci minilliyin əvvəllərindən başlayır. Yəni Təbrizin təxminən dörd min il yaşı var. 1960-cı illərdə ingilis arxeoloqları Təbriz yaxınlığında yerləşən Qaratəpədə qədim ərzaq anbarları, emalatxana və

yaşayış evləri aşkar etmişlər. Bu yaşayış məskəni eramızdan əvvəl 2100-1900-cü illərə aid edilir.

Təbriz Azərbaycanın güzgüsüdür. Orta əsrlərdə onu İranın “gözü və çırağı” adlandırırdılar.

Sabir Rüstəmxanlı

Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim
---------	-----------------	----------

9 Aşağıdakı sözlərə ikinci tərəf artırmaqla müxtəlif söz birləşmələri düzəldin və yazın. Həmin sözlərin nə bildirdiyini və quruluşunu müəyyən-ləşdirin.

mehriban, cavan, gözəl, bəxtiyar, firavan, duz-çörəkli, gül-çiçəkli, igid, mərd, düz, qəhrəman, ulduzlu, qədim, meşəli, ətirli, ütülü

10 Aşağıdakı sözləri oxuyun və hər birinin qarşısında düzgün tələffüzünü yazın. Çətinliklə qarşılaşsanız, müəlliminizə müraciət edin.

manea, aviasiya, aerovağzal, aid, akvarium, aktual, dairə, daimi, dair, geo-loji, müəllim, mütaliə, pansion, poema, realizm, poeziya, radius, raund

11 Aşağıdakı mətni oxuyun və altından xətt çəkilmiş sözlərin düzgün tələffüzünü səsləndirin.

Sol qapının müdafiəçilərindən biri güclü zərbə ilə topu geri qaytardı. Lakin top meydançanın xəttini keçib armud bağına düşdü. Rəşid cəld hasara dırmaşaraq bağa düşmüş topu götürmək istədi. Buna görə hasarın üstündən bayıra çıxmış armud ağacına çıxıb bağa enmək lazım idi. O belə də etdi: hasara dırmaşdı, ayağını budağın üstünə qoydu və bağa atılmağa hazırlaşdı. Bu zaman ayağının altındakı budaq onun ağırlığına davam gətirməyib şaqqıldadı. Rəşid tez bağın içinə atıldı. O, topu götürüb hasarı aşarkən yekə bir budağın qopub, asılı qaldığını gördü...

Xalidə Həsilova

❁ Öyrəndiyiniz “İzahat” formasını yadınıza salın və baş vermiş hadisə barəsində Rəşidin yazdığı “İzahat”da yol verilmiş səhvləri müəyyən-ləşdirin.

Məktəbin uşaq birliyinin rəhbərinə
Rəşid Həsənovdan

Mən bağa düşmüş topu götürmək istərkən bilmədən armud ağacının budağını sındırmışam. Mən budağın sındığını sonra gördüm. Bildirmək istəyirəm ki, mən bunu qəsdən etməmişəm. Bağbana əlimdən gələn köməyi edəyəm söz verirəm. Məni bağışlamağınızı xahiş edirəm.

Rəşid Həsənov.

§ 37. QARĞA DİLİ

Qarğaya elə gəlirdi ki, quşların içərisində onun dili **kimi** zəngin və gözəl bir dili olan yoxdur. **Qarıldaya-qarıldaya** bütün meşəyə car çəkirdi:

– Bütün quşlar qarğa dilində danışmalıdır.

Qarğa canfəşanlıq edərək neçə yerdə məktəb açmışdı. Bütün quşlar qarğadan qorxub öz balalarını hər səhər onun məktəbinə göndərirdilər. Qarğa quş balalarına öz dilini öyrədib deyirdi:

– Meşədə **bütün** quşlar **ancaq bir dildə** danışmalıdırlar. Yalnız qarğa dilində! Hansınız başqa dildə danışsanız, dilinizi dibindən kəsəcəyəm!

Sağsağanın balası **cükküldəyərək** dedi:

– Bizim hər birimizin öz ana dilimiz var. Bunu tərgitmək **üçün** gərək analarımızın dilini kəsəsən. Bunu isə **bacarmazsan!**

Əli Səmədli

SÖZLÜK

tərgitmək canfəşanlıq etmək

SÖZ EHTİYATI

car çəkmək dilini dibindən kəsmək

1) Necə düşünürsünüz, sağsağanın balasının sözləri ilə müəllif nə demək istəyir? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

2) Buraxılmış şəkilçiləri artırmaqla cümlələri köçürün, sonra məzmun fərqlərini nəzərə almaqla dəqiq tərcümə edin.

I. 1) Öz dili.. bilmək hər bir Azərbaycan vətəndaşı.. borc..dur. 2) Dövlət dili.. bilmək Azərbaycan Respublikası.. hər bir vətəndaşı.. borcudur. 3) Azərbaycan Respublikası.. vətəndaş.. Azərbaycan dili.. bilməlidir.

II. 1) 1999-cu il.. noyabr ayında.. YUNESKO-da belə qərar.. gəldilər ki, 21 fevral Ana dil.. gün.. elan edilsin. 2) YUNESKO-nun 1999-cu il noyabr qərarı.. əsasən 21 fevral Ana dil.. gün.. kimi qeyd olunur. 3) 1999-cu il.. noyabrın.. YUNESKO-nun konfransın.. 21 fevralın Beynəlxalq Ana dili günü elan edilmə.. qərar.. alındı.

3) “Yalnız” sözünü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

A) ancaq B) təkcə C) bircə D) sözsüz

4) Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Qarğaya elə gəlirdi ki, 2) Qarğa canfəşanlıq edərək 3) Hansınız başqa dildə danışsanız, 4) Bunu tərgitmək üçün gərək 5) Bütün quşlar qarğadan qorxub 6) Meşədə bütün quşlar ancaq

5) Şeiri oxuyun və qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin, ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin.

ANA DİLİ

Qalxıb Şah dağına söz istəyirəm,
Çatsın **hay-harayım dinləyənlərə**.
Mən nankor deyirəm, nacins deyirəm
Öz ana dilini bilməyənlərə.

Bu dil **şirinlikdə** şərbət kimidir,
Saflığı qorunan **sərhəd** kimidir.
Anamız vətən də **qürbət** kimidir
Öz ana dilini bilməyənlərə.

Beyninə girmədi ana öyüdü,
Əsilsiz yaşayıb, o, küt **böyüdü**.
Görüm **haram olsun** ananın **■**
Öz ana dilini bilməyənlərə.

Bu gün **azad dilli** Azərbaycanam,
O taylı-bu taylı **vahid bir canam**.
Baxır ögey **■** **ağbirçək** anam
Öz ana dilini bilməyənlərə.

Tofiq Bayram

SÖZLÜK

öyüd

əsilsiz

küt

ögey

SÖZ EHTİYATI

nacins

beyninə girməmək

6 Şair öz doğma ana dilini bilməyənləri necə adlandırır? Bəs siz bu barədə nə düşünürsünüz: şairin dedikləri ilə razılaşırsınız mı? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

7 “Bu gün azad dilli Azərbaycanam”, – fikrini necə başa düşürsünüz? Şeirdə deyilənlərə nə əlavə etmək istərdiniz? Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün dövlət dili ilə bağlı konstitusiyaya maddəsinə və konkret faktlara istinad edin.

MADDƏ 21. Dövlət dili

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

8 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş ifadəni variantlardan hansı ilə əvəz etmək daha çox yerinə düşər?

A) səsim

B) fikirlərim

C) düşüncələrim

D) qışqırıqım

9 Şeirdəki qırmızı boşluqda hansı söz yazılmalıdır?

A) öyüdü

B) südü

C) çörəyi

D) laylası

10 Şeirdəki sarı boşluqda hansı sözləri işlətmək olmaz?

A) qədər

B) doğru

C) kimi

D) - tək

11 Verilmiş ifadələri cümlələrdə işlədərək dəftərinizə köçürün.

ana öyüdü, anamız Vətən, ana dilimiz, ağbirçək anam, şərbət kimi, vahid bir can kimi, ögey kimi, sərhəd kimi

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Bağışlamaq – 1. Bir şeyi qarşılıqsız (əvəzsiz) olaraq başqasına vermək, hədiyyə etmək – Dəniz anasına gül bağışladı. 2. Alacağından könüllü olaraq əl çəkmək; özünə çatacaq şeyi daha istəməmək – Xəritəmi qaytarma, mən onu sənə bağışlayıram. 3. Günahından, təqsirindən keçmək, əfv etmək – Xahiş edirəm, məni bağışlayın! 4. “Bağışla, bağışlayın, bağışlayınız” şəklində – 1) üzr istəmək və ya söylənmiş bir fikri düzəltmək üçün deyilir – Bağışlayın, bilmədən oldu! Bağışla, bilmədim ki, inciyərsən.

§ 38. BALACA GİROVLAR

1-ci hissə

– Rafiq, yatmısan?

– Sən necə, **oyaqsan**, Kərim?

– Oyağam ki, sənə danışım da!

– Quran haqqı, acından ölürəm!

– Gərək **dözəsən**. Ağlıma* bir şey gəlib. – Kərim səsinə içinə çəkdi. – Gəl bir-birimizi boğub öldürək, canımız biryolluq qurtarsın bu **əzablardan**.

Rafiq **gözlənilməz** təklifdən qorxdı. Xırıltılı səslə soruşdu:

– Nə təhər?! Sən dəli olmusan?!

Kərimin **ağzının*** **üstündən** dəyən tərs şillə onun sözünü ağzında* qoydu. Şillə vuran girovların yaşca ən böyüyü Murtuza idi.

– Siz dəli olmusuz nədi?! – deyə o, uşaqlara acıqlandı. – Özünü öldürməyə nə var ki?! Oğul odur, çətin vəziyyətdən çıxmağı bacara. Biz yatmamalıyıq, hər çətinliyə dözməliyik. Ümidimizi üzüməyək gərək, uşaqlar!

Cırcıramadan can diləyən, güclə nəfəs alan Elçin məsləhət verdi:

– Sabah **yekəqarın** Aşot yeməkdən **qabaq** bizi yenə gülədirsə, kişi **kimi** imtina eləyək! Lap dərimizi boğazımızdan çıxartsa da, bir-birimizi döyüb, **əldən salmayaq**.

– Onda **bir tikə** quru, kifli çörəyi də bizə **çox** görəcəklər, – deyə balaca Malik **ağlamsındı**.

... Qaradolaq kəndi **dinc** günlərini yaşayırdı. Camaat **öz işində-gücündəydi**. Kənd **ara-sıra** atəşlərə məruz qalsa da, doğma yurdu tərk etmək heç kimin **ağılına*** gəlmirdi.

Bir gün erməni faşistləri altı kilometr aralıda yerləşən kənd orta məktəbinə qəfil []. Qırdıqlarını qırdılar, qırmadıqlarını isə qabaqlarına qatıb, döyə-döyə maşınlarla doldurdular. Qız uşaqlarını qulaqları sığmalı bir zənciyə təhvil verdilər. Oğlan uşaqlarını isə **nəm**, qaranlıq bir **zirzəmiyə** salıb, ağzını* **qıfılladılar**. **Səhərisi** girov götürdükləri uşaqları sıraya düzüb, **ac-susuz səngər qazmağa** apardılar. **Biçarələrin** əsl faciəsi də **həmin andan** başladı. Qansızlar günahsız körpələri **cəzalandırmağın**, acından öldürməyin yeni-yeni **üsullarını** icad edirdilər. Uşaqları **sübh tezdən** sıraya düzüb aparır, onlara meşənin içində əldən düşənəcən erməni dilində mahnılar öyrədirdilər.

Qorxmaz Abdullayev

Qansız düşmənlərin əziyyət verdikləri girovların taleyi, görəsən, necə olacaq? Onlar əsirlikdə məhv olacaq, yoxsa onları xilas edəcəklər? Hekayəni siz necə davam etdirərdiniz?

SÖZLÜK

girov	kifli
biryolluq	qansız
imtina etmək	rütubətli

SÖZ EHTİYATI

icad etmək	məruz qalmaq
səsini içinə çəkmək	
dərisini boğazından çıxartmaq	

① Mətndəki hadisə hansı illərə təsadüf edir? Bu illər haqqında bildiklərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

② Murtuzanın uşaqlara dediyi sözləri bir də oxuyun. Onun göstərdiyi çıxış yolunu düzgün hesab edirsinizmi? Siz də bu cür hərəkət edərdiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

③ Mətnə hansı suala cavab yoxdur? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Uşaqlar nədən canlarını qurtarmaq istəyirdilər, onları narahat edən nə idi?

2) Murtuza nəyə görə Kərimi şillə ilə vurdu?

3) Uşaqlara necə işgəncələr verildirdi?

4) Elçinin uşaqlara məsləhəti nədən ibarət idi?

5) Erməni faşistləri neçə nömrəli məktəbə basqın etdilər?

④ Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərlə bağlı düzgün cavab hansıdır?

A) isim B) sifət C) zərf D) qoşma E) feil

⑤ Verilmiş hikmətli sözlərdəki səhvləri tapın və düzgün variantı səsəldirin.

1) Əgər danışmaq fikrindəsənsə, bilmədiyin mövzularda danış, bildiyin şeylər haqqında fikir yürütmə. 2) Söylədiyiniz acı sözlərin meyvəsini geridə görərsiniz. 3) Qazanmaq çətindir, onu qorumaq isə asandır.

6 “Qədər, dək, kimi” sözlərini “əldən düşənəcən” birləşməsində hansı hissənin əvəzinə işlətmək olar? Bu sözlərin hansı mənanı ifadə etdiyini izah edin və onları cümlələrdə işlədin.

7 Mətnəki sarı boşluğun əvəzinə aşağıdakı variantlardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər?

- A) gəldilər B) basqın etdilər C) hücum etdilər D) təmir etdilər

8 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Kərimin ağzının üstündən dəyən tərs şillə 2) Kənd ara-sıra atəşlərə məruz qalsa da, 3) Sabah yekəqarın Aşot yeməkdən qabaq bizi yenə güləşdirsə, 4) Oğlan uşaqlarını nəm, qaranlıq 5) Uşaqları sübh tezdən siraya düzüb aparır,

9 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra 2-ci tərəfləri başqa sözlərlə əvəz edib yeni birləşmələr düzəldib yazın.

10 Sualların köməyi ilə söz birləşmələrindəki birinci tərəflərin nə bildirdiyini, hansı nitq hissəsi olduğunu müəyyənləşdirin və üstündə qeyd edin. Sonra həmin əməliyyatı ikinci tərəflərə də tətbiq edin.

tərs şillə, quru, kifli çörək, dinc günlər, qulaqları sırğalı bir zənciyə, nəm, qaranlıq bir zirzəmiyə, günahsız körpələr, çətin vəziyyətdən

11 Mətnə oxuduqlarınız əsasında “balaca girovları” seçiyəndir.

12 Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələri dəftərinizə köçürün. Birləşmələrin qarşılarında onların ilkin formasını yazın və mənalərini izah etməyə çalışın. Çətinlik çəksəniz, müəlliminizə müraciət edin.

Köməkçi: Ağlıma bir şey gəlib – ağıma gəlmək

13 Mətnə qara hərflərlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun sinonim qarşılıqlarını tapıb səsləndirin və onları cümlələrdə işlədin.

14 Mətnə ulduz işarəsi ilə fərqləndirilmiş sözlərin kökündə baş verən dəyişiklik üzərində müşahidə aparın və bu dəyişikliyin səbəbini öyrənməyə çalışın.

Yadda saxlayın: Dilimizdə bəzi elə ikihecalı isimlər var ki, onlara saitlə başlanan şəkilçi artırıldıqda kökün son saiti düşür. Məsələn, şəkil – şəkl+im, şəkl+imiz, şəkl+i, sinif – sinf+in, sinf+i, sinf+imiz, oğul–oğl+um, oğl+unuz və s.

Bu sözlər, əsasən, aşağıdakılardır:

- a) Sinif, fikir, ətir, ömür, eyib, isim, cisim, fəsil, şəkil, nəsil, səbir və s.
- b) Beyin, çiyin, ağıl, qarın, alın, burun, ağız, boyun, oğul və s.

15 “Sinif, fəsil, şəkil, fikir” sözlərini hallandırır yazın. Hansı hallarda köklərdə dəyişiklik baş verdiyinə diqqət yetirin və bunun səbəbini izah edin.

§ 39. BALACA GİROVLAR

2-ci hissə

Quduzlaşmış ermənilər paslı **kəlbətinlə** oxumaq istəməyənlərin dilini **dartıb qopardır**, soyundurub **əl** salırdılar. İşləməyə aparanda, işdən qaytaranda, yeməkdən **əvvəl** də, **sonra** da **heydən-hərəkətdən düşənəcən** onlara mahnı oxutdururdular. **Gün ərzində** girovlara iki dəfə **əl boyda** quru çörək, **bir içim** bulanıq su verirdilər. Yeməkdən **qabaq** bir qazan xörəyi gətirib, ortalığa qoyur, beş-on dəqiqədən sonra götürüb aparırdılar. Uşaqlar xörəyin ətrindən* bihuş olur, **ağızlarının*** suyu **axır**, gözlərini yumub, “ay ana” deyib ağlaşırdılar. Gecələr onları tunelə doldurub, ağzını* **bərk-bərk** örtürdülər. Girovlar o dərəcədə zəifləmişdilər ki, yerlərindən tərpənməyə **taqətləri qalmamışdı**. Yazıqlar soyuq, rütubətli **çubuqların üstünə** **ölü kimi** döşənirdilər.

Bir gün uşaqlar meşənin qabağındakı aşırımda **səngər** qazırdılar. Onlara nəzarət edən ermənilər **talada** kef məclisi qurmuşdular. **Birdən** lap yaxınlıqda atəş səsləri eşidildi. Bizimkilər girov saxlanan uşaqları xilas etməyə gəlmişdilər. Uşaqlar çıxırısa -çığırısa **özlərini maşına saldılar**, ermənilər isə girov götürüldü...

Bir müddətdən sonra dirçəlmiş uşaqların **soluxmuş** çöhrələrinə qızartı çiləndi, yaraları sağalmağa başladı.

Tutulmuş düşmənləri bizim **meyidlərlə** dəyişmək **üçün** kəndə gətirdilər. İkiayaqlı **vəhşilər** işgəncə verdikləri uşaqları görəndə başlarını aşağı saldılar. On bir yaşlı dilli-dilavər Hikmət **qartalburun**, yekəpər Aşotun çənəsinin altına girib:

– Məni tanımadın? – dedi. – Yadındadı, mənə deyirdin ki, denən **erməninin belindən gəlmişəm**, sənə bir **səçaqlı** konfet verim. Dillənmədiyimi görəndə huşumu itirənəcən döydürdün məni. Üstümü-başımı **murdarlayırdın**. Yaxşı, indi sən denən ki, “Qarabağ Azərbaycanındır, **bir qələtdi eləmişəm**”, mən də səni buraxım, çıx get balalarının yanına.

Yekəpər Aşot daz başını əlləri arasına alıb saxladı. Qan çilənmiş iblis gözlərini yumub **yərə çökdü**. Zabitin ayaqlarına düşüb yalvardı:

– Ərə, mənə çevir balalarının başına, bir qələtdi eləmişəm! Vallah, bizdə günah yoxdu, eli. Bizi məcbur eləyirlər! Qarabağ da sizin olsun, lap Yerevan da! Təki mən axmağı burax, çıxım gedim **xarabama**. Uşaqlarım **yetim qalmasın**, öldürmə mən!

Zabitin nəzərləri ona yalvaran erməninin başı üstündən uzaqlara dikilmişdi...*. (ixtisarla)

Qorxmaz Abdullayev

SÖZLÜK

paslı	aşırım
dilli-dilavər	yekəpər
daz	iblis

SÖZ EHTİYATI

çöhrə	işgəncə vermək
bihuş olmaq	huşunu itirmək

❶ Aşağıdakı suallara cavab verin və mətnin məzmununu danışın.

1) Quduzlaşmış ermənilər bir qazan ətirli xörəyi nə üçün ortalığa qoyur, sonra götürüb aparırdılar?

2) Uşaqlar niyə yerlərindən tərpənə bilmirdilər?

3) Necə oldu ki, uşaqları xilas etmək mümkün oldu?

4) Əsir tutulmuş erməniləri nə üçün kəndə gətirdilər?

5) Hikmət yekəpər Aşota hansı sözləri xatırlatdı?

6) Yekəpər Aşot zabitə yalvarıb nə deyirdi?

❷ Siz mətnlə bağlı bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? Öz variantınızı dəftərinizdə yazın.

❸ Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə plan tərtib edin. Hər bir qrupun tərtib etdiyi planın məzmunu əhatə etməsi və düzgünlüyü baxımından qiymətləndirmə aparın.

❹ Aşağıdakı cümləni mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

Əsir tutulmuş düşmənləri bizim kəndə gətirdilər ki,

A) işgəncə versinlər

B) meyitlərlə dəyişsinlər

C) ələ salsınlar

D) uşaqlara göstərsinlər

❺ Aşağıdakı söz birləşmələrində birinci tərəfləri başqa sözlərlə əvəz edərək yeni birləşmələr düzəldib dəftərinizə yazın. Sonra bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

mərd uşaqlar, qorxulu düşmən, uşaqların intiqamı, qorxaq erməni, zabitin nəzərləri, kifli çörək, günahsız körpələr

Köməkçi: Vətənin harayı – torpağın harayı, uşaqların harayı ...

5 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri mənaca uyğun müxtəlif feillərlə əlaqələndirib cümlələrdə işlədin.

6 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin yazılışı üzərində müşahidə aparın və köklərdə baş verən dəyişikliyin səbəbini izah etməyə çalışın.

7 Mətnə altından xətt çəkilmiş ifadələri dəftərinizə köçürün və müəllimin köməyi ilə ilkin formalarını qarşılarında yazın.

8 Mətnə qara rəngdə verilmiş ifadənin mənasını izah edə bilərsinizmi? Çətinlik çəkdiyiniz halda müəllimin köməyindən istifadə edin.

9 Aşağıdakı şeiri oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin.

HƏR GECƏ XOCALIDA

Hər gecə Xocalıda
Canım ağrıyır mənim.
Güllələnən qocaya,
Parçalanan körpəyə
Ruhum ağlayır mənim.
Hər gecə Xocalıda
Göytürklərin ruhunda
Yanıq yeri **sızlayır**.
Gülməyi unutmuşam,

Xocalının **qisasın**
Alanda güləcəyəm.
Mən öləndən sonra da
Xocalıda yenidən
Dünyaya gələcəyəm.
Bu qisası alınca,
Ölüb-diriləcəyəm
Hər gecə Xocalıda.
Fikrət Qoca

SÖZLÜK

qisas

sızlamaq

10 Şeirdən götürülmüş aşağıdakı fikirlə bağlı debat təşkil edin. Şairin fikri ilə razılaşırırsınız mı?

Gülməyi unutmuşam, Xocalının qisasını Alanda güləcəyəm.

11 Hansı fikir şeirin məzmununa uyğun deyil?

- A) Xocalının intiqamını alana qədər mübarizəni davam etdirməliyik.
B) Bu ölkənin hər bir vətəndaşı Xocalı faciəsini öz faciəsi hesab etməli və onu unutmamalıdır.
C) Xocalı ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir.
D) Tökülən qan yerdə qalmamalıdır.

12 Mətni oxuyun, məzmununu danışın və sayları sözlə yazın.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı hərbi alayının köməyi ilə Xocalı şəhərinə hücum etdilər. Əvvəlcə şəhər hər tərəfdən mühasirəyə alındı, sonra işə yandırıldı. Bir

gəcənin içində qədim Xocalı yerlə yeksan edildi. Bu, əsl soyqırım idi..

Xocalı soyqırımını nəticəsində 613 Xocalı sakini qətlə yetirilib. Bunlardan 63-ü uşaq, 106-sı qadın, 70-i qoca və qarı idi. Bu faciədə 8 ailə tamamilə məhv edilib. 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirib. Düşmənlər gülləsindən 76-sı uşaq olmaqla, 487 nəfər yaralanıb, 1275 nəfər əsir götürülüb. Girov götürülənlərdən 150 nəfərinin, o cümlədən 68 qadın və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyil. Azərbaycan xalqı və dövləti Xocalı faciəsini heç vaxt unutmur və unutmayacaqdır.

§ 40. PEŞMANÇILIQ

Əhmədin ayağının lap altından pırıltı **ilə** bir **bildirçin** qalxdı. Ox **kimi süzüb darılığa doğru** uçdu. Əhmədin gülləsi **ilə** bir vaxtda kiminsə tütəngi də açıldı. Quş bir-iki dəfə qanad çalıb otluğa düşdü. Əhməd quşu yerdən qaldırdı. Elə bu vaxt qəzəbli **və** cingiltili bir səs eşitdi:

– Ey, Rus Əhməd, bildirçini mən vurmuşam!

O, dönüb **əlində tütəng** otluğun içində dayanan oğlana baxdı. Onun on dörd-on beş yaşı ancaq olardı. Əynində vəznəli qara çuxası vardı. Göy **buxara papağını** geri itələmişdi. **Zil qara** saçının qıvrım teli **alnına düşmüşdü**. Sivri burnu pərlənir, **sinəsi qalxıb-enirdi**. Uşaq yaman həyəcanlanmışdı.

– Nədən bilirsən?

– Necə yəni nədən? Hələ mənim əlimdən bir quş qaçmayıb.

– Amma bu dəfə qaçıb. Deyirlər **ki**, bu il hava çox isti olacaq.

– Ver deyirəm sənə!

– Verməsəm nə edərsən?

Oğlan tütəngi **hərlədi**:

– Vuraram.

Adam da bir quşdan **ötrü** dalaşarmı? İstəyirsən bildirçini sənə bağışlayım.

– Lazım deyil. Mən vurmuşam, qaytar özümə. **Bir də ki**, bura bizim çəmənlikdir.

Əhməd gülümsəyərək, hələ də **acığı soyumayan** Əşrəfi **başdan-ayağa süzdü**. Uşağın ağ sifəti **alışıb yanırdı**.

– Bütün bu yerlərin hamısı sizindir?

– Bəs nə?!

– O taydakı meşə də?

– Hamısı.

– Su da?

– Zarafatı **burax**, bildirçini **bəri** ver!

Əhməd quşu Əşrəfə uzatdı. Oğlan cəld bildirçinin haradan yaralanmasına baxdı. Onun sifətindəki qəzəb yox oldu. Əhməd uşağın tutqun çöhrəsini*

məsum bir təbəssüm bürüdüyünü gördü. Onun gözlərində həm sevinc, həm də hüznü bir kədər vardı. O, ovçudan çox, bir uşaq marağı ilə quşu süzürdü.

– Acığın soyudumu?

Əşrəf gülümsündü. Onun hərəkətlərində maraqla bərabər, bir peşmançılıq da vardı. Ancaq onun quşu vurduğunu, yoxsa onu Əhmədin əlindən almasınanı peşman olduğunu təyin etmək çətin idi.

İsmayıl Şıxlı

SÖZLÜK

cingiltili
məsum

sivri
hüznü

SÖZ EHTİYATI

pərlənmək
vəznəli çuxa

- 1 Suallara verilmiş cavablardan hansı mətnin məzmunu ilə səsleşmir?

Əşrəf vurulmuş quşu nəyə görə Əhməddən almağa cəhd edirdi?

A) Əşrəf düşünürdü ki, çəmənlilik onların olduğu üçün quş da onun olmalıdır.

B) Əşrəf əmin idi ki, bildirçini o vurub.

C) Əşrəf ağa oğlu olduğu üçün həmişə istədiyini almağa adət etmişdi.

D) Əşrəf yaralı quşu xilas etmək istəyirdi?

- 2 Mətnin məzmunu əsasında Əşrəfin xarici görünüşünü təsvir edin.

3 Bütün çəmənlilik, meşənin, hətta axan suyun onlara aid olduğunu iddia edən Əşrəf sizə necə təsir bağışlayır? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

- 4 Mətnəki hadisələri hansı ardıcılıqla düzmək olar?

1) Uşaq yaman həyəcanlanmışdı.

2) Əhməd quşu yerdən qaldırdı.

3) Onun gözlərində həm sevinc, həm də kədər vardı.

4) Əhməd quşu Əşrəfə uzatdı.

5) Onun on dörd-on beş yaşı ancaq olardı.

A) 1, 3, 5, 4, 2 B) 3, 4, 5, 1, 2 C) 2, 5, 1, 4, 3 D) 4, 5, 1, 2, 3

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Kim səninlə höcətə başlasa, susmaqda onu susdur.

Çünkü axmaqların cavabı susmaqdır. "Qabusnamə"

- 5 Mətnəki hansı ifadəni "qızarmışdı" sözü ilə əvəz etmək olar?

A) Sənəsi qalxıb-enirdi.

B) Sifəti alışıb-yanırdı.

C) Sivri burnu pərlənirdi.

D) Çöhrəsini təbəssüm bürümüşdü.

- 6 Mətnəki dialoqda bir cümlə yerində işlənməmişdir. O, hansıdır?

7 Necə düşünürsünüz, məndəki hadisələri bu günümüzdə, yoxsa keçmişdə aid etmək olar? Müzakirə edin.

8 Məndə çoxlu əlamət bildirən söz işlənmişdir. Onları seçib aid olduqları sözlərlə bərabər köçürün. Bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

9 Mətnin sonuna yaxın cümlələrdən birində antonim sözlər işlənmişdir. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və cümlələrdə işlədin.

10 Məndə qara rəngdə verilmiş sözlərin eyni, yoxsa fərqli mənalar ifadə etdiyini əsaslandırın. Bu sözü cümlələrdə müxtəlif mənalarda işlədin.

11 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözün sinonimi məndə iki cümlədə işlənmişdir. Həmin cümlələri seçib səsləndirin və sinonim sözü tapıb göstərin.

12 “Məndə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə başqa hansı sözləri işlətmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

§ 41. HOPHOP

Haqqında ən çox rəvayət söylənilən quşlardan biri də hophopdur. **Hophop**-lar yaz-yay aylarında ölkəmizə gəlir, payız-qışda isə köçüb isti yerlərə gedirlər. Bu bəzəkli quşun başındakı tüklər bir cərgə ilə düz qalxdığına görə ona bəzən şanapipik də* deyirlər. Sanki quşun başına daraq sancılıb. Bax bu darağa oxşarlıqdan da əfsanə, rəvayətlər yaranıb.

Bizə bənzər uzun dimdiyi, enli qanadı, düz quyruğu olan bu quşlar ağaclara, kollara, daşlara qonaraq “hophop” sədasını xatırladan səslər çıxarırlar. Yazda və* yayda kəndlərdə, tarlada, çöldə, meşədə saatlarla bu quşların nəğməsinə qulaq asmaq olar. Onlar daim bir yerdə durub oxumurlar. Tez-tez yerlərini dəyişirlər. Ona görə də adama elə gəlir ki*, quşlar bir-birini axtarırlar.

Əsasən, kürən rəngdə, üzərlərində ağ-qara, gil rəngli çillər olan hophoplar ağac koğuşlarında, daşların arasında, yarıqlarda yuva qururlar. Adətən, dörd-altı yumurta qoyan dişi hophop on səkkiz gün kürt yatır. Həmin müddətdə erkək hophop həm* özünə yem tapır, həm də* dişi hophop üçün dimdiyində yem gətirir.

Yumurtadan çıxmış ötə balaları erkək və* dişi hophoplar birgə yedirdirlər. Balalar uçağı öyrənəndən sonra pərvazlanıb, isti ölkələrə gedirlər.

SÖZLÜK

rəvayət	kürən
hophop (şanapipik)	gil
pərvazlanmaq	yarıqlar

SÖZ EHTİYATI

koğuş
səda
kürt yatmaq

1 Aşağıdakı suallardan biri mətnə aid deyil. Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Hophop quşuna nə üçün şanapipik də deyirlər?
- 2) Hophoplar yuvalarını harada qururlar?
- 3) Hophopların nəğməsinə harada qulaq asmaq olar?
- 4) Hophoplar balalarını necə yemləyirlər?
- 5) İyirmi altı gün kürt yatan hophopa hansı quş yem gətirir?

2 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və tərcümə edin.

1) Hophoplar yaz-yay aylarında ölkəmizə gəlir, ... 2) Bu bəzəkli quşun başındakı tüklər bir cərgə ilə düz qalxdığına görə ... 3) Adətən, dörd-altı yumurta qoyan dişi hophop ... 4) Həmin müddətdə erkək hophop həm özünə yem tapır, ... 5) Yumurtadan çıxmış ətcə balaları erkək və ...

3 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlər üçün ümumi cəhət nədir? Fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın.

4 Aşağıdakı söz birləşmələrində ikinci tərəfləri başqa sözlərlə əvəz edərək yeni birləşmələr düzəldib dəftərinizə yazın. Sonra bir neçəsini cümlələrdə işlədin. uzun dimdik, düz quyruq, isti ölkələr, enli qanadlar, daşların arasında, uçağı öyrənmək, quşların nəğməsi, bəzəkli quşlar, başındakı tüklər

5 Mətnə qara rəngdə verilən və altından xətt çəkilmiş sözlər arasında hər hansı bir bağlılıq varmı? Fikrinizi əsaslandırın və həmin sözləri əlamət bildirən sözlərlə işlədərək söz birləşmələri düzəldib yazın.

6 Hophopun xarici görkəmini təsvir edən ifadələri seçib dəftərinizdə yazın və cümlələrdə işlədin.

7 Oxuduğunuz mətnin aşağıdakı janrlardan heç birinə aid olmadığını əsaslandırın.

- A) nağıl B) hekayə C) əfsanə D) lətifə

8 Necə düşünürsünüz, mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş köməkçi vasitələr işləndikləri cümlələrdə hansı vəzifəni yerinə yetirir?

- A) Sözləri və cümlələri bir-birinə bağlayır.
- B) Əşyaları adlandırmağa xidmət edir.
- C) Hərəkətlə bağlı əlamət bildirir.
- D) Sözlərə qoşulub onlarda müəyyən məna çaları yaradır.

9 Mirzə Ələkbər Sabirin “Hophop” təxəllüsü ilə hophop quşu arasında əlaqə tapmaq olarmı? Fərqli və oxşar cəhətləri müqayisə edin və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

- 10 [Ğ] səsinə düzgün tələffüz etməklə tapmacanı oxuyun və cavabını tapın. Fərqləndirilmiş dil işarəsinin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu tapın. Nağaraçı nağara çalır, **nə** nağarası var, **nə** çubuğu.
- A) sual əvəzliyi B) bağlayıcı C) qoşma

11 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlər arasında ümumi cəhət nədən ibarətdir? İzah edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

§ 42. FAYDALI MƏSLƏHƏT

Rizvan işləməyi çox sevirdi. Əkinçilik işləri ona xüsusi **həzz verirdi**. Torpağı belləyir, sahədəki **alaq otlarını vurur**, bitkiləri suvarırdı. Bir sözlə, hər bir işdə atasının yaxın köməkçisi idi.

Rizvangilin bağında **ayrıca** lobyə əkilən sahə var idi. Hər il o sahə əkilər və çoxlu **məhsul verərdi**. Məhsul yığılan vaxtı Rizvan **səbirsizliklə** gözləyərdi. Kolları kökündən çıxarıb **dəstələyər**, evə gətirib lobyaları yığardı. Artıq paxlaların yetişən vaxtı idi. **Partlamış paxlaların** içindən lobyalar görünməyə başlayanda Rizvan anasına dedi: “**Deyəsən**, lobyaların yığılan vaxtıdır...”

– Hə, oğlum, dünən atan dedi ki, **tədricən** yetişənləri yığmaq lazımdır.

Rizvan sevincək dilləndi: “Onda gedim, kolları çıxarım!”

Rizvan sahəyə gəldi. Paxlaları yetişmiş kolları çıxarmağa başladı. Artıq xeyli kol yığılmışdı. **Bu vaxt** qonşuları Əjdər əmi gəlib çıxdı. **Təəccüblə** üst-üstə **qalaqlanmış** kollara baxıb soruşdu:

– A bala, kolları niyə kökündən []?

Rizvan diksindi. Çevrilib **pərt halda** bir Əjdər əmiyə, bir də **paxla qalağına** baxdı. Heç bir şey **anlamadı**. Əjdər əmi onun **donub qaldığını** görüb dilləndi:

– Oğlum, lobyə kollarını kökü ilə çıxarmazlar. Paxlalı bitkiləri elə yığmaq lazımdır ki, kökləri torpaqda qalsın.

– Niyə? – Rizvan **maraqla** soruşdu.

Əjdər əmi çıxarılmış kollardan birini əlinə götürüb dedi:

– Bax, oğlum, görürsənmi kökə birləşmiş **yumruları**. Paxlalı bitkilərin köklərində **yumrucuq bakteriyaları** olur. Bu bakteriyalar atmosferdə olan azotu **bitkinin qəbul edə biləcəyi** şəkllə salır. Onlar torpaqda nə qədər **çox** olarsa, bitkilər azotla bir o qədər yaxşı təmin olunar. Əlavə **azot** gübrəsinə də ehtiyac olmaz. Yumrucuq bakteriyaları **ancaq** paxlalı bitkilərdə olur. Azot isə bütün bitkilərə lazımdır. Ona görə də **paxlalı bitkiləri** yığanda köklərini torpaqda saxlayırlar. Yığımdan sonra isə torpağı **çevirirlər**. Həmin yerə tərəvəz bitkiləri əkilər. Bu bitkilər torpaqdakı azotla xeyli müddət qidalana bilirlər.

Rizvan fikrə getdi. Bu vaxta kimi bunları bilmədiyinə **heylsiləndi**.

Eybi yoxdur, oğlum. Bilməmək eyib deyil, öyrənməmək eyibdir, – deyib

Əjdər əmi onun **pərtliyini aradan qaldırmaq** üçün gülümsədi.
Rizvan Əjdər əmiyə **faydalı məsləhət** üçün təşəkkür etdi.

Sona Xəyal

SÖZLÜK

alaq otları
qalaqlamaq

gübrə
əkinçilik

diksinmək
tədricən

1 Mətnin məzmununu aşağıdakı suallar əsasında danışmaq olarmı?
Özünü yoxlayın. Hansı sualın əlavə olunmasını istərdiniz?

- 1) Rizvan atasına necə kömək edirdi?
- 2) Rizvan lobyə yığılan vaxtı niyə səbirsizliklə gözləyirdi?
- 3) Rizvan lobyaların yetişən vaxtı nə etmişdi ki, bu, Əjdər əmini təəccüb-
ləndirmişdi?
- 4) Əjdər əminin məlumatından Rizvan nə öyrəndi?
- 5) Rizvan nəyə heyfsiləndi və Əjdər əmiyə niyə təşəkkür etdi?

2 Mətnə işlənən atalar sözünü tapıb səsləndirin və təhsil aldığınız dildə qarşılığını deyın.

3 Cümlələr düzəldin və dəftərinizə yazın.

İşləmək ona
Sahə hər il
O, atasından
O, çox şeyi
Rizvan yığımı
Əjdər əmi ona

səbirsizliklə gözləyirdi
göstəriş verdi
bilmədiyinə heyfsiləndi
ləzzət verirdi
bol məhsul verərdi
məsləhət alardı

4 Mətnə seçilmiş aşağıdakı sözləri mənalı hissələrinə ayıraraq yazın.
əkinçilik, belləyir, sahədəki, bitkiləri, köməkçisi, səbirsizliklə, maraqla,
gözləyirdi, faydalanar

Köməkçi: yığılmışdı – yığ + ıl + mış + dı

✿ Qırmızı rəngdə verilmiş şəkilçilərlə sözlər düzəldib müxtəlif formalarla işlədin.

Qeyd. Yeni sözlər düzəldərkən yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdəki “-la, -lə” şəkilçisi ilə feil düzəldən “-la, -lə” (belləyir) şəkilçisini qarışdırmaıın: “-la, -lə” omonim şəkilçidir. Dilimizdə bu şəkilçi ilə həm feil, həm də zərf düzəlir.

- 5 Aşağıda verilmiş atalar sözlərindən hansı mətnin məzmununa uyğundur?
 A) Bağ salan barın yeyər.
 B) Zərərin yarısından qayıtmaq da qazandır.
 C) Bar verən ağacı kəsməzlər.

- 6 Məndəki mavi boşluqda hansı ifadə yazılmalıdır?
 A) qırırsan B) çıxarırsan C) basdırırsan D) sulayırsan

- 7 Söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin və tərcümə edin.

məhsul yığımı, faydalı iş, yetişmiş paxla, məhsul yığımından sonra, məsləhət almaq, tərəvəz bitkiləri, lobyanın faydası, lobyə kolları, azot gübrəsi

KƏLMƏLƏRİN "DİLİ"Nİ ÖYRƏNƏK!

Yetişmək – 1. Bir istiqamətdə gedərək nəzərdə tutduğu bir yerə çatmaq – Kəndə yetişib atdan düşdü; Özünü çatdırmaq, vaxtında çatmaq – Həkim vaxtında yetişdi; Göndərilən ünvana, yerə, şəxsə çatmaq – Məktubun mənə yetişməyib. 2. Yetmək, çatmaq – Sənə yetişmək olmur. 3. Müəyyən bir həddə, yaşa çatmaq; böyümək; yetkinləşmək, təcrübə qazanmaq, bişmək – Balaca deyilsən, yetişmiş oğlansan!; 4. Bitmək, hasil olmaq (bitki haqqında) – Burada limon yetişməz. 5. Dəymək, yeməli hala gəlmək – Ərik hələ yetişməyib. 6. Gəlib çatmaq, yaxınlaşmaq – Ayrılıq zamanı yetişdi..

- 8 Mətni oxuyub hansı nəticəyə gəlmək olar? Fikrinizi söyləyin.
 A) Düşündüyün hər bir işi tez həyata keçirmək lazımdır.
 B) Hər bir işi başlamazdan əvvəl məsləhət almaq faydalı olar.
 C) Yetişmiş meyvə və tərəvəzləri vaxtında yığmaq lazımdır.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Bilmədiyin şeyi öyrənməyə çalış. Bunun sənə iki faydası olar: ya bildiyin şeyi təcrübədən keçirmiş olarsan, ya bilmədiyin şeyi öyrənərsən.

"Qabusnamə"

- 9 Məndə işlənmiş feillərin zamanını müəyyənləşdirib müvafiq sütunlarda yazın.

İndiki zaman

Keçmiş zaman

Gələcək zaman

- 10 Məndə göy rəngdə verilmiş sözləri elə qarşılıqları ilə əvəz edin ki, cümlələrin məzmunu dəyişməsin. Özünüzü yoxlayın.

- 11 Nöqtələrin yerinə lazım olan şəkilçiləri əlavə edərək cümlələri köçürün və oxuyun.

1) Siz hər bir ağac .. və ya kol.. kəsəndə torpağ.. qorumaq üçün bitkilər...

əhəmiyyətini xatırlasa ..., əliniz.. saxlayarsınız.

2) Sel ətraf mühit.., təbiət.. çox böyük zərər vurur. Torpağ.. yuyub dərələr.. tökülür, uçqunlar əmələ gətirir. Bağlar.., tarla.., yol.. və kəndlər.. dağıdır.

12 Mətnə bir qoşasaitli söz işlənmişdir. Həmin sözü tapıb səsləndirir və düzgün tələffüz qaydasını izah edin. Qaydaya aid əlavə misallar söyləyin.

§ 43. QARA ŞANI

Axşamüstü idi. Seyranın atası işdən qayıtmışdı. Eyvanda oturub çay içirdi. Birdən gözləri uşaqların top zərbələri altında titrəyən qoca meynəyə sataşdı.* Qaşlarını çatıb fikirləşdi **və** dedi:*

– Mən bu qoca meynəni **dirildəcəyəm**, cavanlaşdıracağam, **hətta** sizə üzüm də verəcəyəm.

Atası eyvandan həyəətə düşdü. Seyranı da çağırdı. Bu zaman Seyranın məktəb yoldaşı Səfər də onlarda idi. O da Seyranla aşağı endi. Atası hardansa **dəstəyi sınıq** bir bel tapdı. Meynənin dibini belləyib açdı. Sonra mişarla onun qara kötüyünü, **gömgöy** nazik **çubuqlarını** kəsdi. Üstündə **yeganə** bir çubuq saxladı.

– İndi su gətirin! – dedi.

Seyrangil həvəslə ataya kömək edirdilər. Qaçıb evdən vedrə gətirdilər, su doldurub **meynənin dibinə** tökdülər; torpağı doydurana **qədər** su daşıdılar.

– İndi gəlin talvar düzəldək, qara şanı talvarı sevir! – deyib atası həyətin küncünü göstərdi.

Kimin əlinə nə gəldi bura atdığından, bura **dəmir-dümürlə**, taxta parçaları **ilə** dolu idi.

– Seçin, **az-çox** yararlı **taxta parçalarını** və məftilləri **zir-zibildən** ayırın! – deyə atası göstəriş verdi. Seyrangil **...** işləyirdilər.

İyirmi dəqiqə keçməmiş, onlar xeyli yararlı taxta və məftil ayırdılar. Atası talvar düzəltməyə başladı. Seyranla Səfər ona kömək etdilər. Talvar hazır olan-da ata çubuğu qaldırıb məftilə **ilişdirdi**:

Bircə ilə bütün **həyəti basacaq**, **həm** kölgə salıb bizi yayın istisindən qoruyacaq, **həm də** dadlı şanıya qonaq edəcək ...

Doğrudan da, o biri ilin yazında, may girib **havalar qızanda** meynə **qol-budaq** atdı.* Çox keçməmiş talvarı tutdu. **Yamyaşıl** və iri yarpaqları ilə həyəti

çətir kimi örtüb **günəşin yandırıcı şüalarını** aşağı buraxmadı. İyun ayının ortalarında isə noxud boyda **göy gilələri dolu** salxımlar talvardan aşağı sallanırdı. Ata **canlanmış** meynəyə və bu salxımlara baxıb **qürurla** deyirdi:

– Hə, gördünüz **ki**, qara şanı necə şeydir! Əmək itirən deyil, bir versən, on dəfə artığı ilə qaytaracaq.

Mirzə İbrahimov

SÖZLÜK

meynə	talvar	məftil
yararlı	şanı	

SÖZ EHTİYATI

qol-budaq atmaq	əmək itirən
göstəriş vermək	

① Mətnə aid bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? Sualları təqdimat formasında hazırlayın və səsləndirin.

② Mətnin məzmununa aid olmayan cümlə hansıdır?

A) May girib havalar qızanda meynə qol-budaq atdı.

B) Şanı əməksevən olur: bir versən, on dəfə artığı ilə qaytarır.

C) Şirəyə yığılan arılar uşaqları işləməyə qoymur, onları qorxudurdu.

③ Cümlələri oxuyun. Hansı sözlər yerində işlənməyib? “Köməkçi” dən istifadə edərək cümlələri düzgün şəkllə salın və dəftərinizə köçürün

Ata böyükləri səslədi. Həyətdəki meynəni qırmaq istədiyini bildirdi. Hamı həvəssiz razılaşdı. Ertəsi gün toplaşdılar. Meynənin dibini bərkitdilər. Bir neçə ilə meynə daha da balacalaşdı. Hamı kədərləndi.

Köməkçi: sevindi, bir ilə, həvəslə, uşaqları, həmin gün, diriltmək, boşaldılar, böyüdü

④ Mətnə hansı atalar sözləri uyğundur?

A) Ağac bar verəndə, başını aşağı dikər.

B) Bağa bax, üzüm olsun, yeməyə üzün olsun.

C) Yıxılan ağaca balta çalan çox olar.

D) Bağa baxarsan, bağ olar, baxmazsan, dağ olar.

⑤ Uyğun gələn sözləri əlavə edib cümlələri köçürün.

1) Uşaqlar bağda üzüm – əkdilər. 2) Yayda tənəklər – atdı. 3) Nazik budaqlarda – göründü. 4) İsti avqust günlərində salxımlar –. 5) Anam ağ şanıdan – bişirdi. 6) Nənəm şirşirin və dadlı üzümlərdən – düzəltdi.

Köməkçi: mürəbbə, tənəkləri, qol-budaq, bəkməz, salxım, şirələndi

⑥ Bəlkə, bilirsiniz, üzüm daha çox Azərbaycanın hansı bölgələrində yetişdirilir? Bəs Abşeronda ən çox sevilən və yetişdirilən üzüm növləri hansılardır? Məlumatınızı genişləndirmək üçün araşdırma aparın və tədqiqatınızın nəticəsini yoldaşlarınızla bölüşün.

7 Mətndəki mavi boşluqda hansı sözü yazmaq olar?

A) hərarətlə B) həvəslə C) deyində-deyində D) səbirsizliklə

8 Mətnin ikinci abzasında işlənmiş feillərin zamanını və şəxsini müəyyənənləşdirin. Sonra birinci abzasda işlənmiş feilləri də həmin zamanda və şəxsdə işlədin.

9 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş cümlələrdəki sabit ifadələri tapıb, ilkin formasını yazın. Çətinlik çəksəniz, müəlliminizə müraciət edin.

10 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etsək, məna dəyişməz?

A) canlandırmaq B) həyata qaytarmaq C) ruhlandırmaq

11 Mətnə göy rəngdə verilmiş köməkçi nitq hissələri nitqdə eyni vəzifə yerinə yetirir, yoxsa fərqli? Fikrinizi əsaslandırın və həmin nitq hissələrinin yazılışı üzərində müşahidə aparın.

12 Mətnə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş sözləri elə dəyişin ki, əlamət normada və normadan az olsun.

Köməkçi: bomboz – boz, bozumtul, açıq-boz

13 Mətnə qara şriftlə verilmiş mürəkkəb sözlər arasındakı ümumi cəhət nədən ibarətdir? Bu sözləri yaranma xüsusiyyətləri baxımından neçə qrupa ayırmaq olar? Fikirlərinizi əsaslandırın və həmin sözləri müvafiq sütunlarda yazın. Sütunları əlavə misallarla zənginləşdirin.

14 Şeiri oxuyun, qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin və birləşmələrin mənasını izah edin. Birinci hissədə neçənci şəxsə müraciət olunduğunu müəyyənənləşdirin.

AĞ ŞANI

Əsir sərin küləklər,
Yarpağına toxunur.
Səhər sənin üstünə
İnci kimi şəh qonur.
Gör necə parlayırsan
Sən babamın bağında.
Qızıl telli şəfəqlər
Oynayır yanağında.

Birdən salxım dil açdı,
Söylədi: - Ağ şanıyam!
Mən Bakı bağlarının
Şöhrətiyəm, şanıyam!
Uca göylərdən təmiz,
Sulardan duruyam mən.
Torpağın öz şirəsi,
Günəşin nuruyam mən.

Nəbi Xəzri

SÖZLÜK

şöhrət-şan

SÖZ EHTİYATI

qızıl telli şəfəq

§ 44. BAHAR GƏLSİN!

Gözəl bahar, gözəl bahar,
Gözləyirik, tez gəl, bahar!
Quşlar köçsün ölkəmizə,
Nəğmə desin yenə bizə.
Gəl, oyansın sıx meşələr,
Yasəmənlər, bənövşələr
Gəlişinlə ətir saçsın,
İydə, innab çiçək açsın.
Hər mövsümün öz yeri var,
Gəl, sevimli, gözəl bahar!
Bu düzlərdə, bu dağlarda,
Yaşıl donlu yaylaqlarda
Yenə quşlar nəğmə desin,

Həyat versin xoş nəfəsin
Bərəkətli torpaqlara –
Mehribansan uşaqlara.
Gəl Xəzərin sahilinə, –
Gözəl, sərin sahilinə.
Yayılanda günəş düzə,
Gəl-gəl desin dəstəməzə.
Ağacların xoş kölgəsi,
Bağçaların nəğmə səsi
Yayılanda dağa, daşa –
Gəl, səninlə gözək qoşa.
Gözəl bahar, gözəl bahar,
Gözləyirik, tez gəl, bahar!

Məmməd Rahim

SÖZLÜK

iydə innab mövsüm

SÖZ EHTİYATI

həyat vermək qoşa gəzmək

1 Şairin yerində olsaydınız, bahar fəslini siz necə tərənnüm edərdiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2 Qruplara bölünün və şeirdən götürülmüş aşağıdakı parçalardan biri əsasında yazın gəlişini təsvir edən təqdimat hazırlayın. Hansı qrupun cavabı daha maraqlı olacaq? Cavablar üzrə qiymətləndirmə aparın!

I. Gəl, oyansın sıx meşələr,
Yasəmənler, bənövşələr
Gəlişinlə ətir saçsın,
İydə, innab çiçək açsın.

II. Bu düzlərdə, bu dağlarda,
Yaşıl donlu yaylaqlarda
Yenə quşlar nəğmə desin,
Həyat versin xoş nəfəsin
Bərəkətli torpaqlara.

3 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və qarşılarında tələffüz şəklini yazın. Sonra həmin sözlərin hansı nitq hissəsinə mənsub olduğunu sualların köməyi ilə müəyyənləşdirin.

4 Ölkəmizdə yazın gəlişinə həsr olunmuş mərasimlərin təşkili sizi qane edirmi? Siz bu mərasimləri necə görmək istərdiniz? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

5 Yazın gəlişinin bayram edilməsinə necə baxırsınız? Nəyə görə yayın, payızın gəlişi bayram edilmir, ancaq baharın gəlişini hamı sevinclə qarşılayır? Müzakirəyə qoşulun.

6 Aşağıdakı söz birləşmələrini cümlələrdə işlədin və tərcümə edin.
sıx meşələr, yaşıl çöllər, ağacların kölgəsi, göylərdən təmiz, sulardan
duru, bərəkətli torpaqlar, şən uşaqlar, sərin sahil, quşların nəğməsi

7 Aşağıdakı sözlərin şəirdəki qarşılığını tapıb səsləndirin və hər iki variantı müqayisə edin. Hansı variant daha çox xoşunuza gəldi?
qalın, yaysın, paltarlı, oxusun, bəhrəli, birlikdə, sərin

8 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş söz hansı mənada işlənə bilmir?

A) yuxudan ayılmaq

C) yetişmək

B) gözlərini açmaq

D) canlanmaq, dirilmək

9 Şeirdə göy rəngdə verilmiş söz başqa hansı mənada işlənir? Həmin sözü gələcək zamanda müxtəlif şəxslər üzrə dəyişib yazın.

TAP GÖRƏK

10 Verilmiş tapmacaların cavabını, yəqin ki, asan tapacaqsınız. İkinci tapmacada altından xətt çəkilmiş sözlərin yazılışı ilə bağlı qaydanı izah edin və həmin sözləri hallandıraraq yazın.

Bir kişinin dörd evi var,

Biri yaşıldı, o biri al,

Biri sarıdı, o biri çal. ☐

Basdırmışam iki toyuq,

Biri isti, biri soyuq. ☐

11 Aşağıdakı atalar sözlərindən hansını şeirin məzmununa aid etmək olar?

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

A) Yaz var, qış var, nə tələsik iş var!

C) Yazda çalan qışda oynar.

B) Yayda işlə, qışda dişlə.

D) Yaxşı il baharımdan bəlli olar.

12 Azərbaycanın hansı mənəvi sərvətlərinin “bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi” siyahısına daxil edildiyini deyən və aşağıda verilmiş məlumatı yadda saxlayın.

Novruz 2009-cu il sentyabrın 30-da YUNESCO tərəfindən bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilib. 2010-cu il fevralın 23-də isə BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasında martın 21-i “Beynəlxalq Novruz Günü” elan edilib. Beləliklə, Novruz beynəlxalq bayrama çevrilib.

✿ Məndə işlənmiş sayları sözlə yazın.

13 Müxtəlif türk dillərində Novruz təbriklərini oxuyun. Dilimizdəki “Novruz” və “bayram” sözlərinin digər türk dillərindəki oxşar və fərqli cəhətləri üzərində müşahidə aparın. Sizcə, bu dillərdə danışan insanlar bir-birini başa düşə bilərlərmə? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

- 1) Nevruz bayramınız kutlu olsun! (Türkiyə türkcəsi)
- 2) Naurız kuttı bolsın! (Qazax türkcəsi)
- 3) Nouruz meyramıgız kuttu bolsun! (Qırğız türkcəsi)
- 4) Novruz bayramıgız mübarek bolsun! (Özbək türkcəsi)
- 5) Novruz bayramımız quttu olsun! (Türkmən türkcəsi)
- 6) Navrız meyramıgız mübarek bolsun! (Uyğur türkcəsi)
- 7) Novruz bayramınızı təbrik item! (Tatar türkcəsi)

14 Oxuyun özbəklərin Novruz adətləri ilə tanış olun, onları Azərbaycan-dakı Novruz adətləri ilə müqayisə edin.

Novruz bayramı Özbəkistanda da təmtəraqla qeyd olunur. İnsanlar kütləvi gəzintiyyə («Seyir») çıxırlar, yerlərdə yelləncəklər qurulur, xoruz döyüşləri keçirilir. Özbəklər Novruz süfrəsi üçün «nişala» hazırlayırlar. Nişala şəkərdən bişirilir - ağ şokolada bənzəyir. Özbəklər bayram vaxtı öküzlərin buynuzunu yağlayırlar. Məmləkətin yaşlı adamı əlini yağa batırır və öküzlərin buynuzunu yağlayar ki, yeni il bərəkətli olsun.

❁ Qruplara bölünün, müəllimin tövsiyyəsi ilə Türkiyə, İran, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Tacikistan və Türkmənistan kimi ölkələrdən birində Novruzunu qarşılama adətləri barədə təqdimat hazırlayın.

15 “Novruz gəlir, yaz gəlir” başlıqlı inşa yazın.

16 Aşağıdakı mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərlə bağlı düzgün cavab hansıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

İnnabın əsl vətəni Çindir. Hələ çox qədimdən onu Şərqi, Qərbi Asiyaya və Afrikaya gətirmişlər. Hazırda Orta Asiyada, Krımda və Azərbaycanda yetişdirilir. Meyvəsi xırda olur. İrimeyvəli sortlar Çindən Azərbaycana gətirilmiş və yayılmışdır. Üç-dördillik ağacları bar verməyə başlayır. Altı-səkkiz metr hündürlüyü olan bu ağacın budaqları tikanlı, gövdəsi əyri-üyrüdür. Lələkşəkilli yarpaqları hamar, parlaq və qayış kimidir. Ulduzşəkilli xırda, qızılı-sarı çiçəkləri, qırmızı-qəhvəyi rəngli parlaq şirin meyvələri olur.

A) hamısı sifətdir B) qohum sözlərdir C) quruluşca mürəkkəbdir

17 16-cı çalışmadakı əlamət bildirən sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə yazın və tərcümə edin. Hər iki variantı müqayisə edin. Əlamət bildirən sözlər Azərbaycan dilində də aid olduğu sözlərin əlamətini qəbul edirmi? Məlahizələrinizi müəlliminizə söyləyin.

§ 45. PƏLƏNG OVU

Kərim baba söhbətinə belə başladı:

– Bizim Borçalı meşələrində pələng olmadığını bilirsiniz. Ancaq keçmiş zamanlarda varmış. Qırx-əlli il bundan əvvəl kəndin yaxınlığında bir pələng görünmüşdü. Onun qorxusundan meşəyə heç kəs getmirdi. Bir gün eşitdim ki, kəndin yaxınlığında pələng üç inək **parçalayıb**. Ağlım başımdan çıxdı. Tüfəngimi götürüb getdim. **Kəndlə pələngin arası bir ağac olardı**. Dərəni aşdım. Aşağı uzanan daşlı-qayalı bir **dağ ətəyi ilə** meşənin içərisinə gedirdim. Günəş saralmağa, sular qaralmağa başlamışdı. Pələngi **gözdən qaçırmamaq üçün** yan-yörəmə baxırdım. Bir də nə gördüm?! Uzaqda iki göz məşəl **kimi** yanır. Baxdım, pələng idi. O da məni görmüşdü. **Pəncəsi** ilə acıqlı-acıqlı yeri eşir, **cırmaqlayırdı**.

Bir az da getmişdim ki, birdən-birə pələng yerindən atılıb bağıra-bağıra üstümə gəldi. Bir daşa söykənib tüfəngimi ona **tərəf yönəltdim**. Pələngin bir nəcib xasiyyəti var: hücumu başladığı yerdən üç dəfə **ovun üstünə** atılar. Bu üç dəfənin heç birində ovlaya bilməsə, küsüb gedər. Qalxdığı yerdən iki dəfə üstümə atıldı. Üçüncü dəfə az qaldı üstümə düşsün. Tüfəngimi qaldırdım və havada üstümə gəlirkən qolları arasından **nişan aldım**. Pələngdən elə bir bağırçı qopdu ki, **səsindən dağ-daş titrədi**. Gözlərim **qaraldı**, tüklərim ürpərdi. O, iki-üç addım məndən aralı bir **qaratikan kolu** yanında yığılıb nərildəyirdi. İki dəqiqədən **sonra** canını təslim etdi. Yaxınlaşdım. O igid heyvanı öldürdüyümə peşman oldum. Ürəyim kövrəldi, gözlərim yaşardı. Tüfəngimi bir tərəfə atıb, qabağında **diz çökdüm**. **Başını qollarım arasına alıb**, üzündən-gözündən öpdüm.

Pələngin dərisini soyub evə qayıdandan sonra **qonşular başıma yığıldılar**. Dedim ki, Borçalı torpağında bir igid var idi, o da bu gündən yaşamır. Bundan sonra Borçalı torpağı igid üzü görməyəcək.

Bir saat əvvəl sakit və dalğın halda duran bu qoca artıq **nəzərimizdə böyümüşdü**.

Abdulla Şaiq

SÖZLÜK

məşəl

dalğın halda

nəcib

aşmaq

SÖZ EHTİYATI

canını təslim etmək

ağlı başından çıxmaq

tükləri ürpənmək

1 Sualları oxuyun və cavablandırmağa çalışın. Onların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini faktlarla əsaslandırın.

1) Borçalı meşələrində çoxlu pələng olması nə ilə bağlı idi?

2) İnsanlar nə üçün Borçalı meşələrində olan pələngdən qorxmurdular?

- 3) Nə üçün pələng Kərim babanı görəndə qorxub qaçır?
- 4) Kərim baba nişan alsa da, nə səbəbə pələngi öldürməkdən vaz keçdi?
- 5) Kərim babaya yaxınlaşan pələng niyə birdən geri qayıtdı?
- 6) Kərim baba öldürdüyü pələngi niyə acıqlı-acıqlı süzürdü?

2 Kərim baba pələngi öldürdükdən sonra niyə peşman oldu? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3 “Bu qoca artıq nəzərimizdə böyümüşdü” cümləsinin mənasını necə başa düşürsünüz? Müəllif bu sözlərlə nə demək istəmişdir? Müzakirə edin.

4 Mətnə sarı rənglə fərqləndirilmiş cümlədəki “ağac” sözünü necə başa düşmək lazımdır?

- A) bərk gövdəsi olan çoxillik bitki
- B) təxminən 6-7 kilometrə bərabər uzunluq ölçüsü
- C) tir, dirək, şalban
- D) əsa və ya çomaq

5 Mətnə işlənmiş “canını təslim etdi” ifadəsini aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək daha çox yerinə düşər?

- A) vəfat etdi
- B) həlak oldu
- C) öldü
- D) keçindi
- E) gəbərdi

6 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında genişləndirib yazın.

- 1) Bir pələng görünmüşdü. 2) Pələng üç inək parçalayıb. 3) Meşənin içərisinə gedirdim. 4) Yan-yörəmə baxırdım. 5) Pələng üstümə gəldi. 6) Tüfəngimi ona tərəf yönəltdim. 7) O, yıxılıb nərildəyirdi. 8) Qonşular başıma yığıldılar.

7 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər hansı nitq hissəsinə aiddir? Düzgün cavabı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

Birdən-birə pələng yerindən atılıb bağıra-bağıra üstümə gəldi. Aşağı uzanan daşlı-qayalı bir dağ ətəyi ilə meşənin içərisinə gedirdim. Pələngi gözdən qaçırmamaq üçün yan-yörəmə baxırdım. O, pəncəsi ilə acıqlı-acıqlı yeri eşir, cırmaqlayırdı.

- A) isim
- B) sifət
- C) zərflər
- D) əvəzlilik

8 Kərim babanın xatırladığı Borçalı meşələri harada yerləşir və onun haqqında nə bilirsiniz? Məlumatınızı artırmaq üçün axtarış aparın və topladığınız məlumatı yoldaşlarınızla bölüşün.

9 Oxuyun və yerinə düşməyən sözləri tapıb, cümlənin mənasına uyğun gəlmədiyini əsaslandırın.

1) Bizim Borçalı göylərində pələng olmadığını bilirsiniz. 2) Bir gün eşitdim ki, kəndin uşaqlığında pələng üç inək parçalayıb. 3) Pələngdən elə bir nəغمə qopdu ki, səşindən dağ-daş titrədi. 4) O igid heyvanı güldürdüyümə pəşman oldum. 5) Tüfəngimi bir tərəfə atıb, qabağında rəqs etdim.

10 Kərim baba pələngi hansı xüsusiyyətlərinə görə igid adlandırır? Düzgün olanlarını seçin.

- A) qorxmazlığına B) cəsarətinə C) acgözlüyünə
D) məğrurluğuna E) hiyləgərliyinə

Seçdiyiniz xüsusiyyətlər igid insanlara da aid edilə bilərmi? Verilmiş sözlərdən istifadə edərək “Azərbaycan igidlər diyarıdır” başlıqlı kiçik esse yazın.

11 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözləri əsas, yoxsa köməkçi nitq hissələrinə aid edərdiniz? Məlahizələrinizi müəlliminizə bildirin.

12 Mətdən götürülmüş aşağıdakı sözlərin köklərini müəyyənəldirib suallarını qarşılarında qeyd edin. Omonim köklərdə diqqətli olun!

saralmağa, qaralmağa, cırmaqlayırdı, yaxınlığında, parçalayıb, yönəltdim, atılar, üçüncü, ovladı, bağırtdı, aralı, yıxılıb, yaxınlaşdım, öldürdüyümə

13 Aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin və onların köklərinin mənalərini izah edin.

- 1) Borçalı torpağında bir igid var idi, o da bu gündən **yaşamır**.
2) Ürəyim kövrəldi, gözlərim **yaşardı**.

Həmin sözlərin kökü ilə bağlı düzgün cavabı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) çoxmənalıdır B) omonimdir C) antonimdir

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Yaşamaq – 1. Həyatda var olmaq, diri olmaq, sağ olmaq – 100 il yaşamaq. 2. Ömür sürmək, həyat keçirmək – Sağlamlıq yaşamaq. 3. Davam etmək, mövcud olmaq, var olmaq – Adətlərimizi yaşatmaq lazımdır. 4. Bu və ya başqa tərzdə həyat sürmək, dolanmaq, keçinmək – Mənalı yaşamaq. 5. Bir yerin sakini olmaq, daim və ya müvəqqəti bir yerdə həyat sürmək – Kənddə yaşamaq. 6. Bir yerdə həyat keçirmək, bərabər ömür sürmək – Onunla bir mənzildə yaşamaq çətindir.

14 Tapmacanı cavablandırın və fərqləndirilmiş sözlərin quruluşca növünü təyin edin.

O hansı heyvandı ki, anadan **saqqallı doğular**. ☒

§ 46. QIRQOVULAM, TƏKƏM MƏN...

(ixtisarla)

Əvvəl belə deyildi
Bu **örüşlər**, **talalar**.
Bizim idi bu torpaq,
Bizim idi bu gülzar.
Düzlərin ən ətirli
Çiçəyi bizim idi.
Yaşıl **biçənəklərin**
Göycəyi bizim idi.
Laylamızı çalardı
Yarpaqlar axşam-səhər.
... Suyumuz şəh damcısı,
Dənimiz gül toxumu.
... **Meşə ətəkləriylə**
Dəstə tutub qaçardıq.
Allah, allah, o vaxtlar
Nə **arxayın** uçardıq.

2

Bəs **kimə** neylədik ki,
Özümüzdən inciyib,
Səsimizdən bezdilər?
Axır **bizi** susdurub,
Nəgməmizi kəsdilər.

* * *

Dəvəquşular kimi
Qaçmağımız var idi,
İndi qaçmağımız yox.
Havalanıb qəfildən
Uçmağımız var idi,
İndi uçmağımız yox.
Necə ola bilər ki,
Budağın ola-ola,
Budaq **sənin** olmasın,
Ovlağın ola-ola,
Ovlaq sənin olmasın;
Böyük dərdidir, eləmi?!

* * *

Axı **niyə** bu dərdi
Gizli-gizli çəkim **mən?!***
Oxuyum ki, yalqızam,
Qırqovulam, təkəm mən.
Belə **qəmli** oxusam,
Mənə baxan olarmı?
Görəsən, quş dərdinə
Şərik çıxan olarmı?...

Musa Yaqub

SÖZLÜK

qırqovul	gülzar	bezmək
yalqız	ovlaq	göyçək

SÖZ EHTİYATI

şərik çıxmaq
ətək

① Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Qırqovulların susdurulmasının, sayının azalmasının səbəbi nə ilə bağlı idi? Şair insanların diqqətini nəyə cəlb etmək istəyir? Müzakirə edin.

② Necə düşünürsünüz, şeirin birinci bəndində qırqovul hansı günləri xatırlayır? Hansı cümlələrdə bir vaxt gəzdiyi doğma yerləri yada salır? Həmin hissəni genişləndirərək öz sözlərinizlə danışın.

3 Qırqovulu kökü kəsilməkdə olan quşlar siyahısına daxil etmək olarmı? Hansı quşlar bu siyahıya daxil edilib? (V sinifdə bu barədə oxuduqlarınızı yadınıza salın). Necə düşünürsünüz, qırqovulun adını “Qırmızı kitab”da qırmızı, sarı, yoxsa yaşıl səhifələrdə yerləşdirmək lazımdır? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4 Verilmiş suallara yazılı cavab verin.

- 1) Şeirdəki qırqovulun nəğməsi nə barədədir?
- 2) Nə üçün qırqovulun nəğməsi qəmlidir?
- 3) Qırqovulun yalqız qalmasına səbəb nədir?
- 4) Qırqovul nəğməsində diqqəti nəyə cəlb etmək istəyir?
- 5) Sizcə, qırqovulun dərdinə şərik çıxan olarmı?

5 “Görəsən, quş dərdinə

Şərik çıxan olarmı?...” – misralarında şair qırqovulun dili ilə kimləri köməyə çağırır? Qırqovulun “dərdinə şərik olmaq” ifadəsini siz necə başa düşürsünüz? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

6 Şeirin məzmununa uyğun olaraq üçüncü hissəyə aşağıdakı parçalardan hansını daxil etmək olar?

... Hamı düşdü pərən-pərən,
Qoymadılar nəfəs dərək,
Nə qədər çiçəkli dərə,
Nə qədər uca dağ qaldı.

... Təhlükəni, qorxunu
Bir gün almayıb vecə,
İstəyirəm oxuyum,
Oxuyum ürəyimcə.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Kəsmək – 1. Kəsici alətlə bütövdən bir hissə ayırmaq – Almanı kəsdim; 2. Kəsən alətlə yaralamaq – Əlini kəsdin? 3. Qısaltmaq, gödəltmək – Saçını kəsdir; 4. Dayandırmaq, saxlamaq, getməyə qoymamaq – Ağlamağını kəs; Qabağımızı kəsdilər; 5. Daha verməmək, istifadəsini dayandırmaq – Suyumuzu kəsiblər; 6. Ara vermək, dayanmaq – Yağış kəsdi; 7. Qırmaq, doğramaq, budamaq – Quru budaqları kəsin; 8. Ölçüb-biçmək – Dərzi parçanı kəsdi; 9. Qarşısını almaq, dayandırmaq – Başının ağrısı kəsdi.

7 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş əvəzliliklər nə bildirir?

1) sual	2) işarə	3) qeyri-müəyyənlik	4) şəxs
A) 1, 4	B) 2, 3	C) 2, 4	D) 1, 3

8 Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərin şəkilçisiz formasını deyin. Həmin sözləri ismin hallarına görə dəyişib, dəftərinizə yazın. Sözlərin son samitinin hansı hallarda dəyişdiyinə diqqət yetirin.

9 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş cümlədəki ifadəni müəyyən-
ləşdirib mənasını izah edin və cümlələrdə işlədin.

10 Aşağıdakı atalar sözlərinin mənalərini izah etməyə çalışın. Diqqətli
olsanız, quşların bildiyiniz əlamətləri sizə kömək edə bilər. Özünüzü sıayın.

1) Qırqovul başını soxar kola, deyər heç kəs məni görmədi.

2) Kəlik səsini çıxartmasa, qaraquş onu tuta bilməz.

11 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin antonim və sononimlərini tapıb
deyin və cümlələrdə işlədin.

12 Aşağıdakı teleqramı oxuyun. Necə düşünürsünüz, Gəray Cabbarov
düz mü qərar qəbul edib? Nəqli kəsilməkdə olan heyvan və quş növlərinin
artmasına, qorunmasına bu yolla kömək etmək olarmı? Onun yerində
olsaydınız, siz də belə edərdinizmi? Müzakirə edin.

Teleqram

Bakı şəhəri, Bakıxanov küçəsi 29, Bakı Heyvanat Parkına.

Məndə olan bir ədəd qırqovulu Bakı Heyvanat Parkına bağışlamaq
istəyirəm! Onu sizə necə çatdırı bilərəm? Cavabınızı gözləyirəm.

Lənkəran rayonu, Türkəncil kəndi, Cabbarov Gəray Həzi oğlu.

13 Qırqovul nəslinin kəsilmək təhlükəsini bütün insanlara mahnısını uca-
dan oxumaqla çatdırmaq istəyir. Bəs tarixin müxtəlif dövrlərində, o cümlədən
31 mart 1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımı barədə siz nə bilirsiniz?
Aşağıdakı məlumatı oxuyun və tərcümə edin.

Yadda saxlayın! 1918-ci ilin mart-aprel aylarında erməni və daşnak
birləşmələri tərəfindən Bakı şəhərində və Azərbaycanın müxtəlif böl-
gələrində, o cümlədən Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurda,
Naxçıvanda, Lənkəranda və s. xüsusi qəddarlıqla azərbaycanlıların
soyqırımı həyata keçirilmişdir. Qısa müddət ərzində **50 mindən artıq**
dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli
mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir. 1918-ci ilin 31 martından
aprel ayının 3-dək tək-cə Bakı şəhərində 20 minə yaxın insan qətlə
yetirilmiş, yandırılmış, dənizə atılmışdır.

Bu soyqırım hadisələrini yaddan çıxarmağa bizim mənəvi haqqımız
yoxdur!

✿ Araşdırma aparın və məlumatınızı genişləndirin.

§ 47. DAŞYIĞAN ƏMİ

1-ci hissə

Samirlə lap qardaş kimiyyik. Bir dəfə o məndən soruşdu ki, Elşən, “daşyığan əmi”ni tanıyırsan? Mən tanımadığımı bildirəndə dedi ki, evimizin yanından keçəndə göstərərəm. Marağ məni rahat buraxmadı. Soruşdum ki, məgər onun öz adı yoxdur?

Dedi: “Var, ancaq uşaqlar onu öz adı ilə çağırırlar, “daşyığan əmi” deyirlər.

Niyə belə çağırılmasının da səbəbini deyim. Eşitdiyimə görə, o, yazıçıdır. Adı da Səməd Gündoğandır. O öz yanında daim iki polietilen torba gəzdirir. Bağa gəlib-gedəndə və ya bağda olan vaxtlar dükanə gedəndə həmin torbalara daş yığır. Deyilənə görə, öz bağında bu daşlardan nəsə düzəldir”.

Mən o gündən etibarən “daşyığan əmi” ilə maraqlanmağa başladım. Bir gün dənizdən gəlirdim. Məndən qabaqda “daşyığan əmi”nin getdiyini gördüm. O, deyəsən, bazardan, ya da dükandan gəlirdi. Bir torbası ərzaqla dolu idi. Birdən o, dolu torbanı yerə qoyub, şalvarının arxa cibindən boş polietilen torba çıxartdı. Hasar dibinə düşmüş lazımsız daşlardan bir neçəsini götürüb, torbaya atdı. Sonra yola düzəldi. Yüku çox ağır olduğundan yavaş yeriyyir və tez-tez torbaları yerə qoyub, tərini silirdi. Özümü çatdırıb, salam verdim. Köməyimi təklif etdim.

– Çox ağırdır, gücün çatmaz, elə bu sözünlə də mənə kömək eləmiş kimi sən. Allah səni saxlasın! – dedi.

– Onda icazə verin, torbanın bir qulpundan tutum! – deyərək, öz fikrimin üstündə durmaq istədim.

O, [] üçün əlacsız qalıb razılaşdı. Bağına yaxınlaşanda kişi məni evinə dəvət etdi. Mən utandım. O gülə-gülə dedi:

– Görürəm, sən çox yaxşı oğlansan, sənənlə dostluq etmək olar. Sənin kimi-si indi çətin ələ düşər. Buna da şükür! Deməli, hələ gələcəyə ümidlə baxmaq olar...

O, dəmir darvazaya çatanda qapını döydü. Qapını yaşlı bir qadın açdı. Danışqlarından hiss etdim ki, bu, onun həyat yoldaşıdır. “Daşyığan əmi” icəri girməyimi təkid etdi və dedi:

– Daha qaçmağın yeri yoxdur. Biz dostuq. Dost qapısı dost üzünə açıqdır.

Hafiz Əli

Necə düşünürsünüz, Elşən “daşyığan əmi”nin təklifini qəbul edəcəkmi? O, bəlkə, “daşyığan əmi”nin daşları nə üçün yığıldığını öyrənmək istəyəcək? Siz hekayəni necə davam etdirərdiniz?

məgər
o gündən etibarən

Allah səni saxlasın ələ düşmək
ələcsiz qalmaq rahat buraxmamaq

1 Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Bəs siz hansı sualları əlavə etmək istərdiniz?

- 1) “Daşyığan əmi” kimdir?
- 2) Uşaqlar onu niyə belə çağırırdılar?
- 3) Elşən “daşyığan əmi” ilə necə tanış oldu?
- 4) Elşən niyə “daşyığan əmi”yə yaxınlaşıb kömək təklif etdi?
- 5) “Daşyığan əmi” Elşənin köməyini niyə qəbul etməli olur?
- 6) “Daşyığan əmi” Elşəni içəri dəvət edəndə ona nə dedi?

2 Aşağıda mətndən götürülmüş iki parça verilib. Həmin parçaları mətnin hansı hissələrinə əlavə edərdiniz?

I. O, məni qadına təqdim etdi:

– Bu mənim dostum Elşəndir, ikinci dəfədir ki, mənə kömək edir. Şahnaz, bilirsən bu necə yaxşı oğlandır?!

Şahnaz xala: “Allah saxlasın!” – dedi.

II. Bakıda çoxlu dostum var. Şəhərdə hərəsi bir yerdə oxuyur. Aralarında Sumqayıtdan, Bakı kəndlərindən olanlar da var. Yeni bağ mövsümü başlayana kimi onlar üçün **burnumun ucu göynəyir**. Onlardan ən çox istədiyim Samirdir.

3 Aşağıdakı variantlardan hansını “burnumun ucu göynəyir” ifadəsinin əvəzinə işlətmək olmaz?

- A) çox darıxmaq B) çox arzu etmək C) həsrətini çəkmək D) küsmək

4 Mətndəki hadisələr hansı fəsildə cərəyan edir? Həmin fəsil və ya bağ mövsümü haqqında yığcam inşa yazın.

5 Necə düşünürsünüz, mətndə atalar sözü işlənmişdirmi? Əgər işlənibsə, tapıb səsləndirin. Mövzuya uyğun bir neçə atalar sözü də siz tapın.

6 Mətndəki sarı boşluğun əvəzinə aşağıdakı variantlardan hansı yazılmalıdır?

- A) əziyyət vermək
B) incitmək

- C) xətrimə dəyməmək
D) çarəsizlikdən

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Çıxarmaq – 1. Bir şeyi bir yerdən kənarlaşdırmaq; bir yerdən götürüb başqa yere qoymaq – Partaları sinifdən çıxartdılar; 2. Bir şeyin içərisində olan başqa bir şeyi götürmək – Cibindən pul çıxartmaq. 3. İşdən, məktəbdən və s.dən azad etmək, xaric etmək – İşdən çıxartmaq. 4. Ayaqqabısını, papağını və s. soyunmaq – Papağını çıxar. 5. Bitdiyi yerdən çəkərək qopartmaq – Dışını çıxartmaq. 6. Nəşr etmək, çap etmək – qəzet çıxartmaq. 7. Yerin altından istehsal etmək – Neft çıxartmaq.

7) Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayıb, köçürün.

1) Mən tanımadığımı bildirəndə dedi ki, ... 2) Bir dəfə o məndən soruşdu ki, ... 3) Yüku çox ağır olduğundan yavaş yeriyir və ... 4) Çox ağırdır, gücün çatmaz, ... 5) Görürəm, sən çox yaxşı oğlansan, ... 6) Danışqlarından hiss etdim ki, ...

8) Aşağıdakı sözləri qruplaşdırıb müvafiq sütunlarda sualları ilə birlikdə yazın. Bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

çoxlu, atdı, daş, ağıl, gördüm, o, elə, torba, davam edir, polietilen, xırda, düzəldir, iri, təqdim etdi, bir qədər, maraq, saxlasın, rahat, nəşə, bir neçə, döydü, mənim, bu, dolu, onun, yazıçı, həmin, utandım, açıq, həyatə, sənin, dəmir, iki

İsim Sifət Say Əvəzlilik Feil Zərf

9) Bəs mətndə göy rəngdə verilmiş sözlər cədvəlin hansı sütununa yazılmalıdır?

10) “Buna da şükür! Deməli, hələ gələcəyə ümidlə baxmaq olar...”, – deməklə yazıçı Səməd Gündoğan nə demək istəyirdi? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

11) Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlər üzərində müşahidə aparın. Çıxışlıq hal şəkilçisinin hansı məqamlarda yazılışından fərqli tələffüz olunmasının səbəbini öyrənin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yadda saxlayın: Sonu “n, m” samitləri ilə bitən sözlərdən sonra çıxışlıq hal şəkilçisi (-dan, -dən) [-nan, -nən] kimi tələffüz olunur: dükandan – [dükannan], gündən – [günnən], məndən – [mənnən], dostumdan – [dostumnan] və s.

12) “Allah səni saxlasın!” ifadəsini aşağıdakılardan hansına aid etmək olar?

A) nəzakətli ifadə B) alqış-dua C) sınaq D) atalar sözləri

13) Məndən müxtəlif şəxslərdə işlənmiş feillərə aid misallar seçib səsləndirən və həmin feillərin hansı zamanda işləndiyini deyən.

§ 48. DAŞYIĞAN ƏMİ

2-ci hissə

Mən **bir söz demədən** həyəətə girdim.

İçəri girəndən mənim **gözüm dörd olmuşdu**. Bu, bağ deyilmiş, lap cənnət imiş ki! **Cürbəcür** güllərin **ətri** adamı lap məst edirdi. Hər tərəfdə **səliqə-sahman** var idi. Yaraşıqlı* hovuz, hovuzun ətrafında daşdan hörülən güldanlar* göz oxşayırdı. Fiqurların, hovuzun divarlarının, güldanların rəngləri **əlvan** olmaqla yanaşı, par-par parıldaırdı. Burada hər bir daşın öz yeri vardı. Hovuzun ətrafına da daş düzümləri xüsusi gözəllik verirdi. Səməd müəllim mənim **heyrtləndiyimi** görüb dedi:

– Bala, adam istəsə, küçədə, yolda ayaqları **əzən** daşlardan çox şey **yara-dar**. Bax, küləfirənginin döşəməsi də onlardandır. Mənim üçün lazımsız heç nə yoxdur. Payızda ağacların yarpaqlarını başqaları yandırır, tüstüsüylə **havanı korlayır**, **külünü** isə külək havaya **sovurub**, hər tərəfi çirkləndirir*. Mən isə həmin yarpaqları bu il yerə basdırıram, gələn il əkin üçün **təbii gübrəyə dönür**. Ümumiyyətlə, çürüyən nə varsa, torpağa basdırıram. **Bircə** polietilen torbaları yandırırım. Onlar çürüsəydi, onları da **basdırardım**. Ancaq başqaları onları küçələrə, hasarların qırağına, yollara atır. Külək də göyə qaldırır, Abşeron çöllərinə yayır. Adam xəcalətindən gəzintiyə* çıxma bilmir.

Səməd müəllim çox şeylər danışdı. Onların hamısı **beynimdə həkk olundu**. Çünki onlar bizə **gərəkdir**. Səməd **müəllim** məni bağla tanış etdikcə heyrtlənirdim*. Ürəyimdə öz-özümə deyirdim: Abşeron bağlarında nələr əmələ gəlirmiş! Çiyələk, moruq, qarağat – həm qırmızısı, həm qarası, kök, **çuğundur**, tərəvəz, yemiş, qarpız... Səməd müəllim hər şey əkməmişdi.

Axşam yaxınlaşırdı. Evə tələsirdim. Bilirdim ki, anam narahat olacaq. Ona görə də onunla xudahafizləşməli* oldum. Səməd müəllim evə girdi, tez də əlində bir kitab geri qayıtdı. Kitabı mənə uzatdı. **Kitabın üz qabığının** yuxarısında Səməd Gündoğan, ortasında isə “Abşeron baharı” sözləri yazılmışdı. Mən ona “çox sağ olun!” – deyib, **darvazadan** çıxdım.

Səməd müəllimin **nurani**, mehriban sifəti **gözlərimin qabağında canlandı**. Çiyinlərimdə bir ağırlıq hiss etdim. Elə bildim ki, onun qabarlı, **polad kimi** bərk, ağır əlləri **çiyinlərimə** enib. (ixtisarla)

Hafiz Əli

SÖZLÜK

küləfirəngi
xəcalət

çürümək
qabarlı

SÖZ EHTİYATI

məst etmək

havaya sovurmaq

beynimdə həkk olunmaq

göz (gözü) oxşamaq

1 Mətnə aid plan tərtib edin və məzmununu öz sözlərinizlə qısaca danışın.

2 Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və mətnin məzmunu üzrə suallar hazırlayıb, bir-birinizə verin.

3 “Daşığığan əmi”nin həyatını öz sözlərinizlə təsvir etməyə çalışın.

4 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və mətnin məzmunu ilə səsleşmə-yənləri seçib səsleşdirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Zaman keçər, söz qalar. 2) Zəhmət çəkməyən rahatlığın qədrini bilməz. 3) Zəhmətsiz bal yeməzlər. 4) Zərərin yarısından qayıtmaq da qazandır. 5) Çalışqan əl nəyə dəysə, qızıl olar. 6) İş bacaranın, aş yeyəndir! 7) Görül-müş işdən gül ətri gələr. 8) İşləyən olsun, iş tapılar. 9) İş ustasından qorxar.

5 Mətnə yaşıl şriftlə verilmiş sözləri aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar? Həmin sözləri seçib səsleşdirin və cümlələrdə işlədin.

Köməkçi: əmələ gəlir, quraşdırmaq, çevrilir, düzəltmək, lazımdır, alınır, dəyərli, olur, faydalı, yonmaq, sökmək, xeyirli, fırlanır, qorumaq, həvəslənmək

6 Necə düşünürsünüz, nəyə görə Səməd müəllim küçələrə, hasarların qırağına atılan polietilen torbaları görəndə xəcalət çəkir? Bəs siz necə, belə vəziyyətlə qarşılaşdıqda hansı hissləri keçirirsiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

7 Mətnə işlənmiş meyvə və tərəvəz bitkilərinin adlarını seçib əvvəl söz birləşmələri, sonra isə cümlələrdə işlədib yazın.

8 Mətnədən götürülmüş “Abşeron bağlarında nələr **əmələ gəlirmiş!**” cüm-ləsində fərqləndirilmiş ifadəni aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olmur?

A) yetişmək B) bitmək C) becərilmək D) cücərmək

9 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri mənalı hissələrinə ayırın. Sözlərdəki hansı şəkilçilərin köklərin mənasında dəyişiklik yaratdığını və yeni sözlər düzəltdiyini müəyyənləşdirin. Sonra həmin söz köklərindən ey-niköklü sözlər düzəldib yazın.

Köməkçi: gözəlliklərin – gözəl + lık + lər + in

❁ Müəyyənləşdirdiyiniz sözdüzəldici şəkilçilərlə yeni sözlər düzəldib yazın.

10 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin düzgün tələffüzünü deyən və fikrinizi əlavə misallarla əsaslandırın. Həmin sözlərin tələffüzü ilə bağlı öyrəndiyiniz qaydanı yadınıza salın.

11 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri hallandıraraq yazın və həmin sözlərin yazılışı ilə bağlı qaydanı yadınıza salın.

§ 49. GƏLİN ELƏ EDƏK Kİ...

Meşələrə çıxanda
Tüfəng götürməyək biz.
Bir kəkliyi qayadan
Qovub itirməyək biz.
Gülmək yerində gülün,
Susmaq yerində susun,
Bülbül enib budaqdan,
Çiyinizdə* oxusun.

Oğrun baxışlı maral
Meşələrdə deyilmi?
Gəlin elə edək ki,
Əziz dostumuz kimi
Sərin çeşmə başında
O bizə qonaq olsun.
Nə belə ürəküb qaçan,
Nə belə qorxaq olsun.

Qalxsın şabalıd, vələs,
Zoğal, ydə, tut, çinar.
O qarlı zirvələri
Salamlayanda bahar,
Qartal xəbəyə gəlsin.
Gəlin elə edək ki,
Düzləri keçə-keçə,
İnsanın arxasınca
Ceyran şəhərə gəlsin.

Hüseyn Arif

SÖZLÜK

şabalıd

veləs

SÖZ EHTİYATI

oğrun baxışlı

1 Şeir in ideyasını müəyyənləşdirib məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

2 Heyvanların, quşların kökünün kəsilməməsi, təbiət gözəlliklərinin qorunub saxlanması üçün şair hansı tövsiyələri verir? Bu barədə sizin düşüncələriniz nədən ibarətdir? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3 “Gülmək yerində gülün,
Susmaq yerində susun” – misraları ilə şair nə demək istəyir?

- A) Təbiətin qoynunda silah işlədib quşları, heyvanları qorxutmaq olmaz.
- B) Kəkliklər, bülbüllər bizim gülüş səsimizi eşitməməlidirlər.
- C) Gülməyi bacardığımız kimi, susmağı da bacarmaq lazımdır.
- D) Təbiətin qoynuna çıxanda onun harmoniyasına qulaq asmaq lazımdır.

4 Meşələrdə maralların rahat gəzməsi, onların insanlardan qorxmaması, hürküb qaçmaması üçün nə etmək lazımdır? Bu barədəki fikirlərinizi esse şəklində yazın.

5 “İnsanın arxasınca
Ceyran şəhərə gəlsin”, – deyə şair nəyə işarə edir? Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cavablardan hansı ağlabatan hesab edilə bilməz?

- A) Bütün ceyranlar heyvanxanalarda saxlanmaq üçün şəhərə gətirilsinlər.
- B) Heyvanlar tüfəng səsi ilə hürküdülməsə, ovlanmasa, insanlardan qayğı görsələr, onlardan qaçmaz, hətta insanın arxasına düşüb şəhərə belə gələr.

C) Biz elə etməliyik ki, təbiətin yaratdığı olan heyvanlar qorunduqlarını hiss etsinlər, insandan onlara heç bir təhlükə olmadığına əmin olsunlar.

6 Cərgəni bir sözlə ifadə etmək istəsəniz, cavablardan hansını seçərdiniz? Şabalıd, vələs, zoğal, iydə, tut, çinar ...

A) zirvə B) meşə C) şam D) dərə E) kol

TAP GÖRƏK

7 Tapmacaları oxuyun. Onların hər ikisinin cavabı şeirdə işlənmişdir? Tapıb səsləndirin və cümlələrdə işlədin.

I. Bir balaca boyu var,
Qırmızıdan donu var. ☒

II. Bir dağarcıq unum var,
İçində bir tumum var. ☒

SÖZ EHTİYATI

dağarcıq

❁ Necə düşünürsünüz, tapmacalarda işlənmiş sözlərdən hansını “köhnəlmiş” söz hesab etmək olar? Nə üçün bu cür sözlər artıq dilimizdə işlənmir?

8 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin antonimlərini və sinonimlərini tapıb cümlələrdə işlədin.

❁ “Dil boğaza qoymamaq” və “ağzına su almaq” ifadələrinin bu sözlərdən hər hansı biri ilə əlaqəsi varmı?

9 Misraları şeirin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Meşələrə çıxanda 2) Bülbül enib budaqdan, 3) Sərin çeşmə başında 4) İnsanın arxasınca

10 Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözü müxtəlif şəxslər üzrə dəyişərək cümlələrdə işlədə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

11 Aşağıdakı şeir bəndini oxuduqdan sonra inşa yazmalı olsanız, hansı misranı ona başlıq seçərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın və yazın.

Yenə də yamyaşıl **geyinir** dağlar,
Göz kimi durulur qaynar bulaqlar.
Əriyir güneylər **döşündəki** qar,
Yağış da isladır o göy çəmənini,
Təbiət ilhama **çağırır** mənə!

Səməd Vurğun

❁ Qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin həqiqi, yoxsa məcazi mənada işləndiyini izah edə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

§ 50. ÇƏKİL, İLAN GƏLİR!

1-ci hissə

Birdən Kamalın gözləri qarşıdakı divara sataşdı. Bir ilan yuvasından* çıxıb **qızmar** günün altında **tənbəl-tənbəl** onlara tərəf sürünürdü. Nadirin arxası onlara tərəf olduğundan* bundan* xəbəri yoxdu. Kamal ilanın yaxınlaşıb **üstlərinə** sıçraya biləcəyini düşünüb Nadirə çıxırdı:

– Çəkil, ilan gəlir!

Nadir durduğu yerdən **sıçradı**. İlanı görən kimi bir anlığa özünü itirdi. **Əvvəlcə** Kamalın **arxasında** gizləndi. **Sonra** onun ətəyindən* tutub **dartışdırdı**:

– Qaçaq!

Kamal isə yerindən* tərpənmirdi, **yan-yörəsinə** baxıb **nə isə** axtarırdı. Nadir bunu görüb onun ətəyini buraxdı və **tez darvazadan* içəri** soxuldu. Kamal **tək** qaldı. İlan yolun ortası ilə **düz**

ona tərəf sürünürdü. İlanla oğlanın arasında on metr qalmış Kamal həyətin divarından* bir daş götürüb ilanın **düz başına** tuşladı. **Bir an** keçdi. Kamal qolunu qolaylayıb daşı atdı. Daşın yerə düşməsi ilə ilanın havada **qıvrılıb** işıldaması bir oldu. Oğlan bir addım **geri** çəkildi. **Sərrast** atılan daş ilanın düz başından* **dəymişdi**.

Kamal **irəli** gəlib ilanı **süzdü**. Əyilib quyruğundan* **yapışmaq** istəyirdi ki, yolla keçən qoca bir kişi ona yaxınlaşdı:

– **Ehtiyatlı ol**, oğul, birdən ölməmiş olar!

Kamal əlini çəkdi. Tanımadığı qoca kişi özü əyilib ilanının **quyruğundan** **yapışdı** və onu **yuxarı** qaldırdı. **O yan-bu yana** baxdıqdan* sonra Kamala uzatdı:

– Al, ölüb, – dedi. – **Qoçaq** oğlansan. Daşı necə sərrast atdığını gördüm. Qoca əli ilə Kamalın çiyinə vurdu və gülümsəyib uzaqlaşdı.

Necə düşünürsünüz. Nadir darvazanın dalından çıxıb nə baş verdiyi ilə maraqlanacaq mı, yoxsa ilanının qorxusundan gizləndiyi yerdə qalacaq mı? Bəs siz hekayəni necə davam etdirərdiniz?

SÖZLÜK

tuşlamaq

sərrast

SÖZ EHTİYATI

qolaylamaq

özünü itirmək

1 Sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Kamal ilanı görüb qorxusundan harada gizləndi?
- 2) Nadir ilandan qorxmadığını göstərmək üçün nə etdi?
- 3) İlan Kamalı görüb harada gizləndi?
- 4) Kamal əlindəki daşı atıb niyə qaçdı?
- 5) Kamal ilanın quyruğundan yapışmış nə üçün onu qocaya göstərdi?
- 6) Qoca Kamalın daşı sərrast ata bilmədiyinə niyə təəssüfləndi?

2 Mətnə oxuduqlarınız əsasında Kamal və Nadiri ayrı-ayrılıqda xarakterizə edin. Qaçmasına görə Nadiri qorxaq hesab etmək olarmı? Münasibətinizi bildirin.

TAP GÖRƏK

3 Verilmiş tapmacaların cavabını tapın. Tapmacalarda işlənmiş feilləri seçib dəftərinizə yazın və hər birinin zamanını, şəxsini, təsdiq və ya inkarda olduğunu qarşısında qeyd edin.

1) Bir qamçım var,
Əlimə ala bilmirəm. ☒ | 2) Gedər gəzər ayağı yox,
Adam vurur əlləri yox. ☒ |
|---|---|

4 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun. Hər birinin mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olub-olmadığını izah etməyə səy göstərin. Çətinlik çəksəniz, müəlliminizin köməyindən istifadə edə bilərsiniz.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) İlanı yaralı buraxmazlar. 2) Qorxan gözə çöp düşər. 3) Ehtiyat igidin yaraşığıdır. 4) İlanın quyruğunu yox, başını əzərlər. 5) İlanın quyruğunu basmasan, sancmaz. 6) Hər kəs ata bilər, amma vura bilməz. 7) Vura bilməyən daşın böyüyündən yapışar. 8) Qorxaq hər şeyi dörd görər.

5 Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın və tərcümə edin.

- 1) İstirahət, yay, bağ, edirdilər, uşaq, birlikdə. 2) Çıxdı, ilan, bir, qarşılarına. 3) Qorxub, ilandan, Nadir, qaç. 4) Daş, ilan, ilə, öldürmək, cəld, Kamal. 5) Qoca, ilan, kişi, əyilib, quyruq, yapışmaq. 6) Nadir, özünü itirmək, ilan, görüb.

6 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu sualların köməyi ilə müəyyənəldirən və ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

7 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözü düzgün tələffüz edin və sinonimlərini tapıb cümlələrdə işlədin.

8 “Daymək” sözünün aşağıdakı cümlələrdə hansı mənada işləndiyini izah edə bilərsiniz, onun çoxmənalı olduğunu əsaslandırırsınız olarsınız. Özünüzü sınayın.

1) Dediği sözlər qəlbimə elə dəyib ki, heç yadımdan çıxmır. 2) Yenə nə olub, gözümə birtəhər dəyirsən? 3) Heç mənim əlim ona dəymədi, bəs niyə sındı? 4) Dünənki küləkdə Sənəmə bərk soyuq dəyib. 5) Gözləyin, tez kitabxanaya dəyib qayıdırıq. 6) Atdığı ox hədəfə dəymədi.

❁ Bu sözün omonimi olduğunu bilirsinizsə, onu cümlədə işlədin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Çəkmək – 1. Bir şeyi tutub özünə və ya başqa bir tərəfə dartmaq – İpi çəkmək; 2. Özünə tərəf çəkərək açmaq – siyirməni çəkmək; 3. Dartmaq, tutmaq – Ətəyindən çəkmək; 4. Özünə və ya başqasına yaxın qoymaq – Çörəyi qabağına çəkdi; 5. Lazımı yerə qoymaq, yaxınlaşdırmaq – Stulu kənara çəkin; 6. Örtmək, bağlamaq – Pərdəni çək; 7. Yemək üçün xörəyi qablara qoymaq – Xörək çəkildi; 8. Davam etmək, vaxt aparmaq – Gəzinti iki saat çəkdi.

9 Aşağıdakı sözlərdən hansılarını mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığı hesab etmək olar? Seçib səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

Köməkçi: keçdi, daxil oldu, girdi, qaçdı, süründü, hoppandı, cumdu, tutmaq, dartmaq, bağlamaq, itələmək, tapdalamaq, sıgallamaq, çəkmək, götürmək

10 Necə düşünürsünüz, baş vermiş hadisə ilə əlaqədar Kamal və Nadir uşaq birliyinin rəhbərinə izahat yazmalıdırlarmı? Axı onlar gecikmiş və ona görə də uşaqlarla birlikdə dənizə çimməyə getməmişdilər. Onların yerində olsaydınız, baş vermiş hadisə barəsində izahatı necə yazardınız? Özünüzü sınayın.

§ 51. ÇƏKİL, İLAN GƏLİR!

2-ci hissə

İlan Kamalın əlində başlaşağı **asılı qalmışdı**. Darvazadan icəri soxulmuş Nadir Kamaldan xəbər çıxmadığını gördükdə başını qapıdan ehtiyatla çıxarıb baxdı. **Gözlərinə inanmadı**. Kamal ilanı əlində osa kimi tutmuşdu. **Bunu** görən **kimi**, Nadir tez darvazadan çıxıb **ona** yaxınlaşdı. İkicə addım qalmış ilanın hələ də diri olduğunu güman edib geri çəkildi. Kamal gülümsündü:

– Gəl, öldür.

Nadiri inandırmaq üçün Kamal o biri əli ilə ilanın boğazından da tutdu.* **Bundan sonra** Nadir lap yaxınlaşdı. Kamal ilanı ona uzatdı... Nadir qorxa-qorxa ilanın soyuq quyruğundan yapışdı* **və** qolunu qabağa uzadıb **özündən** xeyli aralı saxladı. **Heç biri** dinmədi. Yolum o tərəfindən səslər eşidildi. **Düşərgə** uşaqları çimməkdən* qayıdırdılar. **Onlar** yolun ortasında Nadirin əlində ilan tutub durduğunu gördükdə çıgırışa-çıgırışa **onu dövrəyə aldılar**. Ölü ilanı görüb

hamı bir ağızdan səsləndi:

– Romantik ilan öldürüb. **Əhsən!** Dənizin suyu istidir.

Nadir **bu** sözlərdən **elə bil** dıxsındı. **Tez** dönüb Kamala baxdı. Yoldaşı dinməz-söyləməz* durdu. Uşaqlar yer-yerdən* ona suallar verməyə başladılar:

– Nadir, **necə** öldürdün?

– Nə **ilə** öldürdün?

Uşaq birliyinin rəhbəri **də diqqətlə** ölü ilana baxdı. O **da** uşaqların suallarını təkrar etdi:

– Nadir, **sən** öldürdün? **Nə** ilə öldürdün? Bu gün axır çərşənbədir.

Nadirin **dinmədiyini gördükdə** Kamal **onun** əvəzinə dedi:

– Daşla!

Uşaq birliyinin rəhbəri **başını buladı:**

– **Eh**, Romantik!.. **Birdən** ilan **səni çalayıdı**. Gedək!

Uşaqlardan **kimsə** dedi:

– İlanı **da** aparaq!

Uşaq birliyinin rəhbəri razı olmadı.

– **Basdırın**, getsin, – dedi.

Nadir ilanı **darvazanın dibinə** tulladı.* Uşaqlar ilanı basdırıb, düşərgəyə qayıtdılar...

Xalidə Həslova

SÖZLÜK

dinməz-söyləməz

güman etmək

uşaq birliyinin rəhbəri

① Aşağıdakı suallara cavab versəniz, mətnin məzmununu dərk etmiş olarsınız. Hansı suala mətndə cavab tapmadınız? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

1) Nadir nə üçün həqiqəti uşaqlara söyləmədi?

2) Nadir düzmü hərəkət etdi? Onun yerində olsaydınız, siz necə hərəkət edərdiniz?

3) Bəs Kamal niyə həqiqəti söyləmək istəmədi?

4) Nadiri nəyə görə Romantik adlandırırdılar?

5) Uşaqlar nəyə görə ilanı Nadirin öldürdüyünə şübhə etmədilər?

6) Hekayənin bu hissəsində Kamalın hansı xüsusiyyəti aşkara çıxdı?

HİKƏT XƏZİNƏSİNDƏN

*Qoy sənin beynində qalsın bu sözlər,
Bil ki, eybi açmaq deyil çox hünər. Sədi Şirazi*

② Kamalın yerində olsaydınız, siz də məhz bu cür mü hərəkət edərdiniz, yoxsa həqiqəti açıb uşaqlara söyləməyin doğru olduğunu düşünərdiniz? De-bata qoşulun və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

- 3) Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və səhvləri tapıb düzgün şəklini yazın.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) İlan çalan yatmaz, ac olan yatar. 2) İlan hər yerə düz gedər, öz yuvasına əyri. 3) İlan qabığına dəyişməz, xasiyyətini dəyişər. 4) İlanın ağına da, qarasına da lənət olmasın. 5) Zərərin yarısından da qayıtmaq olmaz.

4) Mətnə iki cümlə yerində işlənməmişdir. Həmin cümlələri tapıb səsləndirin və hər cümlədəki fikirlə əlaqəsi olan bir neçə cümlə qurun.

5) Mətnin sonundakı dialoqu öz düşündüyünüz kimi yenidən qurun və istədiyiniz qədər davam etdirin.

Nadir, necə öldürdün?

...

6) Aşağıdakı cümləni mətnin məzmununa əsasən necə davam etdirmək olar?

Kamal sözün düzünü ona görə söyləmədi ki, ...

A) Nadirin yalanının üstü açilsın və o pərt olsun.

B) uşaqlar Nadirdən inciməsinlər.

C) uşaqlar Nadiri yalançı kimi tanımasınlar.

7) Mətnə 10-dan artıq söz ismin çıxışlıq halında işlənilib. Həmin sözləri seçib dəftərinizə yazın və düzgün tələffüzünü qarşılarında qeyd edin. Bu sözlərdən neçəsi yazılışından fərqli tələffüz olunmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

A) üçü

B) beşi

C) altısı

D) yeddisi

E) dördü

8) Mətnə göy və yaşıl rəngdə verilmiş sözləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər iki sütunda olan sözləri fərqləndirən cəhətlər barədə mülahizələrinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Fikirlərinizi aşağıdakı suallar ətrafında ümumiləşdirin.

1) Hansı rəngdəki sözlərə sual vermək olmur?

2) Hansı rəngdəki sözlərə şəkilçi artırmaq olmur?

3) Hansı rəngdəki sözlər əşyaları, əlaməti, hərəkəti və s. adlandırmır?

❁ Altından xətt çəkilmiş sözlər bu qruplardan hansı ilə ortaq cəhətlərə malikdir? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

9) Mətnə qara şriftlə verilmiş sözün əvəzinə başqa hansı sözləri işlədə bilərsiniz? Bu sözü aşağıdakı mənələrdə də cümlələrdə işlədin.

Köməkçi: ifa etmək, tıqqıldatmaq (döymək), biçmək, sancmaq (dişləmək), səs çıxarmaq, vurmaq (mixi və s.)

10) Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlər içərisindən eyni suallara cavab verənləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Sonra onların aid olduğu sözləri də müəyyənləşdirib qarşılarında qeyd edin və hər sütun üçün ümumi olan mənanı izah etməyə çalışın.

§ 52. SƏTTAR BƏHLULZADƏ

Bakının yaxınlığında bir **qəsəbə** var. **Köhnə** bakılılar ona Xilə deyərdilər. İndi həmin qəsəbənin adı Əmircandır. Əmircanlılar **püstə**, əncir yetişdirir, taxıl **becərirdilər**. **İstedadlı firça ustası Səttar** Bəhlulzadə bu **yaraşığı, abad** qəsəbədə doğulmuşdu.

Səttar **kiçik** yaşlarından **şəkillər** çəkər, rəsm məşğələlərinə **xüsusi** maraq göstərirdi. Qəsəbədəki **yeddi illik** məktəbi bitirdikdən sonra Rəssamlıq Məktəbinə daxil olmuşdu.

Həmin illərdə məktəbin direktoru **məşhur rəssam** Əzim Əzimzadə idi.

Əzimzadə **balaca** Səttarın rəssamlıq **fəaliyyətinə heyran olmuşdu**. Odu ki, ona xüsusi **qayğı göstərirdi**. Təsədüfi deyildir ki, 1931-ci ildə Rəssamlıq Məktəbini bitirən Bəhlulzadəni o vaxtlar eyni zamanda **“Kommunist”** qəzetinin baş rəssamı olan Əzim Əzimzadə öz yanında **işə götürmüşdü**. Səttar **bədi** tərtibat işində iştirak etməklə yanaşı, **tənqidi materiallara** karikaturalar da çəkirdi. Əzimzadənin məsləhəti ilə Səttarı ali təhsil almaq üçün Moskva Dövlət Rəssamlıq İnstitutuna göndərirlər. 1933-cü ildə o, instituta qəbul olundu. Səttar institutda məşhur **qrafika ustaları** V.Favorskidən, Q.Şeqaldan dərslər alır. 1940-cı ildə o, **təhsilini başa vuraraq**, Bakıya qayıtdı və özü ilə gətirdiyi diplom işini – “Bəzz qalasının **müdafəsi**” tablosunu həmin il respublika sərgisində nümayiş etdirdi.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Səttar həm **tarixi-vətənpərvərlik** mövzularına **şəkillər** çəkir, həm də Rəssamlıq Məktəbində **müəllimlik** edirdi. Müharibədən **sonrakı** bərpa illərində Bəhlulzadə ən çox mənzərə janrında əsərlər yaradırdı. Onun mənzərələrində Qubanın **uca** dağları və alma bağları, Qarabağın, Naxçıvanın, Muğan düzünün **təbii gözəllikləri**, “Neft daşları” silsiləsində isə Bakı neftçilərinin **gərgin** əməyi təsvir olunur.

Bəhlulzadə bir mənzərə ustası kimi ölkəmizin sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda tanınır. Bakıda, Moskvada, Tbilisidə, Praqada nümayiş etdirilmiş **fərdi sərgiləri** sənətseverlər tərəfindən **yüksək qiymətləndirilmiş, ayrı-ayrı** mənzərə və natürmortları Parisdə, Nepalda, Berlində, Vyanada, **Monrealda**, Madriddə, Havanada, Qahirədə, Dəməşqdə, Bağdadda və Beyrutda keçirilmiş sərgilərdə göstərilmişdir.

SÖZLÜK

tərtibat

sənətseverlər

maraq göstərmək

bərpa

tənqidi

nümayiş etdirmək

① Aşağıdakı suallardan hansına mətnə cavab tapmadınız?

1) S. Bəhlulzadə harada anadan olmuşdur və onda rəssamlığa həvəs nə vaxtdan başlamışdır?

2) Əzimzadə rəssamın həyatında nə kimi rol oynamışdır?

3) S.Bəhlulzadənin diplom işinin mövzusu necə adlanırdı?
4) S.Bəhlulzadə ilk diplom işini Moskvadakı sərgidə neçənci ildə nümayiş etdirdi?

- 5) S.Bəhlulzadə ən çox hansı janrın ustası kimi tanınır?
6) Hansı şəhərlərdə rəssamın fərdi sərgisi təşkil edilmişdir?

2 Tərtib edilmiş plandakı uyğunsuzluğu aradan qaldırın və S. Bəhlulzadənin həyat və fəaliyyəti barədə qısaca danışın.

- 1) Rəssamın yaradıcılığının Böyük Vətən müharibəsi dövrü.
2) Əzim Əzimzadə ilə tanışlıq.
3) “Kommunist” qəzetindəki fəaliyyət.
4) Bəhlulzadə mənzərə ustası kimi.
5) Səttar Bəhlulzadənin uşaqlıq illəri.

3 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Həmin sözlərin nə bildirdiyini və hansı nitq hissəsinə aid olduğunu izah edin.

4 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin bildiyiniz sinonimlərini və antonimlərini ayrı-ayrı sütunlarda qarşılarında yazın, onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

Köməkçi:	sözlər	sinonimi	antonimi
	balaca	kiçik	böyük

5 Mətnə mavi rəngdə verilmiş sözlərin yazılışı üzərində müşahidə aparın və onları dəftərinizə köçürün. Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhətin nədən ibarət olduğunu izah edin. Sonra öyrəndiyiniz qaydalara əsasən onların düzgün tələffüz şəklini qarşılarında yazın.

6 Mətnə qara şriftlə verilmiş eynicinsli qoşasamitli sözlərin tələffüzü üzərində müşahidə aparın. Həmin sözlərdəki qoşa samitlərin yazıldığı kimi, yoxsa yazılışından fərqli tələffüz olunması ilə bağlı mülahizələrinizi söyləyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Eynicinsli qoşasamitli sözlərin əksəriyyətinin yazılışı ilə tələffüzü fərqlənir. Məsələn: rəssam – [rəssam], müəllim – [mə:llim], ləzzət – [ləzzət] və s.

Qoşa “tt, pp, kk” hərfliəri ilə yazılan sözlərdə isə bu kar samitlərdən ikincisi cingilti tələffüz olunur: Səttar – [Sətdar], əlbəttə – [əlbətdə], həttə – [hətdə]; tappılı – [tapbılı], hoppanmaq – [hopbammə], səkkiz – [səkgiz], mütəkkə – [mütəkgə], mürəkkəb – [mürəkgəb] və s.

7 Mətnə “-lıq” şəkilçisi ilə düzələn sözləri seçib dəftərinizə yazın və üçün cümlələrdə işlədin. Bu sözlərin nə bildirdiyi ilə bağlı mülahizələrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

8 Mətnin birinci abzasında “-lı” şəkilçisi ilə düzələn dörd söz işlənmişdir. Həmin sözləri tapıb dəftərinizə köçürün və özünüzdən bu şəkilçilərlə düzələn əlavə misallar yazın. Yazdığınız sözlərin nə bildirdiyini izah edin və onları söz birləşmələrində işlədin.

9 Aşağıdakı sözlərin yazılışı və tələffüzü arasındakı fərqi izah edin. Sözlərin düzgün tələffüzünü qarşılarında göstərin. Çətinlik çəksəniz, müəlliminizə müraciət edin.

təəccüblə, təəssüf, müəssisə, müəyyən, müəllif, müalicə, ədəbiyyat, vəziyyət, hədiyyə, nailiyyət, xasiyyət, qalibiyyət, saat, mürəkkəb, dairə, zəif, inşaatçı, müraciət, mütəəssir olmaq

§ 53. MİLLİ ORDUMUZ

Ey **ana yurdumun mərd** cavanları,
Odlar ölkəsinin qəhrəmanları.
 Eşidin **bunları**, bilin **bunları**,
 Silahı **bərk** tutsa, **Milli Ordumuz**,
 Heç zaman **basılmaz** ana yurdumuz!

Sevirik Vətəni **gözümüz kimi**,
 Bir olsun işimiz **sözümüz kimi**.
Kim bizi qoruyar özümüz kimi?
 Silahı bərk tutsa, **Milli Ordumuz**,
 Heç zaman **basılmaz** ana yurdumuz!

Var olsun dostumuz, arkadaşımız,
Bizim etibarlı türk qardaşımız.
 Səslənsin **ucadan zəfər** marşımız,
 Silahı bərk tutsa, **Milli Ordumuz**,
 Heç zaman **basılmaz** ana yurdumuz!

Xeyir-dua verin, analar, **siz** də,
 İftixar oyansın ürəyinizdə.
 Elin qeyrəti var **bu adi** sözdə,
 Silahı bərk tutsa, **Milli Ordumuz**,
 Heç zaman **basılmaz** ana yurdumuz!

Mir Sabir

SÖZLÜK

silah	etibarlı	qeyrət	iftixar
-------	----------	--------	---------

1 Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin və müvafiq misralara istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

2 Torpaqlarımızın müdafiə olunmasında Milli Ordunun xidmətləri barədə nə bilirsiniz? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3 "Silahı bərk tutsa, Milli Ordumuz,
 Heç zaman basılmaz ana yurdumuz!" misraları ilə şair nə demək istəyir? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

Altından xətt çəkilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

A) təbə olmaq
 D) tapdanmaq

B) məğlub edilmək
 E) işğal olunmaq

C) əsir düşmək

4 Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələr gününün tarixi barədə nə bilərsiniz? Aşağıdakı məlumatı oxuyun və BİBÖ cədvəlini doldurun.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 1918-ci il 26 iyun tarixli qərarı ilə ilk ordu hissəsi, 5000 nəfər şəxsi heyəti olan “Əlahiddə Azərbaycan korpusu” yaradıldı. Bu ordu general Əliağa Şıxlınskinin rəhbərlik etdiyi Müsəlman korpusunun əsasında formalaşdırıldı.

1920-ci ildə Azərbaycan, Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra Azərbaycanın hərbi nazirliyi rəsmən ləğv edildi. Azərbaycan ordusunun 21 generalından 15-i bolşeviklər tərəfindən güllələndi.

SÖZLÜK

əlahiddə	şəxsi heyət	rəsmən	işğal edilmək
----------	-------------	--------	---------------

- 5 Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözü hansı sözlə əvəz etmək yerinə düşər?
A) uğur B) əzəmətli C) qələbə D) qalibiyyət
- 6 Necə düşünürsünüz, hansı cavab variantında göstərilən heyət Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tərkib hissəsinə aid edilmir?
A) Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları
B) Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələri
C) Azərbaycan Hərbi Dəniz Qüvvələri
D) Azərbaycan Quru Qoşunları
- 7 Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin hamısı üçün ümumi cəhət hansıdır?
A) Bütün sözlər “kim?” sualına cavab verir.
B) Sözlərin hamısı əvəzlkdir.
C) Bütün sözlər şəxs əvəzlkləridir.
D) Sözlərin hamısı zərfin yerində işlənilib.
- 8 Nəyə görə Vətənimizin dilbər guşəsi Şuşanı may ayında ağrı və kədərlə xatırlayırıq? Bildiklərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.
- 9 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin, ifadələrin mənasını izah edin və mavi rəngdəki sözlərin sinonimlərini tapıb cümlələrdə işlədin.
- 10 Mətni oxuyun, məzmununu danışın və sayları sözlə yazın.

Şuşanın ermənilər tərəfindən işğalı

1992-ci il may ayının 8-də gecə erməni hərbi birləşmələri Şuşa şəhərinə hücum keçdilər. Qeyri-bərabər qanlı döyüşlərdən sonra şəhər işğal olundu.

Şuşanın işğalı ilə ermənilər Dağlıq Qarabağın işğalını başa çatdırdılar. Şuşanın işğal nəticəsində 200 Azərbaycan vətəndaşı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildi, 600-dən çoxu yaralandı. 150 insan əlil oldu, 552 uşaq yetim qaldı. 20 mindən çox insan məcburi köçkünə çevrildi. Əsir və girov götürülmüş 58

azərbaycanlının taleyi barədə bu günə qədər məlumat yoxdur.

İşğal zamanı 600-dən çox tarixi memarlıq abidəsi məhv edildi. 22 ümumtəhsil məktəbi, 7 məktəbəqədər uşaq müəssisəsi, mədəni-maarif, kənd təsərrüfatı texnikumları, orta ixtisas musiqi məktəbi, 8 mədəniyyət evi, 14 klub, 31 kitabxana, 2 kinoteatr, 8 muzey, turist bazası, Şərq musiqi alətləri fabriki və onlarla digər mədəni abidələr talanmış və yer üzündən silinmişdir.

11 Şeiri ifadəli oxuyun. Mavi rəngdə verilmiş sözlərin hamısına aid olan xüsusiyyətləri seçin və fikrinizi əsaslandırın.

Bizim yolumuzu gözləyir Şuşa!

Dayanıb dağların **baş**ının üstə,
Gözləri yoldadır, **qulağı** səsdə,
Qoyub bir **əl**ini **qaş**ının üstə,

Baxır həsrət ilə düzə, yoxuşa,
... **Bizim yolumuzu gözləyir Şuşa!**
Mir Sabir

- A) Sözlərin hamısı çoxmənalıdır.
- B) Köməkçi nitq hissəsinə aid sözlərdir.
- C) Hamısı bədən üzvlərinin adlarıdır.
- D) Sözlərin bəziləri suala cavab vermir.

12 Oxuduğunuz şeirlərin motivləri əsasında: “Biz hökmən Şuşaya qayıdacağıq!” – başlıqlı inşa yazın və sinif yoldaşlarınıza oxuyun. Bu mövzuda inşa müsabiqəsi də keçirə bilərsiniz!

§ 54. XİLASKAR

1-ci hissə

May ayının ilk günləri idi. **Xəfif-xəfif** əsən külək yaşıl budaqlara toxunduqca ağ, qırmızı, **çəhrayı**, sarı ləçəklər **meyvəciklərin** üstündən qopub yerə düşürdü.

Səhər yenicə açılmışdı. Günəşin zəif* **şüaları*** **gümüşü saçaqlarını** kəndə yaymışdı. Çiyinlərində dəryaz cavanlı-qocalı, hamı ot **çalmaga** gedirdi. Heyvanları qışdan salamat çıxarmaq üçün **həyətlərdə** hündür-hündür **tayalar vurulmalıydı**. Mürsəl kişi də **tələsik** bir stəkan çay içib ayığa qalxdı, qarısını **səslədi**:

– Ay arvad, tez ol, sudan-çörəkdən **hazırda**, hamı **çəkilib getdi**, nə çalsam, yenə qazancdı.

Tutu arvad xəstəxanadan **təzəcə** çıxan ərinə baxdı. Mürsəl kişini **xəstəlik** yamanca **üzmüşdü**. O, alaqağıdan çıxanda, nəvəsi Güllü yüyürüb **yolunu kəsdi**.

– Baba, mənə də apar.

– Yox, ay bala, məktəb hələ qurtarmayıb, get dərsini oxu.

Güllü kövrəlmiş **halda** **dodaqlarını büzdü**:

– Baba, o dey Sevinc də, Yaşar da, Eldar da babaları ilə gedirlər. Bu gün

istirahət günüdür, Allah haqqı.

Bu vaxt **aynabənddən** Tutu arvadın da səsi eşidildi:

– A kişi, uşağın **ürəyini qırma**. Qoy getsin, qurumuş otu **toplayar**.

Güllünün **kefi kökəldi**. Babasının **zənbilini** aldı. Onlar zəminin arasındakı **ensiz cığır**la dərəyə endilər. Güllü topa-topa qızaran lalələri görüb qabağa **yüyürdü**. Sevinə-sevinə lalələrdən yığıb dəstə **bağladı**. Sonra ağ, sarı **rəngli xallı** kəpənəkləri qovmağa başladı. Dərənin **yamaclarında** ot çalanlar çox idi. Güllüdən başqa, gör nə qədər məktəbli gəlmişdi! Mürsəl kişinin ot yeri lap yuxarıda idi.

Babası **yoncalığı** çalıb qurtarmaqda idi. **Başı elə qarışmışdı** ki, sol tərəfdə dayanıb **dəryazın ağzındakı** otun yerə sərilməyini **səbirsizliklə** gözləyən Güllünü görmürdü. Birdən dəryazın **almaz kimi** iti ucu Güllünün baldırını **parçaladı**. Güllü **bərkədən** qışqırdı. Mürsəl kişi dəryazı bir tərəfə atıb, bilmədi nə etsin. Çasıb qaldı. Ətrafda ot çalanlar yamaca sarı yüyürdülər. Güllünün qanı dayanmırdı. Hamı **yerində donmuşdu**.

Necə düşünürsünüz, hadisələr necə davam edəcək? Mürsəl kişi nəvəsini xilas edə biləcəkmi? Güllüyə kömək edən tapılacaqmı?

Hekayəni siz necə davam etdirmək istərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin.

SÖZLÜK

xəfif-xəfif
yoncalıq

alaqapı
topa-topa

SÖZ EHTİYATI

çaşıb qalmaq
kefi kökəlmək

1 Mətnin məzmununu aşağıdakı plan əsasında qısaca danışın.

1) Gözəl bir may səhəri

3) Güllünün sevinci

2) Güllünün babasından xahişi.

4) Güllünün qışqırığı

2 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərin quruluşunu müəyyənləşdirin və nitq hissələri üzrə qruplaşdırıb dəftərinizdə müvafiq sütunlarda yazın.

3 Mətnə seçilmiş aşağıdakı söz birləşmələrindəki birinci sözlər hansı nitq hissəsinə aiddir? Düzgün cavabı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

yaşıl budaqlar, çəhrayı ləçəklər, zəif şüalar, gümüşü saçaqlar, hündür-hündür tayalar, quru ot, ensiz cığır, sarı rəngli, xallı kəpənəklər, sol tərəf

A) isim

B) sifət

C) zərf

D) əvəzlik

❖ Söz birləşmələrini təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

4 Mətnə qara şriftlə verilmiş söz köklərindən başqa hansı sözləri düzəldə bilərsiniz? Özünü yoxlayın.

5 Mətnə qara şriftlə verilmiş sözlərdən və ya onların köklərindən istifadə etməklə mürəkkəb sözlər düzəldə bilərsinizmi? Özünü yoxlayın.

Köməlçi: yonca – yoncadoğrayan, ağız – ağzıboş, ağız-ağıza vermək, ağzı-bir, ağızucu, ağızdolusu, ağzıacıq, ağzıbağlı, dil-ağız etmək, ağzıdualı və s.

6 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar düzgün cavab hansıdır? Müvafiq qaydaları yadınıza salın və izah edin.

- A) [zəyif, şua] B) [zəif, şua] C) [zəif, şüa] D) [zəyif, şua]

7 Mətnədən seçilmiş aşağıdakı söz birləşmələrindəki birinci sözlər hansı nitq hissəsinə aiddir? Düzgün cavabı göstərin və fikrinizi əsaslandırın.

xəfif-xəfif əsən, təzəcə çıxan, sevinə-sevinə yığıb, səbirsizliklə gözləyən, bərkdən qışqırmaq, tələsik içib, topa-topa qızaran

- A) isim B) sifət C) zərf D) feil

❖ Söz birləşmələrini təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

8 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözün kontekstə uyğun sinonimi aşağıdakılardan hansıdır?

- A) vurmaq B) biçmək C) sancmaq D) döymək

KƏLMƏLƏRİN “DİLİ”Nİ ÖYRƏNƏK!

Çəkmək – 9. Vurmaq, ilişdirmək – Şillə çəkmək; 10. Çəkisini müəyyən-ləşdirmək – İki kq. konfet çəkin; 11. Tikmək, etmək – hasar çəkmək; 12. Kanal, yol və s. düzəltmək; tikmək – Kəndə su çəkildi. 13. Telefon, elektrik, radio və s. ilə təchiz etmək üçün müəyyən işlər görmək – Evimizə telefon çəkdilər; 14. Sürtmək, gəzdirmək, sıgallamaq – Əlini başına çəkdi; 15. Rəsm çəkmək – Portretini çəkdim.; 16. Fotoaparatla şəkil çəkmək – Təzə şəkillər çəkdik.

9 Yaşıl rəngdə verilmiş sözün mətnə uyğun qarşılığı aşağıdakılardan hansıdır?

- A) suda hərəkət etmək B) dərmək C) zəiflətmək D) kəsmək

10 Mətnə işlənmiş mürəkkəb sözləri tapıb köçürün və hansı yollarla yarandığını izah edin.

11 “Güllünün kefi kökəldi”, – cümləsində altından xətt çəkilmiş ifadəni aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

- A) könlü açıldı B) əhvalı yaxşılaşdı C) sevindi D) arxayınlaşdı

❖ Aşağıdakı ifadələri biri-birinin sinonimi hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

kefi açılmaq, kefi kök olmaq, kefi durulmaq, kefi qalxmaq, kefi yuxarı olmaq

12 Mətnə də mavi rəngdə verilmiş sözlərin sinonimlərini tapıb deyən və cümlələrdə işlədin.

13 Necə düşünürsünüz, mətnə təsvir olunan xoşagəlməz hadisənin səbəbi nə ilə bağlı idi? Düzgün olanı seçin.

- A) laqeydlilik B) diqqətsizlik C) ehtiyatsızlıq D) çalışqanlıq

§ 55. XİLASKAR

2-ci hissə

Birdən 14-15 yaşında qarayanız, ortaboylu qız camaatın* arasından özünü irəliyə atdı. Güllünün* yarasını bağlamışdılar, lakin qan sarğının üstündən də axırdı. Şəfiqə ani olaraq “İnsan” kitabından “Qanaxmalar zamanı ilk yardım” mövzusunı gözlünün önündə canlandırırdı.

– Mürsəl əmi, siz bir az səbir edin. Mən bu saat* qanı saxlayacağam, – deyərək sarğıyı açdı. Buna turna qoymaq lazımdır.

Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Turna nədir? Şəfiqənin dostları Hüseyn, Sevinc, Barat hərə bir tərəfdən qışqırdılar:

– Şəfiqə düz deyir, turna qoymaq lazımdır.

Solmaz tez başındakı yaylığı Şəfiqəyə verdi. Şəfiqə yaylığı eşib, Güllünün qalın buduna bağladı. Sonra da üzünü dostlarına tutaraq:

– Uşaqlar, tez olun bir taxta parçası, ya da nazik dəmir tapın, – dedi. Uşaqlar ətrafı gəzdilər. Sevinc Mürsəl kişinin zənbilinin yanındakı uzunsoy yeyəni götürüb Şəfiqənin yanına yüyürdü. Hamı [təccüblə]* uşaqlara baxırdı. Şəfiqə yeyənin nazik ucunu sarğının altından keçirdi və onu möhkəm-möhkəm sağ tərəfə hərbləyib burdu. Sarğı budun ətinə sümüyə sıxdı. Bir azdan qanaxma kəsildi. Mürsəl kişi gözlərinin yaşını silə-silə heç bilmirdi nə desin, uşaqlara necə təşəkkür etsin*. Hadisə yerinə maşınla gələnlər də vardı. Güllünü rayon xəstəxanasına apardılar...

İlk imtahan günü idi. Məktəbin həyətinə çoxlu uşaq toplaşmışdı. Məktəbin direktoru, müəllimləri* də burada idilər. Birdən həyətdə ucaboy, saqqalı* çoxdan ağarmış bir kişi girdi. Nəvəsi Güllü də yanında idi. Hamı sevindi. Onlar şagirdlərin arasından keçib, direktorun qarşısında dayandılar. Mürsəl kişi əvvəl minnətdarlıq* hissi ilə direktora, sonra da şagirdlərin üzünə baxdı və titrək səsle soruşdu:

– Şəfiqə balam kimdi?

Şəfiqə irəli çıxdı. Həminin gözü ona zillənmişdi*. Mürsəl kişi yaxınlaşıb onu bağrına basdı, alnından öpüb:

– Çox sağ ol, qızım, – dedi. Balamın ilk həkimi sən oldun, onu mənə sən qaytardın.

Məktəbin direktoru gah dünyagörmüş Mürsəl kişiyyə, gah da şagirdinə baxıb gülümsəyirdi...

Həzər Dərgahov

SÖZLÜK

qanaxma	yeyə	sarğı
dünyagörmüş	eşmək	burmaq

SÖZ EHTİYATI

turna qoymaq
gözünün önündə canlandırmaq

① Mətndəki əsas fikir nədən ibarətdir? Düzgün olanı seçin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) Hər hansı bir işi görəndə diqqətli olmaq lazımdır.
- B) Bir yerə gedəndə lazımı tibbi ləvazimat götürmək lazımdır.
- C) Bir hadisə baş verəndə özünü itirməkdənsə, tez çıxış yolu axtarmaq, çevik hərəkət etmək və bacardığın köməyi göstərmək lazımdır.
- D) Göstərilən köməyə görə təşəkkür etmək lazımdır.

② Necə düşünürsünüz, mətndəki əsas və ikinci dərəcəli faktlar hansı bənddə düzgün verilmişdir?

A) 1) Güllünün baldırının parçalanması; Şəfiqənin qanaxmanı dayandırması; 2) Güllünün babası ilə biçənəyə getməsi; Güllünün yarasının bağlanması; uşaqların yeyəni tapması; Mürsəl kişinin Şəfiqəyə təşəkkür etməsi

B) 1) Güllünün babası ilə biçənəyə getməsi; Mürsəl kişinin Şəfiqəyə təşəkkür etməsi; 2) Güllünün çiçək toplaması; Güllünün baldırının parçalanması

C) 1) Mürsəl kişinin ot çalmağa getməsi; Güllünün xəstəxanaya aparılması; 2) Güllünün babası ilə biçənəyə getməsi; Şəfiqənin qanaxmanı dayandırması

③ Mətndəki “Turna nədir?” sualının cavabı olan cümləni tapıb oxuyun. Turnanın nə demək olduğunu öz sözlərinizlə izah etməyə çalışın.

④ Necə düşünürsünüz, Şəfiqəni xilaskara çevirən nə oldu? Aşağıdakı variantlardan hansına daha çox üstünlük verirsiniz? Qruplara bölünün və debata qoşulun.

- A) Şahidi olduğu hadisə.
- B) Cəldliyi və dərslikdən oxuyub öyrəndikləri.
- C) Yoldaşlarının ona dəstək olmaları.
- D) Kitablardan oxuduğunu tətbiq etmək bacarığı.

⑤ Mətndən götürülmüş hansı sözlər həm feil, həm də başqa nitq hissələri kimi işləyə bilər? Fikirlərinizi əsaslandırın.

dayan, sarı, yay, dəryaz, yeyə, iç, yol, quru, dərə, qarış, at, qan, yer, qışqır, yaylıq, apar, həkim, üz, topla, sağ, nazik, tut, çoxlu, bağışla

✳ Seçdiyiniz sözlərdən bir neçəsini hər iki mənada cümlədə işlədin.

6 Hər hansı bir hadisədə sizə ehtiyac duyulsa, ilk yardım (insanlara, heyvanlara, quşlara və s.) göstərə bilərsinizmi? Bu barədəki fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün və fikirləriniz əsasında kiçik həcmli esse yazın.

7 Hər hansı bir bədbəxt hadisə baş verdikdə hansı variantdakı müvafiq nömrələrdən birinə zəng etmək lazımdır? Doğru cavabı göstərin.

A) 101, 102, 103, 109 B) 101, 189, 166, 104 C) 101, 103, 112, 168

8 Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında istədiyiniz şəkildə genişləndirib yazın və tərcümə edin.

1. Mürsəl kişi tələsik ayağa qalxdı. 2. Güllü qabağa yüyürdü. 3. Güllü dəstə bağladı. 4. Solmaz yaylığı verdi. 5. Sevinc Şəfiqənin yanına yüyürdü. 6. Mürsəl kişi bağrına basdı. 7. Məktəbin direktoru gülümsəyirdi.

9 Mətnə tələffüz şəkli verilmiş aşağıdakı sözün düzgün yazılışı hansı variantda verilib?

A) təəcüblə B) təəccübnən C) təccüblə D) təəccüblə

10 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş eynicinsli qoşasaitli və qoşasamitli sözləri dəftərinizə köçürün və düzgün tələffüzünü qarşılarında qeyd edin. Hansı sözün düzgün tələffüzünü müəyyənləşdirməkdə çətinliklə qarşılaşdınız? Fikrinizi deyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yadda saxlayın: Qoşa “qq” samitləri ilə yazılan sözlərdə həmin samitlərdən birincisi karlaşaraq tələffüz olunur. Məsələn: sa**qq**ız – [sakqız], sa**qq**al – [sakqal], do-**qq**uz – [dokquz], rə**qq**asə – [rəkqasə], ha**qq**ında – [hakqında], di**qq**ət – [dikqət] və s.

11 Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlər üçün ortaq cəhət nədən ibarətdir?

A) hamısı mürəkkəb sözdür B) hamısı defislə yazılır
C) hamısı bitişik yazılan mürəkkəb sözdür D) hamısı zərfdir

12 Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin mətnə uyğun sinonimlərini deyin və cümlələrdə işlədin.

KƏLMƏLƏRİN “DİLİNİ” ÖYRƏNƏK!

Yaymaq – 1. Bir şeylə yastılaraq nazik qat halına salmaq, uzatmaq, açmaq, böyütmək – yuxa yaymaq; 2. Ətrafa səpələmək, sərbəst otlamağa buraxmaq – Sürü yamaca yayılmışdı; 3. Hamıya bildirmək – Bu xəbərləri hər tərəfə yayın; 4. Paylamaq, dağıtmaq – Qəzetləri yaymaq kimə tapşırılıb? 5. Öz təsirini (qoxu, səs və s.) ətrafda hiss etdirmək, ətrafı doldurmaq – Çiçəklərin ətri hər tərəfə yayılır.

§ 56. ƏN QİYMƏTLİ HƏDİYYƏ

Bir gün Fuadla Lalə divarda bir **əlan** oxudular: “İyun ayında həyətdə Çiçək bayramı müsabiqəsi keçiriləcək. Müsabiqədə iştirak etmək istəyənlər öz çiçək dəstələrini **ayın son günü** saat 12-də münisflər heyətinə **təqdim edə bilərlər**”.

Lalə Fuada dedi:

– Fuad, gəlsənə Çiçək bayramında biz də **iştirak edək!**

Fuad Lalə ilə razılaşdı:

– Bu, çox maraqlı olar. Amma necə iştirak edək? Axı bizim çoxlu pulumuz yoxdur gözəl gül dəstəsi almağa.

Lalə isə başqa bir şey təklif etdi:

– Hələ iyun ayına çox var. O vaxta qədər gülü özümüz əkə bilərik.

Fuad maraqla* soruşdu:

– Biz bunu bacarıq?

– , bacarıq! – deyə Lalə **qətiyyətlə** bildirdi.

Dostlar danışdıqları kimi də elədilər. **Fuad** evlərindən **balaca*** bel, Lalə isə gül **toxumları** gətirdi. Onlar bağçada bir xeyli* işləyib , çoxlu gül **əktilər**. Toxum alıb həyətdəki* bağçaya **səpdilər**.

Artıq bir neçə gündən sonra uşaqların əkdikləri toxumlar yavaş-yavaş* **cücərməyə başladı**. Uşaqların sevinclərinin **həddi-hüdudu** yox idi.

Müsabiqə başlayana qədər isə əkilmiş toxumlardan çox **gözəl* lalələr** açdı. **Məhəllə** adamları gülləri görəndə Fuadla Laləyə “əhsən” söylədilər. Onları təriflədilər.

Fuad da, **Lalə** də çiçək müsabiqəsində **mütləq** qalib gələcəklərinə **inanırdılar**.

Gözlənilən vaxt gəlib çatdı. Müsabiqə qonşu **məhəllədə** keçirilirdi. Fuad və Lalə əkdikləri güllərdən gözəl bir dəstə **düzəltdilər**. Onu **gözəl*** gül kağızlarına büküb müsabiqəyə təqdim etmək üçün apardılar. **Amma** onlar yaxınlaşanda **fikir verdilər** ki, düzəltdikləri gül dəstəsi başqalarının gül dəstələrindən kiçikdir. Özü də lalələr **dəriləndən sonra başlarını aşağı dikmişdilər**. Lalə Fuada heç bir söz deməsə də, dostu onu başa düşdü. **Bahalı*** lentlərlə bağlanmış **böyük*** səbət dəstələrinə baxanda uşaqlar bیکef oldular. Başa düşdülər ki, gətirdikləri güllərlə müsabiqədə heç vaxt qalib gələ bilməyəcəklər. Lalə kefsiz-kefsiz* Fuada “gəl gedək”, – dedi.

Onlar dinməzcə* gülü stolun üstünə qoyub, həyətlərinə qayıtdılar. Sakitcə* bağçada oturub, əkdikləri güllərə baxmağa başladılar. Onları **nahaq yerə qur**dıqlarına **peşman oldular**.

Bir xeyli* keçəndən sonra uşaqlar gördülər ki, münisflər heyətinin üzvləri və **müsabiqə iştirakçıları** onların həyətinə gəldilər. Lalə dəstəsi də onların əlində idi. Uşaqlar **əvvəlcə*** heç nə başa düşmədilər. Həyətlərində yaşayan Soltan əmi

də münşiflər heyətinin üzvü idi. O, bağcanı, hələ qönçə olan açılmamış gülləri hamıya göstərib dedi:

– Görürsünüz, bizim müsabiqənin ən balaca* iştirakçıları öz əkdikləri güldən müsabiqəyə təqdim ediblər. Onlar ən böyük* mükafata layiqdirlər. Fuadla Lalənin müsabiqəyə təqdim etdikləri gül dəstəsi güllərin ən gözəli, ən ətirlişidir. Çünki həmin gül dəstəsi bu balaca* uşaqların əllərinin zəhmətidir.

Uşaqlar sevincdən həyəcanlandılar. Dostların çəkdikləri zəhmət hədəfə getməmişdi. Həm heyət yaşıllaşmış və gözəlləşmiş, həm də onlar müsabiqənin ən yüksək* hədiyyəsinə layiq görülmüşdülər.

Onların hər ikisinə hədiyyə verdilər. Bu, Fuadla Lalənin ən sevincli* günlərindən biri idi.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

müsabiqə	qönçə
mükafat	təqdim etmək

SÖZ EHTİYATI

bikef olmaq
münşiflər heyəti

1 Aşağıdakı suallar mətnin məzmununu əks etdirirmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Fuadla Lalə niyə müsabiqədə iştirak etmək istəmədilər?
- 2) Uşaqların əkdici güllər niyə bitmədi?
- 3) Uşaqlar gətirdikləri gül dəstəsi ilə niyə qürur duyurdular?
- 4) Uşaqlar gül dəstəsini niyə gözəl gül kağızlarına bükməmişdilər?
- 5) Münşiflər heyətinin üzvləri niyə uşaqlar yaşayan həyətə gəlmədilər?
- 6) Nə üçün mükafat Fuadla Laləyə yox, başqalarına verildi?

2 Necə düşünürsünüz, məndəki **əsas faktlar** hansı bəndlərdə verilmişdir? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

- A) Balaca uşaqların öz yetişdirdikləri güllərlə müsabiqədə iştirak etməsi.
- B) Fuadla Lalənin ən yüksək mükafata layiq görülməsi.
- C) Uşaqların gül dəstəsini gözəl kağızlara bükmələri.
- D) Fuadla Lalənin elanı oxuması.
- E) Uşaqların toxum alıb həyətdəki bağçada səpməsi.

3 Nəyə görə münşiflər heyətinin üzvləri adi bir gül dəstəsini belə yüksək qiymətləndirdilər? Düzgün olanı seçin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) Fuadla Lalənin düzəltdiyi gül dəstəsi həqiqətən çox gözəl idi.
- B) Uşaqlar balaca olduqları üçün mükafatı onlara verdilər.
- C) Balaca uşaqlar müsabiqəyə öz əkdikləri güllərdən təqdim etmişdilər.
- D) Başqalarının təqdim etdikləri gül dəstələri çox bər-bəzəkli idi.

4 Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Həmin sözlərin nə bildirdiyini və hansı nitq hissəsinə aid olduğunu izah edin. Onları başqa sözlərlə də əlaqələndirib cümlələrdə işlədin.

5 Mətnəki sarı boşluğa hansı söz yazılmalıdır?

A) hökmən

B) mütləq

C) əlbəttə

D) yəqin ki

6 Üzərində ulduz işarəsi qoyularaq altından xətt çəkilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə yazın. Həmin sözlərin nə bildirdiyini, hansı suallara cavab verdiyini müəyyənləşdirin. Onların ulduz işarəli sözlərdən nə ilə fərqləndiyini izah etməyə çalışın.

7 Aşağıdakı cümlələrdəki fərqləndirilmiş sözləri biri-birinin əvəzinə işlətmək mümkündürmü?

Onlar **dinməzcə** gülü stolun üstünə qoyub, həyətlərinə qayıtdılar. **Sakitcə** bağçada oturub, əkdikləri güllərə baxmağa başladılar.

8 Mətnə qara şriftlərlə verilmiş qoşasaitli və qoşasamitli sözlərin yazılışı ilə tələffüzü arasında fərq olub-olmadığını faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

9 Mətnə bənövşəyi rəngdə verilmiş sözlərin işləndiyi cümlələri oxuyun. Eyni sözün cümlənin ortasında gah böyük, gah da kiçik hərflə yazılmasının səbəbini izah edin. Əlavə misallarla fikrinizi əsaslandırın.

10 Mətnə işlənmiş omonim sözlərdən bir neçəsini seçib dəftərinizə yazın, mənalarını tərcümə etməklə izah edin və cümlələrdə işlədin.

11 Respublikamızda Gül bayramının nə vaxt keçirildiyini bilirsinizmi? Bu bayram hansı əlamətdar tarixlə eyni vaxta düşür? Siz Gül bayramının keçirilməsini necə görmək istərdiniz? Müzakirə edin və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

12 Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin sinonimlərini tapıb səsləndirin və cümlələri həmin sözlərlə də oxuyun. Cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik müşahidə etdinizmi? Fikrinizi söyləyin.

13 Necə düşünürsünüz, mətnə mavi rənglə fərqləndirilmiş sözləri biri-birinin əvəzində işlətmək olarmı? Cümlələri bir daha oxuyun və fikrinizi söyləyin. Həmin sözləri başqa cümlələrdə də işlədin.

§ 57. GÜL

Yerim **bağça-bağ** mənim,
Rəngim **ağappaq** mənim.
Bir ətirli **güləm** mən,
İstəyirəm **güləm** mən.
Ay yoldan ötən* oğlan,
Məni **incidən** oğlan,
Gözüm **doldu** yaş ilə,
Ağac ilə, daş ilə
Sən məni döymə, döymə,
Xətrimə dəymə, dəymə.
Neyləmişəm mən sənə?

Yolunu düz keçsənə!
Utan boy-buxunundan,
Ay sözəbaxmaz oğlan!
Gəl, **dəcəllik etmə** sən,
Yoxsa ki bilməyirsən,
Yanaqlarım incidir,
Yanaqlarım **incədir!**
Gözüm **doldu** yaş ilə
Ağac ilə, daş ilə
Sən məni döymə, döymə,
Xətrimə dəymə, dəymə.

Əli Kərim

SÖZLÜK	boy-buxun	sözəbaxmaz
---------------	-----------	------------

① Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Bu şeirlə şair sizlərə nə demək istəyir? Şeirin məzmununu danışın və onu əzbərləyin.

② Təbiəti gözəlləşdirən bitki növlərindən biri də güllərdir. Onların faydası haqqında nə bilirsiniz? Hər hansı bir gülə qulluq etmisinizmi, özünüz gül yetişdirmisinizmi? Hər hansı bir gülə qulluq və ya onun yetişdirilməsi barədə bildiklərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

③ Sizcə, şeirdə dəcəl oğlana hansı gülün dilindən müraciət olunur? Həmin gülü təsvir edən söz və ifadələri şeirdən seçib səsləndirin və həmin çiçək barədə öz bildiklərinizi də yoldaşlarınızla bölüşün.

④ Şeirdə şikayət edən gülü incidən kimdir? Gülləri yerli-yersiz qıran, yaşıllıqlara ziyan vuran, dalaşqan, dəcəl uşaqlara sizin münasibətiniz necədir? Belələrinə haqq qazandırmaq olarmı? Bəs siz gülləri qorumaq üçün nə edərdiniz? Şeirdəki gülün etirazını bildirən sözləri bir daha oxuyun və müzakirəyə qoşulun.

⑤ Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlər haqqında düzgün fikir hansıdır?

- A) 3-cü mısradakı söz feil, 4-cü mısradakı söz isimdir.
- B) Hər ikisi hərəkət bildirir.
- C) 3-cü mısradakı söz isim, 4-cü mısradakı söz feildir.
- D) Hər iki söz əşya bildirir.

⑥ Sizcə, üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözün sinonimi bu şeirdə işlənibmi? Fikrinizi əsaslandırın və həmin sözü tapıb səsləndirin, onu başqa cümlələrdə də işlədin.

7 Şeirdə qara şriftlə verilmiş sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Onların biri-birinə hər hansı münasibəti varmı? Düzgün cavabı tapın və fikrinizi əsaslandırın.

- A) sinonim B) omonim C) antonim D) eyniköklü

✿ Necə bilirsiniz, şeirdə bu sözlərdən birinin sinonimi işlənilmişmi?

8 Şeirdə göy rəngli sözün işləndiyi cümlədə bu sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək yerinə düşməz?

- A) zərif B) nəfis C) nazik D) yumşaq

9 Şeirdə altından xətt çəkilmiş cümlədəki fikri necə başa düşmək lazımdır?

- A) öz yolu ilə getmək, başqa şeylə işi olmamaq
B) küçədə düz addımlamaq
C) gedərkən heç yana baxmamaq
D) yolu gedərkən səhv etməmək

10 Şeirdəki mürəkkəb sözlərin yaranma yollarını, bitişik və defislə yazılmasının səbəbini izah edin. Onları cümlələrdə işlədərək dəftərinizə yazın.

TAP GÖRƏK

11 Tapmacaların cavablarını tapmağa çalışın. Xatırladıyıq ki, hər ikisinin cavabı gül adlarıdır.

I. Ağacın* tutmaq olmaz,
Ətrindən doymaq olmaz. ☒

II. Özü ala Para-para,
Yeri tala. Qəlbi qara. ☒

12 Mətni oxuyun, məzmununu danışın və tərcümə edin.

Şuşa dağlarında qeyri-adi, əsrarəngiz gözəlliyə malik bir gül yetişir. Bu möcüzəli gül xarıbülbul adlanır. Gülə bu ad bülbulə bənzədiyinə görə verilib. Gülün quruluşu elədir ki, bülbul sanki çiçəyin üstünə qonub və oradaca donub.

Xarıbülbul Yer kürəsində yalnız Qarabağda, xüsusilə də Şuşada bitir.

Onunla bağlı çoxlu əfsanə və rəvayətlər var. Deyilənə görə, Fətəli şah Şuşa üçün qəribşəyən arvadı, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın qızı Ağabəyim ağa üçün bir bağ saldırır. Bu bağda Qarabağda, Şuşada bitən bütün ağacları, gülləri əkirlər. Hamısı bitir, bircə xarıbülbuldən başqa. Bu mahnı da həmin vaxt yaranıb:

*Vətən bağı al-əlvandır,
Yox üstündə Xarıbülbul.*

*Ömür sürməli dövrəndir,
Səsin gəlsin barı bülbul.*

13 Sevdiniz güllərdən birini təsvir edin və onun haqqında bildiklərinizi danışın.

SÖZLÜK

A a

abad etmək – abad olmaq, yaxşılaşmaq, yaşayış üçün lazım olan hər cür şəraitlə təmin olunmaq

acıdırmaq – göynətmək, ağrıtmək

acqarına – heç bir şey yemədən, tamamilə ac halda, boş qarına

ahəng – səslər, rənglər və s. arasında uyğunluq

alaq otları – tarlada, bostanda və s.-də bitən və becərilən bitkilərin inkişafına mane olan yabarı bitki

alaqapı – evlərin böyük küçə qapısı; darvaza

alay – böyük dəstə

alçaq – hündürlüyü, ucalığı az olan, yerdən, hər hansı bir səviyyədən azacıq hündür olan

alqış – şifahi ədəbiyyatda nəcib, xeyirxah diləyi ifadə edən və müəyyən mərasimlərlə bağlı arzuları bildirən söyləmə

aqibətin xeyir – “sabahnın (axşamın) xeyir!”ə cavab olaraq işlədilən ifadə

aqıl – ağıllı, müdrik, tədbirli

arabir – hərdənbir, gahdanbir, bəzən

aşırım – dağın beli, dağın aşib keçmək üçün yararlı yeri

aşırmaq – yıxmaq, döndərmək, çevirmək, devirmək, endirmək, düşürmək, salmaq

aşkar – açıq, aydın, göz qabağında olan, bəlli, məlum

aşmaq – hündür bir şeyin üstünə çıxıb o biri tərəfinə enmək, düşmək, hoppanmaq

avadanlıq – bir iş üçün lazım olan təchizat və ləvazimat; maşınlar, alətlər, cihazlar, mexanizmlər, qurğular və s.

B b

basılmaz – basılması mümkün olmayan, basıla bilməyən, məğlub edilə bilməyən, məğlubedilməz

başlangıç – bir işin, hadisənin ilk anı, əvvəli, ibtidası

bel – insanın və bəzi heyvanların qarının arxa tərəfi, sağrı ilə çiyinlər arasındakı hissə

bezmək – usanmaq, bezikmək, tənə gəlmək, cana gəlmək

bəhərli – meyvə verən, məhsul verən, bar verən; meyvə gətirmiş

bərpə – əvvəlki normal halına salma

bıçqı – mişar

bilavasitə – vasitəsiz olaraq, arada heç bir vasitə olmadan; arada heç bir şey (şəxs) iştirak etmədən; birbaşa

bildirçin – quşların toyuqkimilər dəstəsindən olan, taxıllıqlarda yaşayan, oxuyan, əti yeyilən çöl quşu

bir müddət – bir neçə vaxt, bir zaman, bir qədər

birlik – burada: ittifaq

biryolluq – birdəfəlik, həmişəlik, qəti olaraq

biz – dəşik açmaq üçün ucu şiş metal alət

boy-buxun – qədd, qamət

boyunbağı – zینət üçün qadınların boyunlarından asdıqları muncuq və s. düzüm

burmaq – düz şeyi buruq hala salmaq, qıvrım etmək

büllür – şəffaf və parlaq daş

bürümək – qaplamaq, çulğalamaq, yayılıb tutmaq

büsat – müəyyən qayda və üsullarla tərtib edilmiş şənlik, məclis, bayram, məc. təmtərac, dəbdəbə, dəsgah

C c

can – 1. Dini etiqada görə, ölümlə vücuddan ayrılan qey-

ri-maddi varlıq; ruh. 2. Həyat, varlıq. 3. Tab, təqət, hey. 4. Bədən

cəmiyyət – konkret tariximaddi həyat şəraiti ümumiliyi əsasında birləşmiş insan toplusu

cəngəllik – sıx ağaclıq, kolluq, kolkosluq; keçilməz qalın meşə, ya kolluq

cingiltili – zil, nazik

cürətlı – heç şeydən qorxmayan, cəkinməyən; cəsəətli, ürəkli, qoçaq, cəsür, igid

Ç ç

çağ – vaxt, zaman

çapar – keçmişdə: atla bir yerə məktub, əmr, xəbər aparıb-gətirən şəxs; qasid

çarx – öz oxu ətrafında fırlanmaqla minik və ya başqa nəqliyyat vasitələrini hərəkətə gətirən dairə; təkər

çəsmə – yerin altından sızıb çıxan su mənbəyi; bulaq, qaynaq

çevirmək – vərəqləmək

çəraz – adətən, xərəkdən sonra yeyilən quru meyvə, şirniyyat şeyləri, desert

çöküntü – mayenin dibinə çökən şeylər; torta

çürümək – mikroorqanizmlərin təsiri altında pozulub xarab olmaq

D d

damaq – ağız mənasında

dalğın halda – dərin fikrə batmış, çox fikirli, fikri bir şeylə məşğul

daşmaq – kənarlarından çıxaraq ətrafı basmaq (su haqqında)

daşyonan – tikinti üçün daşları yonub müəyyən şəkə və ölçüyə salan usta

day – biryaşar at balası, dayca

daz – xəstəlik, qocalıq və b. səbəblərdən başının tükü tökülmüş, başı tüksüz

dərviş – qapı-qapı gəzərək, yaxud meydançalarda adamları başına yığaraq peyğəmbərə, imamlara və kərbəla hadisələrinə həsr olunmuş qəsidələri avazla oxuyub pul yığan adam

dəvəquşu – isti ölkələrdə yaşayan, itiqacan, lakin uça bilməyən çox böyük quş

diksinmək – hürkmək, qorxmaq, xoflanmaq

diləklı – diləyi olan, təmənnası olan; arzulu

dilli-dilavər – dilavər, danışmaqda usta və cəsəətli.

dinməz-söyləməz – sakitcə, heç bir söz söyləmədən

dirənmək – söykənmək, dayanmaq

diyar – ölkə, məmləkət

dodaqlı – yavaşcadan, pəsdən, öz-özünə

dünyagörmüş – həyat təcrübəsi çox olan, mübarizələrdən, çətinliklərdən, sınaqlardan çıxmış; təcrübəli, müdrik

düzü – doğrusu (bəzən “sözün” sözü ilə birlikdə); ara söz kimi – açıq desək, doğrusunu desək

E e

ehtiyac – hər hansı bir şeyə olan və onsuz keçinmək mümkün olmayan tələbat, gərəklilik, lüzum; yoxsulluq, kasıblıq

eşmək – burada: burmaq

etibarlı – etibar edilməyə layiq olan, etibarlı olan, inanılacaq, etimad ediləcək, sədəqətli, vəfəli

Ə ə

əkinçilik – əkin əkib biçmə işi; ziraət

əks-səda – qayalara, binataqlarına və s.-yə toxunandan sonra təkrar qayidan və eşidilən səs

əlahiddə – ayrı, başqa

əlamətdar – öz əhəmiyyətinə görə görkəmli, çox böyük əhəmiyyəti olan

əməl etmək – yerinə yetirmək, icra etmək, riayət etmək

əməlli-başlı – əsaslı surətdə, lazımınca, lazımı kimi, istənilədiyi kimi

əmlak – 1. Mülklər (torpaq, əkin yerləri, malikanə və s.).

2. Birinin sahib olduğu pula dəyər şeylərin, varın, mal və mülkün məcmusu

əsər – iz, nişanə, əlamət, bir şeyin varlığına dəlalat edən hal

əsilsiz – 1. Əsli, əsası olmayan. 2. Əsli, nəcabəti olmayan

əsir – dustaq, azadlıqdan, sərbəstlikdən məhrum edilmiş

əskilmək – məc. alçalmaq, özünü alçalmaq, hörmətdən, nüfuzdan salmaq

əsla – heç, heç bir vaxt, qətiyyənlə

əslinə baxsan – əslində, həqiqətdə, həqiqətə gəldikdə

ətraf mühit – içərisində hər hansı bir orqanizmin fəaliyyəti cərəyan edən təbii və ya ictimai şəraitin məcmusu; coğrafi mühit

əzədləmək – ora-burasını əzmək, bərk əzmək. məc. döymək, kətləkləmək, qol-qabırğasını əzmək

əzmək – basıb, ya sıxıb yastılmaq, şəklini pozmaq

F f

fağır – aciz, yazıq, məzlum; dinc, sakit

fənd – hiylə, kələk, fırıldaq, dolab, qurğu, biclik

firavan – çox, bol, çoxlu, varlı

G g

gərnəşmək – qollarını qaldıraraq gövdəsini sağa-sola qanırıb bədən əzələlərini hərəkətə gətirmək

gül – yer səthində və ya altında olan, yaş halda özlü kütləyə çevrilən çöküntü süxuru (dulusçuluq, heykəltəraşlıq və tikintidə işlədilir)

girov – 1. Borc alınan pul və s. müqabilində təminat üçün verilən şey. 2. Tələblərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə zorla tutulub saxlanılan adam

göycək – gözəl, qəşəng. // xoşagələnlər

göyərçin – zərbə və ya bərk şeyə toxunma nəticəsində bədənin bir yeri göy olmaq

gözgörəsi – göz görə-görə, açıq-açıqına, aşkarda, açıq-aşkar

gübrə – bitkiləri daha yaxşı qidalandırmaq və məhsuldarlığını artırmaq üçün torpağa qatılan üzvi və ya qeyri-üzvi maddə

gülzar – çoxlu gül olan yer; gülistan, çiçəklik, güllük

güman etmək – fikirdə olmaq, ehtimal etmək, zənn etmək

günəmuza – əmək haqqı gün hesabı ilə ödənilən

güzəran – dolanacaq, dirilik, yaşayış, həyat

H h

haqlamaq – yüyürüb çatmaq, dalınca qaçıb yaxalamaq, başının üstünü almaq. // məc. çatmaq, yetmək, yetişmək

haram – zəhmətlə, əməklə, düz yolla qazanılmayan, əldə edilməyən

havalanmaq – havaya qalxmaq, uçmaq

heyran-heyran – vurğuncasına, valehcəsinə

hədəf – boş-boşuna, əbəs, heç bir nəticə verməyən; mənasız, faydasız

hərbi xidmət – hərbi vəzifə yerinə yetirmə, ordu sıralarında və ya donanmada qulluq etmə; əsgəri vəzifə

həzm – yeyilən şeyin həzm cihazında həll olunması

hop-hop (şanapipik) – ayrı dimdiyi, darağabənzər kakili, ala-bəzək lələyi olan quş

hürkütmək – hürkməsinə səbəb olmaq; hürkdürmək, ürkütmək, qorxutmaq

hüsn – gözəllik, camal

hüzünlü – qəmli, kədərli; qüssəyə, qəmə, kədərə batmış, qəm, kədər, hüzn doğuran, kədər ifadə edən

X x

xata – qorxulu, təhlükəli, faciə ilə nəticələnmə bilən iş, hərəkət, əməl; qorxu, təhlükə

xəcalət – utanılacaq hal, utanmağa səbəb olan şey, utanma

xəfif-xəfif – mülayim, yüngül, yumşaq

İ i

iblis – şeytan

icbari – məcburi

iftixar – fəxr, fəxr etmək

iftixarla – qürurla, fəxrlə, iftixar hissi ilə

ixtiyar – qoca, yaşlı; pirani

iləşdirmək – bir şeyi başqa bir şeyə keçirib bənd etmək, taxmaq; bağlamaq, bənd etmək

ilqar – söz vermə, əhd, vəd, vəfa

ilxıcı – ilxı çobanı

imtina etmək – boyun qaçırmək, çəkinmək, istəməmək, rədd etmək

imza – bir məktubun, sənədin və s.-nin altında öz dəst-xətti ilə adını və ya familiyasını yazma, qol çəkmə, qol qoyma; qol

incəliklərinə qədər – ən xırda təfərrüat, bir şeyin ən spəsifik cəhəti və ya cəhətlərinə qədər

innab – isti yerlərdə bitən, ətirli çiçəkləri olan ağac və bu ağacın dərisi sərt, əti ağ un halında olan meyvəsi

insaf deyil – rəva deyil, insafa müğayirdir

irs – əvvəlki dövrlərdən, əsrlərdən, böyük şəxsiyyətlərdən qalmış mədəniyyət əsəri

ısrar etmək – dedi-yi sözün, tələb etdiyi şeyin, irəli sür-düyü fikir və ya iddianın üstündə durmaq, dediyindən döndərmək, təkid göstərmək

istehza – ələ salma, rişxənd etmə, masqaraya qoyma; masqara

işğal edilmək – hər hansı bir dövlətin hərbi qüvvələri tərəfindən başqa dövlətin torpağının tutulması – tutmaq, zorla soxulmaq

iyda – açıq-sarı çiçəkləri olan, quraqlığa davamlı ağac və bu ağacın qırmızı qabıqlı, bərk çəyirdəklilik xırda, şirin meyvəsi

izahat – bir məsələni, sözü və s.-ni ətraflı surətdə aydınlaşdırma, şərh etmə, bəyan etmə; müfəssəl izah

K k

karvansara – özgə yerlərdən gələn karvanların və yolçuların müvəqqəti qalması üçün böyük həyatı olan xüsusi bina

keçə – yunu döyüb basmaqla hazırlanan sıx qalın material

kifli – kifi olan, kif iyi verən, kif bağlanmış
kirəcləşmə – kirəc halına gəlmək
kor-peşman – istədiyini əldə etməmiş, arzusuna çatmamış; əliboş, peşman halda
köks – bədənin, boyundan qarına qədər olan ön hissəsi, sinə
kömür – odunu yandırır basdırmaqla alınan tünd-qara rəngli bərk yanacaq
küləfirəngi – evin üstündə və ya bağlarda istirahət üçün üstüörtülü tikili; talvar
külləmək – lavaşı yandırmaq üçün saca, hisdən qorumaq üçün qazana və s. -yə küllü palçıq yaxmaq
kündələr – sonradan yaymaq, yastılmaq üçün yumru hala salınmış xəmir parçası
kürən – saç, tükü parıltılı sarı-qırmızı rəngdə olan
küt – məc. kütbeyin, gec başa düşən, zehinsiz, dərrəkəsiz, fərasətsiz, qanmaz, qavrama qabiliyyətindən məhrum
Q q
qabarlı – qabarla örtülmüş; döyənək
qalaqlamaq – qalaq vurmaq, komalamaq, bir yerə toplamaq, üst-üstə yığmaq
qamarlamaq – bir şeyi tez və qaba surətdə qapıb götürmək; əlləri ilə bir şeydən bərk-bərk yapışmaq, tutub saxlamaq
qamaşdırmaq – parlaq bir şeyə və ya çox güclü işığa baxmaqdan, yaxud qaranlıqdan işığa çıxarkən qaralıb görməz hala düşmək
qan təzyiqi – damarlarda qanın təzyiqi
qanaxma – qan damarlarından qanın dışarıya çıxıb axması
qanırmaq – burmaq, əymək, qatlamaq, bükmək, qarmaq, çevirmək
qanırmaq – çevrilmək, dönmək, üzünü çevirmək
qansız – məc. rəhmsiz, mərhəmətsiz, inafsız, mürvətsiz, amansız, qəddar
qeyrat – vətən, xalq, ailə namusu; ən əziz və müqəddəs sayılan bir şeyin təəssübünü çəkmə, şərəfini, heysiyyətini qoruma
qəhərlənmək – mütləssir olmaq, kədərlənmək, kövrəlmək, doluxsunmaq, boğula-boğula ağlamaq
qəsidə – böyük bir şəxsi və ya tarixi bir hadisəni mədh və tərif edən, adətən təntənəli, uzun lirik şeir
qırqovul – toyuq fəsiləsindən rəngarəng tüklü, ləzzətli əti olan iri ov quşu
qidalılıq – qidalı olma, bəsləyici olma; bəsləyicilik; qidalı şeyin keyfiyyəti
qisas – intiqam; edilmiş pisliliyin, düşmənçiliyin əvəzini çıxma, qanını yerdə qoymamaq
qismət – tale, nəşib, qədər, bəxt; bəxtə çıxan şey
qovuşmaq – çatmaq, yetişmək, nail olmaq
qönçə – açılmamış qızılgül və ya başqa çiçək; gül və ya başqa çiçəyin tumurcuğu
quduz – azgın, zalım, qəddar, qudurğan, qızmış
qulluq – xidmət, iş, vəzifə
qübbə – yarımkürə şəklində dam; günbəz

L l

layiqli – münasib, yaxşı, ləyaqətli
ləngimək – bir yerdə lazım olduğundan, yaxud bir səbəb

üzündən artıq qalmaq, ilişib qalmaq
ləğman – bütün dərdlərə çarə edən, adamlara yol gös-tərən bilici şəxs mənasında işlənir

M m

macəra – başa gələn həyəcanlı hadisə; qəziyyə, sərgüzəşt
marəq göstərmək – həvəs göstərmək, maraqlanmaq
maşa – ocaqdan od və ya qızmar bir şeyi götürmək üçün metal alət
mədə – insanda və heyvanlarda qarın boşluğunun yuxarı hissəsində yerləşən həzm orqanı
məftil – nazik və ya qalın ip şəklində olan metal məmulat
məgər – sual məqamında işlənilən, şübhə, inamsızlıq və ya təəccüb bildirir: olmaya, bəs, yoxsa
məğlubiyyət – məğlub olma, basılma
məxmər – üzü qısa xovlu parlaq ipək parça
məharət – bir iş görməkdə ustalıq, bacarıq, qabiliyyət, hünər
mənəvi – insanın daxili, ruhi aləmi ilə bağlı olan, mənə-viyyətə əlaqədar; qeyri-maddi, qeyri-cismani
mərcələşmək – mərc çəkmək, mərcəlmək, mərc tutmaq, çəkişmək
məsuliyyət – məsul olma, cavabdehlik
məşəl – ətrafı işıqlandırmaq üçün ağac və s. başına sarınaraq yandırılan yağlı (neftli) əsgə, yaxud ağac başına keçirilmiş içində yanar maddə olan qab
məsum – günahsız; heç bir günahı, qəbahəti olmayan. // “yazıq, zavallı” mənasında
mətin – bərk, möhkəm, sarsılmaz, dönməz
meynə – üzüm tənəyi
mövsum – ilin dörd fəslindən hər biri; fəsil
murdar – müsəlman dini etiqadına təmiz sayılmayan
muştuluqçu – xeyir xəbər, muştuluq xəbəri gətirən adam; müjdəçi
müayinə etmək – hərtərəfli yoxlamaq, nəzərdən keçirmək, müayinədən keçirmək, ora-burasına baxmaq
müxtəlifcinsli – bir cinsdən olmayan, cinsləri müxtəlif olan, başqa-başqa cinslərdən törəmiş
mükafat – birinin hər hansı bir səhəddəki xidmətlərini, müvəffəqiyyətini qeyd etmək üçün ona verilən pul və ya başqa qiymətli bəxş
münasib – uyğun, müvafiq, yaraşan
müqəssir – təqsiri olan, günahı olan; təqsirkar, günahkar
müsabiqə – iştirakçıları içərisindən ən yaxşılarını seçib ayırmaq üçün keçirilən yarış; konkurs
müştəri – daimi alıcı, sifarişçi və ya bir iş üçün gələn
N n
naşı – nəbələd, xam, təcrübəsiz, bir işdən yaxşı xəbərdar olmayan
nəcib – nəcabəti, əsli olan; əsilli, soylu, nəcabətli
nimçə – boşqab
nişanlı – adaxlı, nişanlanmış, ad edilmiş, deyikli
niyyət – məqsəd, məram, qəsd
noxud – paxlalılar fəsiləsindən girdə dənəli birillik bostan bitkisi, həmin bitkinin bişmişdə istifadə edilən dənələri
nümayiş etdirmək – göstərmək, bildirmək, ifadə etmək, təzahür etdirmək

O o

o cümlədən – çox şey və ya çox adam arasından bir şeyi və ya bir adamı ayırır göstərmək üçün işlədilir
o gündən etibarən – başlayaraq, sayılmaq surəti ilə
ovlaq – heyvan və quşların daim olduğu, yaşadığı yer
ovsunlamaq – mövhumatçıların təsəvvürüncə: ovsunla özünə tabe etmək, öz təsiri altına almaq
ovuntu – bir şeyin ovulmuş hissəcikləri, qırıntıları

Ö ö

öd kisəsi – qara ciyərdə olan və öd ifraz edən kisəyəoxşar orqan; ödlük
ögey – doğma olmayan
öyüd – pis hərəkətlərdən saqındırmaq üçün deyilən sözlər; nəsihət

P p

paslı – pası olan, pas atmış; paxırlı, cəngli
pərişan olmaq – qəmhlənmək, kədərlənmək, qüssələnmək, çox məyus olmaq
pərvazlanma – uçmaq

R r

rəsmən – rəsmi olaraq, rəsmi surətdə
rəşadət – igidlik, qoçaqlıq, qəhrəmanlıq
rəvayət – bir hadisə, əhvalat və s. haqqında qısa nağıl; hekayət
ruh – məc. ürək, qəlb
ruhlandırmaq – ürək vermək, cəsarət vermək, ürəkləndirmək
rütubətli – rütubəti olan, yaş, islaq, nəm

S s

sadələhvüklə – sadədil olma, ürəyisafılıq, ürəyitəmizlik, hiyləbilməzlik, sadəqəlbilik, safürəklik
saf – tərkibi təmiz olan, heç bir qatışıqı olmayan, xalis, qatışıqsız
sancılmaq – taxılmaq, asılmaq, bənd edilmək, keçirilmək
sargı – yaranı sarımaq, sınığı bağlamaq və s. üçün uzun kəsilmiş tənzif, bez və s. parçası; bint. 2. müəyyən məqsədlə qola bağlanan ensiz parça
səadət – bir şəxsin hər hansı bir şeydən duyduğu dərin məmnunluq və sevinc hissi; xoşbəxtlik
səbirli – səbri olan, səbir edən
səda – səs, avaz
sədd – yıxılmaz, dağıdılmaz, çox möhkəm
səfali – xoş mənzərəli, axar-baxarlı, ürəkaçan, xoşagələn
səmt – cəhət, tərəf, yön, istiqamət
sənətsevərlər – incəsənətin bu və ya digər növünə maraqlı göstərənlər
sərgüzəşt – birinin başına gələn hadisə, qəziyyə, əhvalat, macərə
sərmək – bükülmüş, lülələnmiş, qatlanmış bir şeyi açılmış hala gətirmək
sərrast – duz, düzgün, dəqiq, hədəfi düz vuran
sızlamaq – yüngülcə ağrımaq, sızı vermək
silah – hücum və ya müdafiə üçün alət; yaraq
simli – simi olan, sim salınmış, simli saz
sinədolusu – dərindən, köks dolusu
sivri – iti, şiş
siyasi xadim – hər hansı ictimai fəaliyyət sahəsində özünü göstərmiş, xidmətləri olan şəxs

sözəbaxmaz – deyilənə əməl etməyən, məsləhət qəbul etməyən, sözə qulaq asmayan

süküt – susma, danışmama, dinməmə. // sakitlik

Ş ş

şabalıd – qoz, fındıq cinsindən qabıqlı meyvə və bu meyvənin ağacı
şairanə – gözəl, qəşəng, füsunkar, məftunedici, valeh-edici
şanı – çox şirin, şirəli, ətirli üzüm növü
şəfali – şəfa verən, şəfaverici, sağaldıcı
şəfq – gün çıxmadan və ya batarkən göydə görünən qızırtı məc; parıltı, bərq, şölə
şəxsi heyət – hər hansı bir idarədə, müəssisədə, hərbi hissədə və s. – də xidmət edən şəxslərin heyəti
şərik – hər hansı bir işdə (ticarətdə və s.–də) başqası ilə birgə iştirak edən adam; ortaqlıq
şərikli – ortaqlı, birgə
şiş – iti, sivri
şişman – çox kök, yekəqarın, şişqarın
şöhrət – zəhmət, xidmət, istedad, məharət və s. nəticəsində hamı tərəfindən tanınma; məşhur olma, şərafli ad qazanma, məşhurluq, ad-san; // Adı çıxma, ad qazanma
şütümək – bərk qaçmaq, sürətlə getmək, bərk sürüb getmək, ötüb keçmək

T t

tag – qovun, qarpız, xiyar, pomidor və s. bostan bitkilərinin yerlə sürünən kolu
talvar – dirəklər üzərində qurulmuş üstüörtülü kölgəlik; çardaqlıq
tavan – binanın daxilinin üst örtüsü
təbib – həkim
tədricən – yavaş-yavaş, tədriclə, az-az, dərəcə-dərəcə
təəsüf – heyif ki, əfsus ki
təqdim etmək – vermək üçün əlində tutaraq birinin (adətən böyük və ya hörmətli bir şəxsin) qabağına gətirmək, vermək
tələbkar – çox böyük və ciddi şeylər tələb edən, hər şeyə çox ciddi yanaşan; ciddi, zabitəli
təmsil etmək – birinin müvəkkili olmaq, bir işdə onu əvəz etmək, onun adından danışmaq; birinin mənafeyini, fikrini, görüşünü və s. –ni ifadə etmək
tənqidi – burada: tənqid edən, nöqsanları və onların düzəlməsini göstərən
tərəfgirlik etmək – tərəfdar olma, tərəfini tutma, tərəfgirlik
tərgitmək – adət etdiyi pis və ya zərərli adətdən əl çəkmək, həmin işi daha etməmək
tərtibat – tərtib olunmuş bir şeyin xarici görünüşünü, görkəmini təşkil edən xüsusiyyətlərin (kitabın, qəzetin) şəkillərinin, şrifllərinin, ya səhnə tamaşasının dekorasiya və geyimlərinin və s. –nin) məcmusu
topa-topa – qalaq-qalaq, yığm-yığm
tor – balıq, quş və s. tutmaq üçün ipdən çarpaz toxunaraq bərabər məsafələrdə düynülə bərkidilmiş alət
torağay – əsasən səhralarda və çəmənliklərdə yaşayan sərcəkimilər dəstəsindən oxuyan quş
tunc – burada: qızılı-qəhvəyi rəng
tuşlamaq – nişan almaq, nişanlamaq, hədəfə yönəltmək
tutaşmaq – vuruşmaq, döyüşmək, yaxalaşmaq, dalaş-

maq, qovğa etmək, höcətləşmək

Ü ü

üçlükdə – üçü bir yerdə

ülgücləmək – ülgüclə qırmaq

V v

val – qrammofon və ya patefonda çalınmaq üçün xüsusi üsullarla üzərinə səs yazılmış yastı çarx; plastinka

veyil-veyil – avara-avara, boş-boşuna, heç bir işdən yapışmayaraq, boş-bikar

vələs – oduncağı bərk, qollubudaqlı hündür meşə ağacı

viran olmaq – dağılmaq, uçulmaq, bərbad olmaq, xarabalığa dönmək

Y y

yalqız – tək, kimsəsiz, yalnız, tək-tənha

yanıqlı – kədərli, qüssəli, qəmli, həzin; kədər gətirən, təsirli

yanlış – düzgün olmayan, doğru olmayan; səhv, qəlat, xata

yapmaq – bişmək üçün təndirin divarına yapışdırmaq

yara – hər nə şəkildə olursa olsun, bədənin bir yerində əmələ gəlmiş zədə

yararlı – yarayan, əlverişli, uyğun, lazımlı, işə gələn, faydalı

yargan – müvəqqəti su axınlarının əmələ gətirdiyi dik-yamaclı çuxur

yarmaq – maneəni dəf edərək yol açmaq, yarib ortasından keçmək

yaş – canına su, rütubət hopmuş; rütubətli, çox nəm, az ıslaq, sulu; hələ canında su qalmış, qurumamış

yekəpər – çox yekə, çox iri, cüssəcə çox böyük

yenilməz – basılmaz, məğlubedilməz,

yeyə – metalı yonmaq, təmizləmək üçün üzəri diş-diş olan polad alət

yırtıq – cırığı, dəşik yeri olan; yırtılmış; köhnəlib dağılmış; üzülmüş, parça-parça, dəşik-dəşik olmuş

yoncalıq – yonca bitən yer, yonca tarlası

yuxayayan – xəmir yaymaq üçün taxtadan düzəldilmiş alət

yüyə – atın başına keçirilən kəm və cilovdan ibarət qoşqu ləvazimatı

Z z

zəfər – qalibiyyət, qələbə

zümürd quşu – qədim əfsanələrdə özünü odda yandırıb sonra küldən törəyən əfsanəvi quş

SÖZ EHTİYYATI

A a

ağ günlər – xoşbəxtlik, səadət

Ağ yal – yer adı

ağlı başından çıxmaq – məc. bərk hirsəlmək, acığı tutmaq

ağlı kəsməmək – 1. Başa düşməmək, dərk edə bilməmək.

2. Mümkün hesab etməmək, güman etməmək

alışıb yarmaq – məc. qızarmaq

allah səni saxlasın – birinə cansağlığı və uzun ömür arzusu

aygır – dövlük erkək at

B b

beynində həkk olunmaq – məc. həmişəlik qalmaq, unudulmaq (zehində, qəlbində və s. sözlərlə)

beyninə girməmək – mümkün hesab etməmək, inanmamaq; məc; təsir etməmək

bəxti gətirmək – müvəffəq olmaq, işi düz gətirmək, taleyi gətirmək

bıçarə – yazıq, miskin, ağır, məzlum; bədbəxt

bihuş olmaq – özündən getmək, bayılmaq

bikar – işsiz, peşəsiz, məşğuliyyətsiz

bikəf olmaq – kefi yerində olmamaq, kədərlənmək, məyus olmaq

bıqərar – arasıksilməz, aramsız, uzunsürən

boy atmaq – uzanmaq, böyümək, inkişaf etmək

boyun qaçırmmaq – imtina etmək, qəbul etməmək, boy-nundan atmaq

C c

canfəşanlıq etmək – həddən artıq səy göstərmək, çalışmaq, cəhd göstərmək

canını təslim etmək – ölmək

car çəkmək – yüksək səslə camaata bir şeyi xəbər vermək, elan etmək, bildirmək

cürəti çatmaq – cəsərlənmək, cürətə gəlmək, cəsəratə gəlmək, ürəklənmək

Ç ç

çanaq – içi oyulmaqla ağacdən (taxtadan) hazırlanan qab növü

çarə qılmaq – çıxış yolu tapmaq, vəziyyətdən çıxmaq, əlac tapmaq

çarəsi kəsilmək – çarəsiz qalmaq, əlacı kəsilmək, çıxış yolu tapmamaq

çaşıb qalmaq – özünü itirmək, nə edəcəyini bilməmək

çöhrə – üz, surət, sima

çömbəlib oturmaq – ayaqlarını dizlərindən qatlayıb pəncələri üstündə oturmaq

D d

dadına çatmaq – köməyinə gəlmək, haraya gəlmək, kömək etmək

dağarcıq – kiçik dağar; çox vaxt dəridən tikilən kiçik torba, çanta

dərilıq – yumru toxumları olan birliklik taxıl bitkisinin əkildiyi yer

dəhşət götürdü – bərk qorxuya düşmək, dəhşətlənmək

dərinliyə varmamaq – dərinliyə getməmək, çox da cidi yanaşmamaq

dərisini boğazından çıxarmaq – bərk cəzalandırmaq, cəza vermək, divan tutmaq

dini dibindən kəsmək – 1. Çox zülm edərək öldürmək; 2. Bərk cəzalandırmaq

divan – tar. ali hökumət məclisi; divanxana, hökumət idarəsi, dövlət dəftərxanası

dodaqaltı gülmək – istehza ilə gülmək

dövrəyə almaq – əhatə etmək, mühasirə etmək, dörd tərəfinə yığışmaq, ətrafına yığışmaq

Ə ə

ələcsiz qalmaq – çarəsiz, imkansız, çıxılmaz vəziyyətdə qalmaq

əldən çıxmaq – qeyb edilmək, itirilmək, yox olmaq

ələ düşmək – tapılmaq, ələ keçmək, hasil olmaq

əmək itirmək – zəhməti boşa getmək, zəhmətinin nəti-

cəsini görməmək

ər – sözləndə möhkəm, mərd; qəhrəman, igid, qoçaq
ərənələr – (adətən cəm şəklində) 1. Ər, qoçaq, igid.

2. Dünyagörmüş, müdrik, ağıllı adam

əsrarəngiz – sirli, əsrarlı, sirr ilə dolu; anlaşılmaz

ətək – dağın, yamacın və ümumiyyətlə, hündür yerin aşağı tərəfləri

əziyyət çəkmək – əzab çəkmək, məşəqqət çəkmək, ağrı-
acı çəkmək

F f

fikir dəryasına qərq olmaq – bir şeyin fikrini çəkmək, bir şeyin dərdinə qalmaq, fikirləşmək, düşünmək

fikir götürmək – bir şey, hadisə haqqında fikir etmək, fikirləşmək, fikrə getmək, düşünmək, fikrini məşğul etmək, təşvişə, narahatlığa səbəb olmaq

fikrindən döndərmək – fikrindən əl çəkməyə məcbur etmək, fikrini dəyişdirmək

fürsəti əldən vermək – bir işi görmək üçün yaranmış şəraitdən və vəziyyətdən dərhal istifadə etməmək

G g

gecəni gündüzünə qatmaq – artıq çalışmaq, gecə də, gündüz də işləmək

göstəriş vermək – nə etmək, necə hərəkət etmək haqqında əmr, təlimat, məsləhət, izahat

göz (gözü) oxşamaq – xoşlanmaq, bəyənilmək, gözüne xoş gəlmək

gözdən itmək – görünməmək, görünməz olmaq, çəkilmək, yox olmaq

gözləri alacalanmaq – təəccüb, qorxu nəticəsində gözləri irilənmək, iri açılmaq

gözləri dikilib qalmaq – birinə baxıb durmaq, gözüni ayırmamaq, baxa-baxa qalmaq

gözlərinə inanmamaq – 1. gördüyünə inanmamaq.
2. təsəvvürə gəlməz bir iş qarşısında təəccüblənmək, çəşmaq

gözlərini yayındırmaq – fikrini, diqqətini, nəzərini bir şeydən uzaqlaşdırmaq, kənara, başqa tərəfə cəlb etmək

gözü dörd olmaq – diqqətlə baxmaq, nəzərdən keçirmək

gözüm üstə yerin var – əziz, hörmətli adamı nəzakətlə

dəvət məqamında söyləyir

gözünü çəkməmək – uzun müddət baxmaq, davamlı baxışlarla süzmək, gözünü götürməmək

gözünün önündə canlandırmaq – məc. unudulub getmiş, yox olmuş bir şeyi hafizədə bərpa etmək, yada salmaq, onun haqqında aydın təsəvvür yaratmaq

H h

halay vurmaq – dövrə vurmaq, halaylamaq
haqq yolu – doğru, düz, düzgün, həqiqi

havaya sovrmaq – havaya qaldırmaq, səpələmək, dağıtmaq

həyat vermək – canlandırmaq, ruhlandırmaq

hürriyyət – azadlıq

huşunu itirmək – bihuş olmaq, özündən getmək, huşdan getmək, bayılmaq, qəşş etmək

X x

xeyir dua vermək – birinə səadət, xoşbəxtlik arzulamaq, uğurlar diləmək

xəyalına gəlmək – 1. yada düşmək, anılmaq, xatırlanmaq, təsəvvürə, fikrə gəlmək, xəyalında canlanmaq.
2. ağılına gəlmək, düşünmək

xəyalında canlanmaq – təsəvvüründə, hafizəsində canlanmaq, gözüünün qabağına gəlmək, yadına düşmək
xəyanət işləmək – xain çıxmaq, satqınlıq eləmək, satılmaq, etibarsız çıxmaq

İ i

icad etmək – vücuda gətirmək, yoxdan var etmək, yaratmaq ixtira etmək; uydurmaq, düzəltmək

icarəyə götürmək – müəyyən şərtlərlə müvəqqəti istifadəyə götürmək

ifa etmək – dinlənilmək və ya tamaşa edilmək üçün çalmaq, oxumaq, göstərmək (incəsənət əsərini)

ixtiyar – haqq, hüquq, səlahiyyət

intəhasız – sonu, axırı olmayan, nəhayətsiz, sonsuz

işgəncə vermək – əzab vermək, əziyyət vermək, çox incitmək

işığa qərq olmaq – çoxluğunu, şiddətini bildirir

K k

kefə alışmaq – vaxtını xoş, nəşə ilə keçirməyə adət etmək

kefi kökəlmək – şadlanmaq, könü açılmaq, fikri dağılmaq, əhvalı yaxşılaşmaq

kələfin ucunu itirmək – pis vəziyyətə düşmək, hadisələrdən baş açmamaq, nə edəcəyini bilməmək, dolaşmaq

koğuş – böyük ağacların gövdəsi içindəki boşluq

korlamaq – xarab etmək, pis vəziyyətə salmaq, yaramaz hala salmaq; pozmaq

köks ötürmək – dəridən nəfəs almaq (fikirdən, qüssədən, qəmdən və s. hisslərin təsirindən)

kökünü kəsmək – tamamilə, bir daha törəməyəcək şəkildə yox etmək, məhv etmək

kürt yatmaq – bala (cücə) çıxarmaq üçün yumurta üstündə oturmaq

Q q

qanını almaq – məc. intiqam almaq

qaragül buxara papaq – Orta Asiyada yetişdirilən qiymətli, qıvrımtüklü, qoyun dərisindən papaq

qaydaya salmaq – nizam, səliqə; bir şeyin düzgün vəziyyəti, nizamda olması, qayda yaratmaq

qərar tutmaq – bir yerdə, ya bir işdə sabitləşmək, dayanmaq

qayğı canını almaq – fikir, əndişə, təlaş içində olmaq

qəlbinə toxunmaq – incitmək, ürəyinə toxunmaq, könülünü qırmaq

qılıncdan keçirmək – hamsını qılıncı öldürmək. çox işləmək, həddindən

qızıl telli – qızıl kimi bərq vuran şüalar

qələyləmək – birini vurmaq və ya bir şey atmaq üçün qolunu qaldıraraq dafə gərmək

qol-budaq atmaq – şaxələnmək, ətrafa yayılmaq, genişlənmək

qoşa gəzmək – ikisi bir yerdə, ikisi yan-yanı; birgə, bərabər, birlikdə, bir yerdə gəzmək

qullab vurmaq – papirosun, qəlyanın tüstüsünü hər dəfə içinə çəkmək

qurbanı olmaq – bir hadisə nəticəsində həlak olmuş adam; hər hansı bir iş üzündən zərər çəkmiş, mənəvi izzət və haqsızlığa məruz qalmış adam haqqında

L l

layiq görülmək – bir şeyə layiq olduğu qəbul edilmək, layiq hesab edilmək

M m

macal tapmaq – imkan, fürsət, vaxt. macal tapmaq

mayallaq aşmaq – başın üstündən o biri tərəfə çevrilmək, aşmaq

məruz qalmaq – tutulmaq, düçar olmaq, uğramaq, düşmək

məst etmək – məc. kefləndirmək, nəşələndirmək, bihuş etmək, məftun etmək

məşəqqətə dözmək – əzab, əziyyət, sıxıntı, zəhmətə davam gətirmək, səbr etmək, qatlaşmaq

məzlumanə – yazıq-yazıq, fağırfağır, zavallı-zavallı, məzlumcasına

münsiflər heyəti – müsabiqələrdə, yarışlarda, sərgilərdə və s. -də mükafat təyin edən mütəxəssislər heyəti; jüri

mütəəssir olmaq – əhvalı pozulmaq, qüssələnmək, kədərlənmək, təsirlənmək

N n

naçar qalmaq – ələcsiz qalmaq, çarəsiz qalmaq, nəələc qalmaq, heç bir şeyə, yerə ümidi gəlməmək

nacins – cinsi təmiz olmayan, cinsi pozuc; cinssiz, alçaq, nanəcib, rəzil

naəlac – çarəsiz, imkansız

neftxuda – neft sənayesi ilə məşğul olan sahibkar

nərə məkmək – bərk bağırmaq

nur saçmaq – işıq vermək, işıqlatmaq, parlatmaq

O o

od saçmaq – işıq vermək, işıqlatmaq, ziya saçmaq, parlatmaq

od tutub odlanmaq – alışıb-yanmaq

oğrun baxışlı – gizlicə, başqalarına sezdirmədən, başqalarına bildirmədən baxan

Ö ö

özlərini günə vermək – açıq havada, günəş şüaları altında qalma, qızınma

özünü itirmək – çaşmaq, nə edəcəyini bilməmək

pərələnmək – burunun xarici dəşiklərinin genişlənməsi

R r

rahat buraxmamaq – incitmək, əziyyət vermək, narahat etmək, dinc qoymamaq, sakit qoymamaq

S s

sağlqla işlədəsən – salamat, zədəsiz istifadə etmək; faydalanmaq

salavat çəkmək – dua oxunduqdan sonra sağ əli üzə çəkmə ayini

səsinə içinə çəkmək – tam sükut etmək, səsinə çıxartmaq, tamamilə susmaq

sığınmaq – bir təhlükədən etibarlı bir yerdə gizlənmək və ya birinə pənah gətirmək, himayəsi altına girmək, daldalanmaq

sınama – şifahi ədəbiyyatda janr

söz almaq – burada: məlumat əldə etmək

sözünü ağzında qoymaq – danışmağa imkan verməmək, sözünü yarımçıq qoymaq

süfrə açmaq – burada: qarşılamaq, qulluq etmək

Ş ş

şan – ad-san, şöhrət, şərəf

şərik çıxmaq – bir işdə iştirak etmədiyi halda şəriklik iddiasında olmaq

T t

tabaq – düyü, buğda və s. hövsərləmək, yaxud şey qoymaq və ya başqa məqsədlər üçün enli taxtadan oyulmuş ağacdan hazırlanan dayaz, girdə, ya uzunsov qab. təknə

tamah salmamaq – tamahını, nəfsini saxlaya bilməmək, özünü saxlaya bilməmək, həddindən artıq tamahkarlıq göstərmək

təltif edilmək – orden, medal, fəxri ad, keçici bayraq, qiymətli şey və s. vermək

təminat vermək – təmin etmək, şərait yaratmaq, imkan yaratmaq

təqib etmək – tutmaq, ələ keçirmək, göz qoymaq və s. məqsədlə birinin izini tutub dalınca getmək; izləmək

təsisat – qurulmuş, təsis edilmiş, yaradılmış müəssisələr, idarələr, qurğular

turna qoymaq – qanı kəsmək üçün bədənin müəyyən hissəsinə elastik sıxıcı rezin borucuc bağlamaq, yerləşdirmək

tükləri ürpərmək – tükləri biz-biz qalxıb dərisi qabar-qabar olmaq (qorxudan, dəhşətdən və s. hisslərdən)

Ü ü

ümid bəsləmək – yaxşı bir şeyin olacağına inanmaq, birinə arxayın olmaq

ünsür – məc. hər hansı ictimai təbəqənin nümayəndəsi

ürəkləri oxşamaq – həzz vermək, ləzzət vermək, zövq vermək, xoşuna gəlmək

ürəyi titrəmək – birinin həsrətində olmaq, arzulamaq

üz gözünü turşutmaq – üz əzələlərini yığmaq, üzünü qırıqdırmaq surətilə öz narazılığını, məmnunsuzluğunu ifadə etmək

üzündən nur yağmaq – burada: təbəssümlə, xoş üzlə, mehribanlıqla

üzüqara – utanılaçaq, əskik işi olan; xəcalətli, utanılaçaq vəziyyət, iş

V v

vəsf etmək – bir şeyin xüsusiyyətlərini, sifətlərini, keyfiyyətini təfərrüatı ilə göstərmək, təsvir etmək

vəznəli çuxa – qafqazlıların üstədən geyilən, beli büzməli, uzun, kişi milli geyimi. (dəşündə vəznələri olan çuxa növü)

Y y

yadigar qalmaq – xatirə olaraq verilən, saxlanılan, yaxud qalan şey

yanaqlarından qan daman – sağlam, dolğun, qırmızıyanaq adam haqqında

yerinə düşmək – burada: münasib vaxtda olmaq, məqamında olmaq, uyğun olmaq

Z z

zərər dəymək – ziyan çəkmək

zəmanət vermək – zəmin olmaq, təminat vermək

zindan – keçmiş zamanlarda: qaranlıq və müdhiş dustaqqana (adətən yerin altında olardı)

zillət – çətinlik, ağır şərait, pis vəziyyət, ağır maddi ehtiyac, yoxsulluq, məşəqqət

ziyərət etmək – Hörmət əlaməti olaraq birini görməyə, biri ilə görüşməyə gəlmək; görüşə gəlmək; vizit